

BASTINT CIUTADANS

LES ENTITATS DEL 'TERCER SECTOR' A LLEIDA

Anna Mata Romeu
Lluís Roca Solanes

sud
nord

Bastint ciutadans.

Les entitats del “Tercer Sector” a Lleida

Bastint ciutadans.

Les entitats del “Tercer Sector” a Lleida

Anna Mata Romeu
Lluís Roca Solanes

Edicions de la Universitat de Lleida
Lleida, 2006

© Edicions de la Universitat de Lleida, 2006

© Centre de Cooperació Internacional de la Universitat de Lleida

© **Dels textos:** els autors

Maquetació: Servei de Publicacions de la UdL

Fotografia de portada: Francesc Català

Portada: cat & cas

2bf VdR af S|ZIRIZ V|Vicoò_ZIR YR VdReaRc` TZ_RUR aVc 3R_TDR_eR_UVc

ISBN: 978-84-8409-461-6

Aquest llibre ha estat subvencionat, parcialment, per la Generalitat de Catalunya, mitjançant la Convocatòria d'ajuts a l'edició i la difusió de llibres de text o manuals universitaris en català.

Índex

PRIMERA PART: UN MARC PER A L'ANÀLISI DE LES POLÍTIQUES D'INTEGRACIÓ SOCIOLABORALS

1. La política social a l'estat espanyol. Aparició i crisi de l'Estat del Benestar	11
2. La crisi del model de ciutadania	25
2.1. La globalització	26
2.2. L'aparició de noves necessitats.....	28
2.3. Mutacions en els processos d'integració i identitaris	30
2.4. La funció del treball en el capitalisme avançat.....	33
2.5. L'evolució de les polítiques socials europees	41
3. El Tercer Sector	45
4. Entre la pobresa i l'exclusió social.....	59

SEGONA PART: LES ENTITATS QUE TREBALLEN PER PREVENIR LES SITUACIONS D'EXCLUSIÓ SOCIAL I LABORAL A LA CIUTAT DE LLEIDA I LLURS BENEFICIARIS

5. Metodologia.....	81
6. Les entitats.....	85
7. Els tècnics	87
8. Els usuaris.....	103
Consideracions finals	121
Bibliografia	127
Annex 1: gràfiques	135

PRIMERA PART:
UN MARC PER A L'ANÀLISI DE LES POLÍTIQUES
D'INTEGRACIÓ SOCIOLABORALS

1. La política social a l'estat espanyol. Aparició i crisi de l'Estat del Benestar

Les desigualtats socials i les situacions de penúria i necessitat humanes es perden en l'inici dels temps; tanmateix, aquestes sempre han desvetllat inquietud i preocupació entre els seus coetanis. Aquesta és una constant dins la pròpia evolució social i els homes han dissenyat diverses formes d'atendre-les, gestionar-les, minorar-les i, per què no, d'intentar eradicar-les.

En el món occidental la concepció i tractament de les situacions lligades a la pobresa ha estat diversa i canviant. La sensibilitat envers el desvalgut pot raure en motivacions humanitàries, religioses, de justícia social o d'ordre públic i ha evolucionat simultàniament a les grans transformacions ideològiques, econòmiques i socials que hem experimentat com a societat.

Així, trobem inicialment les primitives formes d'ajuda mútua no organitzades, espontànies, que sota el principi de reciprocitat operaven en petites comunitats i/o xarxes familiars. Aquestes tindran una nova justificació i prendran noves formes amb la progressiva implantació i hegemonització del Cristianisme.

L'Església, a partir de l'Edicte de Constantí (s. IV), es reafirma com a principal i, gradualment, única responsable en l'organització de la filantropia. Al marge del poder temporal, i sota principis teocràtics, administrarà el sagrat principi de la caritat: l'obligació de practicar-la per les classes benestants i l'obligació de rebre-la per part dels sectors més desfavorits. La caritat esdevé així una mercaderia espiritual (De la Red, 1993:19).

Al llarg de tota l'edat mitjana es considerarà la pobresa part de l'ordre social establert i la seva regulació restarà exclusivament en mans dels estaments religiosos.

Podríem dir que, fins a l'actualitat, la filosofia cristiana influirà poderosament en la concepció i la gestió envers la pobresa, encara que sota formes i procediments diferenciats al llarg de la història. El seu ideari fonamentarà també els principis luterans i calvinistes i inspirarà, en graus diversos, diferents concepcions politico-socials.

Caldrà esperar a l'arribada del Renaixement (s. XV i XVI) per referir-nos a canvis en la concepció tradicional d'ajuda als pobres i en el pensament filosòfic i social, en general. L'humanisme desplaçarà el teocentrisme imperant i propugnarà la

igualtat natural entre els éssers humans. L'individu, en la seva realitat complexa i singular, torna a ésser el centre de totes les reflexions; les creences en la bondat natural de l'home i que aquest pot assolir la seva perfectibilitat mitjançant l'educació i el treball (Rivas, 2000) germinaran i seran desenvolupades per Thomas More i Erasme de Rotterdam, entre altres.

Aquest desenvolupament cultural anirà acompanyat d'un expandiment del comerç, de noves formes de gestió política (els estats-nació) i d'una concentració urbana de la riquesa; serà en les ciutats on trobarem les primeres preocupacions per l'ordenament i la gestió dels necessitats que hi arriben, ja que la transició del món rural a l'urbà i del món feudal al preindustrial n'incrementarà el nombre i la seva composició.

Destaca aquí l'obra de l'humanista Joan Lluís Vives *Del socorro de los pobres* (1526), que argumenta la prohibició de la mendicitat i la intervenció dels poders públics per possibilitar que tots els homes desenvolupin les seves potencialitats i assoleixin una autonomia plena com a ciutadans. El fenomen de la pobresa serà presentat així com un problema social que requereix d'una intervenció social i integral desacralitzada. Tanmateix, tot i que la seva obra influí poderosament en les reglamentacions municipals de moltes ciutats europees, en la seva època i posteriorment, a l'Estat espanyol arribarà amb retard i provocarà fortes controvèrsies entre seguidors i detractors¹; finalment, el clergat imposarà el seu criteri i durant molt segles a casa nostra es mantindran els preceptes propugnats per l'Església catòlica i s'evitarà el seguiment de les idees reformistes.

Anglaterra, per la seva banda, en un intent inicial per regular l'administració de la caritat privada, elaborarà tot un seguit de disposicions legislatives que esdevindran en el temps un veritable decàleg sobre la política social a seguir en la consideració i regulació de la pobresa. Ens referim al Dret de Pobres i a les diferents modificacions que rebé des de 1531 fins a la seva disposició final de 1601. La seva filosofia i ordenació serà implantada als Estats Units i guiarà les actuacions públiques en aquesta matèria durant més de tres-cents anys. La importància que tingué es veu encara augmentada per tenir aquest país la condició d'imperi colonial i per ésser el bressol de la futura revolució industrial. Tanmateix, es considera l'avantpassat dels models de protecció social europeus del darrer segle.

El 1531 Enric VIII inicià el llarg camí de regulació pública de la pobresa. Accedia així a les peticions dels propietaris rurals preocupats per l'augment dels rodamons i mendicants i per la manca de mà d'obra que aquest fet produïa. La llei lligava els individus a les seves respectives parròquies (impedint-ne la mobilitat i l'èxode a la ciutat); atorgava autoritat als jutges locals per discriminar entre els incapaços/capaços per treballar —que més endavant s'anomenaran veritables i falsos pobres (els considerats capaços serien obligats a treballar)— i establia con-

¹ Consulteu Morell, A. (2000).

trols sobre la mendicitat (calia estar autoritzat i registrat per passar a rebre ajuts econòmics que es costejaven amb contribucions ciutadanes).

Les posteriors legislacions continuaren alternant el càstig i la correcció per als “falsos” pobres i l’ajut i la prevenció per als “vertaders”, sobre un mateix eix: el treball, per les condicions d’utilitat col·lectiva i regeneració que se li suposaven. Així, les cases on s’acollia els necessitats podien ser “cases de treball” —*workhouses*—, “cases de correcció” i “cases de pobres”, tot i que, a la pràctica, a les tres les condicions d’estada eren molt dures i el treball es mantenia com la principal activitat. També es perfeccionà el sistema de contribucions ciutadanes, el control de les donacions privades i la vigilància als indigents mitjançant els anomenats “inspectors de pobres”, veritables “funcionaris” locals al servei de l’autoritat judicial.

En la progressió dels segles XIV al XVIII la pobresa deixarà d’ésser considerada una qüestió moral i espiritual, per passar a ésser una qüestió econòmica i de producció. Entre les raons d’aquesta transformació hi trobem l’aparició de les monarquies absolutes i les revolucions burgeses, la progressiva secularització social i, de forma preponderant, els inicis de la revolució científicotecnològica i productiva que possibilitarà el desenvolupament capitalista i requerirà la incorporació de les grans masses de població urbana al nou mode de producció fabril.

El s. XIX serà, doncs, un període d’intensos canvis en tots els ordres:

- Transformacions polítiques: sorgeixen els estats nacionals.
- Transformacions econòmiques: substitució del sistema artesanal pel mode de producció i acumulació capitalista.
- Transformacions demogràfiques: increments i moviments de població que generen concentració, amuntegament, insalubritat i depauperació en nous nuclis urbans.
- Transformacions socials: la urbanització i el nou sistema econòmic produeixen alteracions en l’ordre social i seran els fonaments d’una nova estratificació i de nous moviments socials.
- Transformacions ideològiques: desenvolupament de les ciències socials com a interpretació “científica” de la societat, difusió dels idearis liberals, marxistes, el racionalisme i les teories igualitàries.

En aquest nou context coexistiran l’enriquiment accelerat del capitalisme industrial i financer amb una creixent massa obrera que treballa i viu en condicions deploables. La “qüestió social”, el debat sobre la conveniència de la intervenció estatal i sobre el tipus de regulació laboral i protectora a establir s’inicia des de posicions diferenciades (Rivas, 2000:47):

- Els sectors liberals, que defensen l'existència d'un ordre social natural i de la llibertat individual per optar, s'oposen radicalment a la intervenció estatal, amb l'argument que l'ajuda pública constituïria un risc d'acomodació voluntària i definitiva a l'estat de la mendicitat.
- Els sectors conservadors, que defensen la caritat privada i voluntària i són contraris a la intervenció estatal, accepten un estat mínim en matèria d'ajuda social, basat en els principis morals i religiosos de la població benestant.
- El socialisme i el moviment obrer es divideixen entre els qui defensen una intervenció estatal àmplia en reformes socials i reconeixement de drets, i els qui pretenen la creació d'una societat sense classes ni estat.

Les diferents posicions divergiran també en la seva visió de la pobresa. La burgesia no distingirà entre efectes i causes i, als seus ulls, el pobre serà un ésser perillós, criminal, degradat moralment, a qui cal reeducar per fer-lo productiu o castigar per tal de prevenir desordres socials. Els sectors més conservadors mantindran la visió tradicional de la pobresa lligada a la caritat i la misericòrdia compassiva. Els ideòlegs reformistes, per contra, emfatitzaran les injustícies socials i consideraran el pobre víctima involuntària del nou sistema. Aquestes dissensions, amb discursos o justificacions més o menys encobertes, són encara presents en els debats sobre les actuacions politico-socials més adients envers la pobresa i les desigualtats socials de la nostra època.

Les primeres actuacions en política social les trobarem als diferents estats europeus a les acaballes del s. XIX. Tradicionalment es considera la legislació sobre assegurances socials d'Alemanya (1883) l'inici d'una política intervencionista en l'anomenada "qüestió social"; el canceller Bismarck, davant l'auge del moviment obrer i la por a una revolta social instaurà un embrionari sistema de protecció als treballadors que cobria les situacions de malaltia, invalidesa i vellesa d'aquests mitjançant impostos que l'Estat recaptava i gestionava.

Els treballadors passaven així (Moreno, 2000:22) a ésser considerats subjectes de drets i obligacions i no pobres potencials que podien recórrer a ajuts contingents en cas de pèrdua de l'ocupació. Aquest primer intervencionisme, pel distanciament dels postulats liberals que comportava i la intervenció dels poders públics que instaurava, es considera una fita en la construcció dels moderns sistemes de protecció social i el primer pas cap a "l'estat del benestar" del s. XX, tot i que cal remarcar que establia uns drets socials lligats al concepte de producció i treball; els no treballadors durant molt de temps continuaran essent objecte d'actuacions benèfiques i graciables i considerats aliens als sistemes de protecció.

A Espanya es duran a terme tímides actuacions de reforma social orientades a la protecció de la classe obrera (retir, accidents de treball, malalties professionals), encara que, a voltes, tindran poca repercussió en les condicions reals de vida i subsistència d'aquest col·lectiu. Tanmateix, en un país d'industrialització tardana i

poc desenvolupat com el nostre en aquells moments, l'Església continuava mantenint una hegemonia important en les tasques d'atenció i socors als desfavorits.

Com assenyala Kuhnle (1997:32), el sistema de seguretat social representà una ruptura radical amb la legislació de pobres, ja que possibilità un nou espai de confluència d'interessos diversos: els relatius a l'estabilitat política de governants i líders socials i econòmics, i a la satisfacció de les demandes populars de justícia, protecció i igualtat social.

No obstant això, en els inicis del s. XX, el tractament atorgat a les situacions de pobresa continuarà lligat a la beneficència (pública i privada) i a la caritat, fusionat amb l'individualisme econòmic i el culte a la riquesa capitalista. L'atenció als necessitats reafirmava encara la benevolència dels opulents i consagrava les desigualtats socials basades en el principi dels mèrits individuals. Titmuss (1971)² ho exposa en aquests termes:

Des d'un conjunt de persones de les quals es diu que produeixen o guanyen el producte nacional a un altre conjunt de persones que poden merèixer compassió o caritat, però no retribució econòmica per un servei productiu.

Els Estats Units hauran de bregar amb la crisi econòmica del 1929 i els estats europeus amb el període d'entreguerres i la Segona Guerra Mundial per soterrar les polítiques del *laissez-faire* i del liberalisme més ortodox i perquè vegi la llum el document que assentarà les bases d'una política social redistributiva i de cobertura universal que edificarà els estats del benestar europeus: l'Informe Beveridge de 1945.

Assistim, doncs, a l'ampliació de les funcions tradicionals dels estats que, segons Moix (1980:247) s'expliciten en la seqüenciació d'"estat de seguretat", "estat de plena ocupació" i, a la fi, "estat del benestar". A la funció tradicional i àmpliament acceptada de la seguretat interna i externa, s'hi incorpora —amb la consolidació del sistema capitalista— la de garantir la subsistència i suficiència de la població treballadora; un darrer pas qualitatiu serà considerar com a funció pròpia la protecció social per a tots els ciutadans i, especialment, per a tots aquells que són incapaços d'incorporar-se als sistemes productius, encara que de forma desigual segons els diferents models, com es veurà més endavant.

És una fita capdal en el desenvolupament social i cívic occidental. Tant és així que Moreno (1997) afirma que "segurament sigui l'estat del benestar la principal contribució institucional de la civilització occidental a l'esdevenir de la humanitat durant el segle XX", ja que estableix mecanismes obligatoris de solidaritat entre els individus i introdueix la responsabilitat col·lectiva en els objectius redistributius i de justícia social.

² Citat per Moix (1980:239).

S'inicia així un període en la història del capitalisme europeu que canviarà profundament les condicions d'existència de la majoria de la població, inclosos els més desfavorits, els pobres. La implantació de nous mètodes de producció, la necessitat de reconstrucció de les ciutats i fàbriques, la millora de les infraestructures, el desenvolupament tecnològic i científic i la millora de la formació i l'educació iniciaran un període prolongat d'intens creixement econòmic que proporcionarà, en el conjunt de la població, alts nivells materials, de cultura, salut, oci i garanties de seguretat personal, és a dir, alts nivells de benestar social. És el que es coneix com "l'edat daurada" europea. Aquesta bonança esmorteirà el conflicte per la distribució del producte social; Montes (1996:11) ho explicita de la següent forma: "El pastís era tan gran i creixia amb tanta rapidesa que semblava que no valia la pena discutir pel repartiment."

En l'optimisme generalitzat, els creixements espectaculars del PIB anual, l'alt nivell d'ocupació (que s'acostava a la plena ocupació), les millores en la distribució de la renda i l'extensió dels serveis i les prestacions socials s'arriba a la creença que aquesta prosperitat es perllongaria indefinidament i que produiria de forma automàtica i natural l'eradicació definitiva de les situacions de pobresa i marginació social. Aquesta simplicitat oblidava que el capitalisme, com a sistema de producció i distribució, està sotmès a variacions cícliques i és essencialment desigualitari, ja que es regeix pel principi de la maximització dels beneficis i la minimització dels costos.

Fins al 1973 (l'anomenada crisi del petroli) es mantenen altes taxes de creixement econòmic en la majoria dels països europeus desenvolupats, creixement que requerirà altes taxes de consum per mantenir-se; alhora, el desenvolupament tecnològic requerirà inversions constants en la millora de la qualificació i la capacitat dels treballadors, que assumiran majoritàriament els estats. Aquests aniran incorporant entre les seves funcions la redistribució de les rendes, la creació i el manteniment d'una xarxa de serveis socials i la cura del medi ambiental i social, sota el principi de la responsabilitat pública. Es considera, però, que les seves actuacions es mantingueren centrades en la protecció contra els riscos més que en la potenciació de les oportunitats; la redistribució envers el desfavorit no es deslliurà del caràcter paternalista, ja que no els permetrà accedir a una ciutadania activa.

No obstant això, no eren —ni han estat mai— homogènies les situacions politicoeconòmiques dels diferents estats europeus, ni provenien de tradicions culturals i socials coincidents, així que seria simplista considerar que aquest estat benefactor s'estenia arreu amb els mateixos principis organitzadors i amb les mateixes prebendes per als ciutadans. Tradicionalment, dins la Unió Europea (l'Europa dels Quinze) ens referim a dos grans models de benestar:

a) Universalista o "Beveridgenià". Basat en la consideració d'uns drets bàsics per als ciutadans i en l'accés sense restriccions a serveis i prestacions socials. El seu finançament es realitza per via impositora i amb càrrec als pressupostos generals estatals.

- b) Ocupacional o “bismarckià”. Basat en el principi contributiu de la Seguretat Social, principal mecanisme de previsió i distribució. Les prestacions i serveis es perceben d'acord a les contribucions realitzades pels individus.

Cal assenyalar també que les diferents concepcions del *welfare state* (traducció anglesa amb què es denomina habitualment) entronquen amb els tres grans corrents ideològics presents a Europa des de mitjans del segle passat (Esping-Andersen, 1990): la conservadora, la liberal i la socialdemòcrata; cap d'aquestes pot atorgar-se, en exclusiva la paternitat, i es considera que les seves aportacions han estat complementàries en la seva consolidació, però els seus diferents idearis combinats amb les diferents conjuntures econòmiques i polítiques han conformat diferents règims de benestar, classificats de formes diferents segons els diversos autors, vegeu Tittmuss (1971), Abrahamson (1995) i Moreno (2000), basats en els tres corrents ideològics enumerats. Així, identifiquem:

- El model socialdemòcrata. Considera el benestar un dret ciutadà universal i el sector públic, responsable únic de la seva provisió, finançament i extensió, mitjançant els impostos generals i directes. Suècia i Noruega han establert models de protecció social basats en aquest model.
- El model corporatiu-conservador. Basat en el principi que la funció desenvolupada en el mercat de treball és determinant en les cobertures a rebre pels ciutadans. La provisió de serveis es realitza prioritàriament mitjançant el mercat privat. Alemanya ha establert models de protecció social basats en aquest model.
- El model assistencial-liberal. Es guia pel principi de la subsidiarietat, és a dir, és sempre la instància més propera a l'individu la que ha d'intentar resoldre les diferents situacions que es puguin produir. Si aquest fracassa, la següent instància és la família, el clan, la comunitat local, les organitzacions civils, l'Església... Només en cas d'incapacitat d'aquests caldrà la intervenció del sector públic. Considera que les provisions estatals han de ser residuals, ja que la responsabilitat de l'Estat és limitada en la consecució del benestar personal. Estats Units ha estat, tradicionalment, el país on aquest model s'ha manifestat amb més força.

El catalitzador del canvi en les polítiques socials europees és l'anomenada “crisi del petroli” de 1973; la pujada espectacular del preu del petroli marcarà l'inici d'un període de greu crisi econòmica i de qüestionaments en el funcionament de les estructures de l'estat del benestar. El 1981 l'OCDE declarava que l'estat del benestar es trobava en crisi en dos sentits: crisi financera i crisi de legitimitat.

La crisi financera es defineix per:

- L'esgotament del model fordista de producció i consum, caracteritzat per una situació de plena ocupació, producció en sèrie, especialització laboral, absorció de la producció mitjançant el consum de masses i funció reguladora de l'Estat

entre el capital i el treball, mitjançant la concertació col·lectiva. L'anomenat "postfordisme" es caracteritzarà per un increment de les taxes d'atur, una contenció salarial i una creixent dualització i segmentació del mercat laboral.

- La crisi fiscal de l'Estat. Autors com O'Connor (1980) i Gough (1982) sostenen que l'assumpció de funcions creixents en la protecció social i prestació de serveis per part de l'Estat ocasionà dèficits i disfuncions en aquest. Consideren la crisi el fracàs de l'Estat en vertebrar les necessitats del capital i les necessitats de la integració sociopolítica.

La crisi de legitimitat ve definida per:

- Habermas (1975) considera que l'excessiva despesa pública provoca una sobrepolitització en les decisions econòmiques i un nombre sempre creixent de demandes ciutadanes. La seva satisfacció comporta disfuncions, sobredimensió del sector públic i inflació, i la seva "no satisfacció", descontentament social.
- La ineficàcia en el funcionament del sector públic, les negligències dels polítics governants ajudats per la irresponsabilitat dels diferents actors socials i gestors de l'Estat, han provocat un creixent desànim en la ciutadania i dificultats per mantenir el seu suport envers determinades decisions i actuacions socials.

Rodríguez Cabrero (1997) considera el període de 1973 a 1989 de reestructuració de l'estat del benestar (es produeix un descens de la intensitat protectora i s'estableixen determinades traves en l'accessibilitat) i defineix com de segona reestructuració la situació esbossada a partir dels anys noranta. Assenyala així que "estat del benestar" és la forma que assolí el pacte sobre la reforma social en la Segona Revolució Industrial i que la forma que adoptarà la reforma en l'actual Tercera Revolució Industrial encara s'ha de veure.

L'Estat espanyol, per les seves especials característiques polítiques i econòmiques, desenvoluparà un règim de benestar tardà que incorpora elements dels tres models i configura una "via mitjana" (Moreno i Sarasa, 1992), encara parcialment consolidada. Noguera (2000) el considera un "híbrid" que en l'etapa predemocràtica adoptà pautes del segon model, en els primers anys democràtics aplicà les formes i objectius del primer model i en l'actualitat duu a terme polítiques propugnades pels teòrics del tercer model. El nostre país s'enquadraria, doncs, en el que es considera un quart model de règims de benestar social anomenat mediterrani o de l'Europa del sud, on trobem una sòlida base històrica de protecció als treballadors (prestacions socials contributives, amplades a assistencials), eixamplada pels vents social-democratitzadors, que posà en marxa la transició política (especialment la universalització de la sanitat, l'educació i, de forma més limitada, els serveis socials), i afectada més recentment per la desregulació laboral i la darrera globalització dels mercats econòmics, que han propiciat noves mesures privatitzadores, assistencialistes i reductores de la despesa pública.

L'estat del benestar a Espanya es comença a socavar i qüestionar abans que s'hagi desenvolupat a uns nivells mínims propis dels països de la UE, als quals, segons el discurs oficial dominant, hauríem d'atansar-nos progressivament. Ens trobem en la curiosa situació de qui, abans d'haver acabat la construcció de la seva casa, i sense disposar encara de sostre, envans o rajoles, comença al mateix temps a perforar els ciments i a erosionar les bigues. (Noguera, 2000:479)

Aquesta tercera etapa reestructuradora es produeix en un marc de grans transformacions socials al nostre país, entre les quals destacaríem:

- a) Canvis en el cicle vital dels individus. El retard en la incorporació al mercat de treball dels joves, causat entre d'altres per l'extensió de les etapes formatives, produeix un augment de la població no productiva (depenent). També l'espectacular augment de l'esperança de vida augmenta les taxes d'envelliment i sobreenvelliment de la població i les situacions de dependència per l'altra banda de la piràmide demogràfica.
- b) Noves articulacions familiars. Nous models de convivència i fi del model patriarcal protector tradicional, per l'impacte de la incorporació de la dona en el món laboral. La solidaritat familiar i de la xarxa relacional en general s'ha vist transformada per l'individualisme creixent i el discurs que cada individu ha de resoldre les seves necessitats en el mercat, tot i que manté encara un pes específic a resoldre aquelles situacions on no arriba el mercat (Castel, 1997).
- c) Increment del fluxos migratoris i les visions antagòniques que aquest fet genera: la seva potencialitat com a força de treball, les previsible transformacions culturals i el seu dret de gaudir com a ciutadans de prestacions i serveis de l'estat benefactor.
- d) La mutació a una societat postindustrial. Els canvis en les pautes d'oci i de consum propicien l'augment en la producció de serveis i el retrocés de la producció industrial.
- e) La pèrdua d'influència de les teories socialdemòcrates (Keynesianes) i la seva substitució per teories més conservadores (de caire liberal) en un ampli espectre de la classe política i també en la majoria d'institucions supranacionals de supervisió, control i assessorament econòmic que ens afecten (FMI, Banc Mundial) componen un marc teóricoideològic diferent del dels inicis del període democràtic.

Identifiquem com a indicadors d'aquest procés de transformació/reconstrucció de l'estat del benestar en el nostre país:

1. La ruptura del pacte social sobre l'estat del benestar

Entre els partits polítics i, per extensió, entre la ciutadania s'ha fragmentat la legitimitat de les polítiques protectores universalistes. Les classes altes, i també les

classes mitjanes, es mostren poc inclinades i fugisseres envers la fiscalitat pública. El discurs generalitzat sobre la rebaixa dels impostos i l'obertura cap a l'oferta privada de bens tradicionalment públics mostra l'arrelament de les propostes neo-liberals que consideren l'estat del benestar un obstacle i un "llast" per a la competitivitat de les economies industrials desenvolupades.

La retòrica liberal considerarà també necessari corregir "l'excés de democràcia" que, al seu entendre, havien ocasionat els pactes socialdemòcrates. Segons Alonso (1997:19), es considerava que els estats del benestar havien creat:

Un enorme Leviatan que creixia d'una forma desbocada i pràcticament cancerígena, que generava, a més, massa expectatives ciutadanes i donava veu a massa col·lectius que, des d'aquesta lògica, no són ningú per tenir-la (sindicats, moviments socials, associacions cíviques, etc.) i que, en conclusió, havien estès els drets socials fins a terrenys on es feien incompatibles amb la llibertat econòmica.

Aquesta "aliança" entre els paradigmes liberals i els interessos de les classes més benestants recompon el marc de les relacions socials, basades en els darrers anys en els pactes ciutadans i en un principi de solidaritat. En aquest nou escenari, els més dèbils passen a ésser únics responsables de la seva situació i, per tant, responsables també de trobar-hi solucions de forma individualitzada.

Dubet i Martuccelli (2000:171) parlen així d'una crisi de solidaritat en les societats del benestar, ja que consideren que el principi de solidaritat ha estat bescanviat pel de responsabilitat en el sentit d'un procés accelerat d'individualització dels riscos i de "culpabilització" de la víctima com a única responsable de la seva situació de malestar.

II. L'entronització del mercat de treball com a comprensió de la política social

No proliferen en els nostres dies debats en profunditat i de forma àmplia, ni en el món occidental ni en la seva classe dirigent, sobre quins objectius de fons hauria de tenir una política social pública, ni sobre per quins principis ideològics hauria d'estar formulada o quin model de societat es propugna. Hom parla dels mitjans, però sense establir quines són les finalitats que es persegueixen amb la implementació dels primers.

En aquest sentit, Vila (1995:240) aporta una consideració sobre els reduccionismes que s'han aplicat en la comprensió de la política social i reflexiona sobre la identificació que es realitza del benestar social com la de la suma de béns i mitjans que el fan possible, oblidant que aquesta suma "alleugereix" el malestar però no duu a terme accions proactives per assolir "benestar" com a sentiment de millora social.

Així, s'ha confinat el "benestar" a la "protecció social" i aquesta a la "protecció laboral"; el mercat de treball (i dins d'aquest les relacions de producció) configuren,

doncs, les polítiques socials; les prestacions per desocupació, els plans de formació laboral o les rendes mínimes d'inserció en són exemples il·lustratius que respondran a la lògica de facilitar el bon funcionament de les economies capitalistes i apaivagar els seus efectes més nocius. Però, llavors, "el problema es pren com a pròpia solució" (Noguera, 2000:483), ateses les altes taxes d'atur espanyoles i la desregulació laboral creixent i les dificultats d'inserció laboral que travessen força individus i col·lectius.

Aquesta filosofia de "retorn al treball" (substitució del *welfare* pel *workfare*), que s'origina als EUA i Anglaterra (vegeu Wacquant, 2003), esdevé el requisit imposat per accedir a determinats programes o prestacions oblidant les dificultats d'accés a l'ocupació de determinats col·lectius o senzillament el fet que la integració laboral no sempre és possible en persones que presenten mancances estructurals. Es corre així el perill que en l'imaginari social s'arribi a culpabilitzar la víctima d'una situació que és involuntària (i a considerar il·legítim que gaudeixi de determinades prestacions socials) i aquesta es trobi davant un Estat protector que reflecteix les desigualtats del mercat laboral i no les contraresta amb polítiques redistributives. També es pot caure en una política de *workfare* que obliga a treballar en condicions precàries si hom no es vol veure perseguit per l'estat penal creixent (Wacquant, 2003).

III. La fragmentació de la protecció social

Els processos de reestructuració industrial, el canvi tecnològic i la coexistència d'altres taxes d'atur han modificat l'estructura de l'ocupació i han esmorteït la regulació laboral. La dualització generada entre treballadors integrats (amb una protecció social forta) i desocupats (o ocupats precàriament) parcialment exclosos (amb una protecció social minsa o inexistent) genera desigualtats en el gaudiment de determinades prestacions socials, reforça "l'efecte mateu" (els sectors socials mitjans són qui més es beneficia dels programes i les polítiques socials dissenyades per als desfavorits) i posa en perill la cohesió social.

IV. La reducció de la intensitat protectora

La demanda social envers les prestacions i els serveis públics ha estat creixent, però paral·lelament s'han aplicat polítiques de reducció de la despesa social (que a Espanya es manté entre les més baixes de la UE), cosa que ha provocat desplaçaments cap a l'assistencialització (extensió de la cobertura amb reducció de la intensitat protectora), la liberalització de l'oferta i l'increment dels requisits, traves o condicions (*targeting*) imposats per accedir a determinades prestacions.

V. La subsidiarietat com a ideologia

El desprestigi dels serveis públics ha comportat la pèrdua de confiança en l'Estat com a xarxa protectora davant dels infortunis. La supeditació de les polítiques públiques al principi de "llibertat d'elecció" de serveis per les classes mitjanes ha provocat *de facto* una disminució de la qualitat de la xarxa pública que, mancada de recursos i desprestigiada, passa a ésser utilitzada majoritàriament pels estaments més baixos (que no poden aplicar la llibertat d'elecció). Els serveis

públics, altra hora magnificats, es consideren ara subsidiaris, utilitzables en últim extrem, quan la pròpia iniciativa individual fracassa. Cachón (1997:8) ho expressa així:

El principi de subsidiarietat s'ha implantat com a substitució de l'Estat per una imaginària societat civil i no com a intervenció conjunta de l'Estat (quan sigui necessari) i de la societat (quan sigui possible).

VI. La remercantilització i la privatització selectiva

L'Estat es considera incapaç de copsar i atendre noves necessitats socials i instrumentar-ne respostes. En la recerca de noves fórmules per cobrir necessitats i defugint la ineficàcia de les burocràcies públiques, han sorgit noves iniciatives en l'àmbit privat que, per principis de solidaritat o de lucre, pretenen donar-hi resposta. Al mateix temps, assistim a processos de privatització de serveis rendibles amb la doble finalitat d'abaratir despesa pública i de cercar fórmules de resolució més descentralitzades i més properes al ciutadà. La remercantilització atorga al mercat allò que es considerava deure de l'Estat i el mercat pot guiar-se per principis més restrictius quant a l'accés i a l'ús.

Dels "paranys" d'aquesta privatització selectiva alerta Noguera (2000:481) quan afirma:

El recolzament a la provisió privada per la via de les desgravacions i estímuls fiscals (en sanitat, educació, pensions o habitatge) pot entendre's també com una semiprivatització encoberta i una redistribució a l'inrevés, que va preparant el terreny entre les classes mitjanes per assistencialitzar progressivament els serveis i prestacions públiques.

El neopragmatisme i neomercantilisme soscava l'estat del benestar tradicional i el transforma en una mena de pluralismes de benestar, en agregats socials de benestar, el que s'anomena "**welfare mix**" (Moreno, 2000:164). La provisió del benestar es reorganitzarà, així, mitjançant la (re)assignació de determinades responsabilitats de subministrament de serveis i recursos als diferents sectors:

- a) El **sector públic**: el subministrament de serveis i prestacions per part de les diferents administracions públiques.
- b) El **sector mercantil**: provisió per part d'empreses privades mercantils de determinats serveis educatius, de salut, d'habitatge, etc.
- c) El **sector informal**: les xarxes d'ajuda basades en el principi de la reciprocitat que s'estableixen entre familiars (principalment dones), amics i veïns.
- d) El sector privat no lucratiu, també anomenat sector voluntari, sector d'altruisme organitzat o **Tercer Sector**: els recursos de benestar que subministren les entitats privades conegudes com ONG (organitzacions no go-

vernamentals). La seva especial evolució i característiques específiques seran detallades en apartats posteriors.

La renovació del pacte entre benestar i progrés es presenta com un desafiament ineludible per tal de conciliar creixement econòmic i millors condicions de vida ciutadana. L'adequació d'aquest contracte social comporta una reorganització funcional de l'agregat social, amb un major protagonisme dels sectors altruista i lucratiu, i adequant les transformacions de les famílies i les llars com a unitats socials primàries de producció i distribució de benestar (...) implica una readaptació espacial d'encàrrecs i responsabilitats en la provisió pública de polítiques socials. (Moreno, 2000:165)

La nova combinació d'aquests quatre sectors en l'aprovisionament obeeix a diverses causes:

- La preocupació per la viabilitat financera i les ineficàcies del sector públic, que el portaran a rebaixar costos en la provisió de serveis mitjançant el traspàs al mercat (lucratiu o no) i a les estructures familiars de part de les seves atribucions tradicionals.
- La revaluació i revaloració de la funció del mercat en la provisió de serveis, on es combina una mutació en les preferències individuals dels ciutadans amb major capacitat adquisitiva, una rebaixa en l'oferta de serveis per part del sector públic i una desregulació de les activitats estatals.
- Un desig per part de determinats sectors de la societat civil de desenvolupar els principis de solidaritat social i cobrir determinades esclatxes en la provisió clàssica de benestar, inclosa la capacitat de mostrar-se més sensible i proper en la satisfacció de necessitats individuals i col·lectives que les burocràcies públiques.
- Les tendències de refamiliarització que mostren el retorn (encara que en una societat de base patriarcal i catolicista com la nostra sempre havien coexistit) a les estructures familiars de determinades funcions assistencials i provisoras imposant una mena de "solidaritat obligatòria" (Noguera, 2000:485), ja que les transformacions socials (noves formes de convivència, augment de la monoparentalitat, incorporació de la dona al mercat laboral, redistribució de rols familiars) havien comportat una certa translació d'aquestes responsabilitats a les estructures públiques. La reassignació de responsabilitats comporta, però, el perill d'accentuar les desigualtats de gènere, edat i dependència econòmica en el si de les llars.

Les transformacions de l'estat del benestar són, com hem vist, diverses i profundes, tant en la forma de provisió de serveis com en la mateixa concepció de com han d'ésser o qui els ha de proporcionar dins el conjunt de les estructures socials. Caldrà veure com aquestes transformacions afecten el tracte en les situacions més desfavorides (la *vella* i la *nova* pobresa) i quina és la funció específica que es reserva a les entitats de l'anomenat "Tercer Sector" en aquesta nova con-

juntura. Tanmateix, ja enuncïàvem el paper central que es reserva a la inclusió per la via laboral en la condició de ciutadania i els riscos que les transformacions econòmiques i socials obren en aquest sentit. Serà objecte de reflexió i estudi en els propers apartats.

Europa afronta el seu avenir amb la renovació d'un pacte social entre benestar social i progrés econòmic que possibilita la satisfacció vital dels seus ciutadans i la cohesió social de les seves societats. Els escenaris futurs seran conseqüència dels graus de legitimació popular cap als seus estats del benestar, els quals es troben subjectes a processos d'ajustament i racionalització. (Moreno, 2000:211)

2. La crisi del model de ciutadania

Per què es parla avui de crisi en el model de ciutadania? Cal recordar que la conceptualització del terme ciutadania es construeix a Europa a mitjans del s. XX, fortament associada als grans pactes socials (uniformitat social, doncs), al concepte d'estat-nació i de progrés econòmic que promouran els estats del benestar europeus. S'al·ludeix amb freqüència a T.H. Marshall i a la conferència que pronuncià el 1949 com a primera formulació del terme, definició que esdevindrà clàssica i de referència obligada per a reflexions posteriors. Marshall considerava en l'evolució de la societat un camí unívoc cap a la igualtat social, prenent com a referència l'evolució observada a Anglaterra en el segle XVIII a XX:

- a) S. XVIII: establiment dels “drets civils” basats en la supeditació als tribunals de justícia i l'exercici de les llibertats individuals fonamentals d'expressió i de propietat, entre altres.
- b) S. XIX: establiment dels “drets polítics” amb l'extensió dels sufragis universals i les regles polítiques democràtiques.
- c) S. XX: establiment dels “drets socials” que garantien les aspiracions a una vida digna i la previsió de situacions de risc per part dels estats de benestar.

La ciutadania social cristal·litzaria plenament amb l'assoliment dels tres tipus de drets i es basa en un tipus de democràcia composta i d'economia mixta, on els poders públics intervenen activament en la preservació dels drets ciutadans mitjançant el sosteniment d'institucions assistencials i de les provisions de la Seguretat Social (Moreno, 2000:34).

Les crítiques que posteriorment rebrà la seva concepció es basaran en la visió unívoca que presenta del desenvolupament social i polític, per la minimització que realitza dels processos de canvi social i perquè obviarà processos culturals, geogràfics i polítics de les diferents societats. És innegable, però, que la segmentació de la condició ciutadana en les seves dimensions civils, polítiques i socials resulta, encara avui, un punt de partida vàlid per comprendre les dinàmiques de pertinença (inclusió) social i, també, però de forma oposada, les dinàmiques de no-pertinença (exclusió) social.

Tal vegada, doncs, si concloïem anteriorment que el model d'estat del benestar sorgit després de la Segona Guerra Mundial es troba en “crisi” i “reestructuració”, sembla lògic que el model de ciutadania sorgit sobre la base d'aquest es trobi també en *crisi* i requereixi, per tant, d'una reformulació.

De fet, és freqüent trobar en la producció de les ciències socials diversos estudis o assaigs sobre la crisi del model de societat i de com les transformacions sociopolítiques i econòmiques esdevingudes arran de l'anomenada "tercera revolució industrial" afecten la composició social i, per tant, la ciutadania com a fonament d'aquesta.

En aquest sentit, Dubet i Martuccelli (2000) consideren que assistim a una deconstrucció de la idea de societat segons la qual aquesta ja no es troba representada per un únic conjunt natural integrat al voltant d'una cultura, un mode de producció i un conjunt de "funcions" associades a aquests; la pluralitat, la juxtaposició i la mescladissa semblaria que han socavat aquesta unitat, per altra banda necessària per definir un model de societat uniforme.

Resulta convenient, així, fer una breu revisió dels processos de canvi i transformacions més significatives que s'han produït en les societats occidentals per tal de redimensionar el concepte de ciutadania en aquest inici de segle. Per fer-ho palès, destacaríem els següents aspectes com a més significatius, sabedors que no esgotem el debat.

2.1. La globalització

Vivim en un món cada cop més interrelacionat, on desapareixen diferències culturals i es redueixen les distàncies físiques; on el mestissatge elimina la separació ètnica i cada dia ens assemblem més els uns als altres; on "produïm per" i "consumim de" qualsevol part del món. Però, al mateix temps, vivim en un món on milers de persones surten al carrer convocades pels "moviments antiglobalització" per protestar contra les trobades del Fons Monetari Internacional o el Fòrum Econòmic de Davos; on augmenta cada dia la diferència entre països pobres i rics, on els integrismes i fonamentalismes de qualsevol signe aconseguen nous adeptes i on la por i la inseguretat s'apropien de les consciències i de les formes de vida de bona part de la ciutadania.

La confusió entorn la globalització s'inicia en el propi terme i en allò que significa. Així, la majoria de teòrics i investigadors de les ciències socials n'articulen una pròpia definició, en proposen termes substituïdors, sinònims o en neguen la validesa conceptual; Beck (1998), per exemple, estableix matisos entre els termes globalisme/globalitat/globalització. La identificació del concepte amb l'ideari neoliberal i les seves institucions més representatives (Banc Mundial, Organització Mundial del Comerç, Fòrum Econòmic de Davos, Fons Monetari Internacional, etc.) ha portat els seus oponents a identificar-se com "antiglobalització" quan el que demanen és un nou ordre mundial caracteritzat per un altre mode de globalització, una "globalització solidària".

Però, amb tot, què és la globalització?

Si ens constrengem al seu sentit econòmic, conclourem que la globalització no és un fenomen nou ni comporta un nou ordre econòmic mundial, sinó que entenem que l'economia s'ha anat "globalitzant" progressivament des de l'obertura de les grans rutes comercials de l'edat mitjana fins al model de capitalisme avançat actual. No obstant això, cal recordar, seguint Navarro (2000), que les empreses transnacionals només representen una tercera part de l'activitat econòmica mundial i que la major part del comerç mundial es realitza dins d'àmbits "regionals continentals". Així doncs, seria més apropiat, segons aquest autor, parlar de "regionalització" que no pas de globalització.

Dins la ideologia neoliberal més clàssica la progressiva globalització econòmica comportarà la fi de la domesticació que la societat democràtica desenvolupada i els estats imposaven al capital i, per tant, obrirà la possibilitat a noves acumulacions i disposicions de recursos materials.

Martucelli (2002,42) defineix la globalització econòmica segons la forta integració dels mercats, l'aparició de vastes zones de lliure comerç, la intensificació del comerç mundial, l'estandardització creixent dels patrons de consum, l'emergència d'empreses globals i els canvis d'emplaçament de les indústries (o l'aparició de nous països semiindustrialitzats on es paguen baixos salaris).

Al voltant dels efectes polítics i socials d'aquesta globalització econòmica, Beck (2001) considera que implica un nou joc de poder entre uns agents vinculats al territori (governos, parlaments i sindicats) i uns agents econòmics desvinculats de territoris (el capital, les finances i el comerç). Això suposa, seguint l'autor, una societat mundial, sense estat mundial i sense govern mundial; on la visió nacional-estatal desapareix i es produeix una pèrdua de consciència col·lectiva i de capacitat de negociació política i on els diversos actors passen a formar part d'una nova estratificació mundial de rics globalitzats i pobres localitzats.

Castells (1998), no obstant això, n'emfatitza els aspectes positius que les noves tecnologies i les noves possibilitats de comunicació ofereixen com a font de riquesa material, però també d'enfortiment dels lligams socials en el conjunt de la ciutadania.

Rodríguez Cabrero (2002a:18), referint-se concretament a la reestructuració dels estats de benestar, considera que:

El nou context, el de la globalització, no és res més que un àmbit general on es produeixen les noves relacions de caràcter desigual entre política econòmica i política social mediatitzades pels nous rols de l'Estat (descentralitzat internament i més fràgil externament) del mercat (en procés d'ampliació de les relacions i pràctiques mercantils en l'àmbit social i en el propi estat del benestar) i de la societat civil (com a renovat espai de socialització de necessitats adaptat als requeriments de l'extensió mercantil o economitació de les activitats no lucratives).

La bandera globalitzadora enarborada pels economistes neoliberals arrossega els estats a rivalitzar en l'oferta de facilitats de mercat i comporta de forma irremeiable desregulacions, fragilitats, inestabilitats laborals i descensos en els graus de protecció social ciutadana, per les adequacions i sacrificis que les lleis del capital imposen als estats en vistes a la seva competitivitat internacional. Aquesta tesi ha socavat també la tradició socialdemòcrata (amb l'anomenada "Tercera Via" de Giddens, 1999) i, amb més o menys grau, s'ha aplicat a la majoria dels estats europeus desenvolupats.

Així, les decisions polítiques i les actuacions dels diferents actors socials europeus en l'actualitat són més defensives que imaginatives davant la globalització (Rodríguez Cabrero, 2000:12) i tendeixen a conservar l'*status quo* de l'estat del benestar, sense ésser conscients que aquesta estratègia no n'evita la progressiva degradació i que, solament iniciant acords reals sobre política social en un marc també transnacional (la UE, per exemple) poden ésser contrarestats.

"La globalització és la venjança del capitalisme contra l'estat del benestar", afirmà Susan George en el marc del Fòrum de les Cultures celebrat a Barcelona recentment.³

2.2. L'aparició de noves necessitats

Vèiem com en les formes premodernes de societat els individus s'agrupaven i recorrien a l'ajuda mútua per cobrir determinades necessitats o situacions de penúria personal. Amb l'adveniment del cristianisme i la conformació de la beneficència, les necessitats més imperioses de les classes desfavorides seran parcialment aixoplugades pels sectors benestants, segons els seus deures morals i ètics, però els principis de corresponsabilitat social i dret civil associat al cobriment de necessitats individuals i socials sorgiran en el darrer segle, emparades en els fonaments de justícia social i pacte ciutadà dels estats del benestar públics. Convenim, doncs, que la finalitat principal serà proporcionar cobertura a les necessitats, de diferent ordre, que poden presentar.

Seguint Krmpotic (1999), considerem que la necessitat es refereix a l'estat d'un individu respecte als mitjans necessaris o útils per a la seva existència i desenvolupament. Les necessitats esdevenen socials en la mesura que la seva satisfacció és externa al subjecte; per tant, les causes de la seva insatisfacció són també socials i cal cercar-les en el mode de producció i en el sistema social i polític.

Coincideixen també en aquest enfocament autors com Malinowski i Radcliffe-Brown, per als quals la satisfacció de les necessitats es troba lligada al grup, que és qui les genera; i Galtung, que considera que la satisfacció de les necessitats depèn del context social.

³ El País, 30 de juny de 2004, p. 6.

Tanmateix, les necessitats no són quelcom estàtic ni romanen invariables en el temps, tot el contrari: evolucionen al ritme que ho fan les formes i els modes econòmics, socials i polítics de la comunitat. Aquesta variabilitat les fa també il·limitades, en una progressió ja indicada per Maslow (1967)⁴ en la mesura que la satisfacció d'una n'ocasiona l'aparició d'una altra en un grau superior o en cerca la satisfacció de forma diferent. S'origina així una relació dinàmica i fins i tot dialèctica entre necessitat-societat i necessitat-política que hom anomena "el *continuum* de les necessitats socials".

Podem entendre la importància atorgada a l'estudi de les necessitats humanes i socials per autors d'àmbits tan diversos com l'economia, el dret, la psicologia, la sociologia, l'antropologia i el treball social si, seguint Precioso (1980)⁵, les considerem "el motor principal del progrés històric". Els indicadors de desenvolupament del projecte GPID de l'ONU desenvolupats, entre altres, per l'economista Max-Neef, estan basats també en el concepte de necessitat social. Aquest introdueix en els seus estudis la complementarietat entre necessitat (contemplada no només en termes de carència sinó també de potencialitat i aspiració) i "satisfactoris", que són les formes que culturalment es van determinant per donar resposta a les primeres (Max-Neef, 1986).

Identificar els satisfactoris ens permetrà conèixer de quina forma resol cada societat les seves necessitats i, al seu entendre, ens serà possible reconèixer un canvi cultural observant senzillament la modificació en els satisfactoris que cobreixen determinades necessitats.

Resulta oportú assenyalar també les aportacions (amb referents marxistes) al voltant de les necessitats socials d'Agnès Heller (1996), que considera que el que denomina "les tres lògiques de desenvolupament de la modernitat: industrialització, capitalisme i democràcia" i que han engendrat una "societat insatisfeta", en un estat de permanent insatisfacció per la creació permanent de noves necessitats individuals i socials per part del sistema capitalista com a motor de la seva expansió. Reivindicarà, a tall de solució, la fi de les "pràctiques paternalistes i autoritàries estatals" i l'enfortiment de la societat civil com a puntal de reclamació per una reassignació més equitativa de necessitats i satisfactoris.

Paradoxalment, aquesta limitació de les intervencions públiques, com a organismes de provisió i prevenció de necessitats socials, és també reivindicada pels sectors més liberals, que acusaran l'Estat de dissipador, burocratitzador, rígid i ineficaç per atendre les necessitats existents; insensible i incapaç d'adequar-se i respondre a les que van sorgint i, en definitiva, anacrònic en la forma i els objec-

⁴ Maslow classifica les necessitats en cinc nivells: fisiològiques, de seguretat, de pertinença, d'independència i d'autorealització. Maslow, A. (1976): *Motivación y personalidad*. Mèxic: Interamericana, p. 186.

⁵ Precioso, A. (1980): *Bases metodològiques para una economía ecológica*. Buenos Aires: Humanitas, p. 388. Citat per C. Rubí (1992), p. 38.

tius. La seva proposta inclourà també el retorn a la societat civil i a les estructures familiars de la responsabilitat en la cobertura de les necessitats.

Les referències a aquesta “crisi de legitimitat” i “esgotament de la utopia” (Habermas, 1975) del sistema públic com a proveïdor de satisfactoris adequats s’ha incorporat en els discursos d’una part de la societat civil, en l’actualitat.

Tanmateix, resulta inqüestionable que la fi de la “societat salarial” (Castel, 1997:325) promou l’aparició de nous nivells de necessitats i que els canvis socials, sobrevinguts en gran part per les noves formes de convivència, l’allargament de l’esperança de vida i la crisi del model patriarcal de producció i distribució social, han ocasionat, sobretot, l’increment quantitatiu i qualitatiu de demandes. El sector públic, immers en processos de reestructuració i debats polítics sobre l’extensió de les seves actuacions —anteriorment definits—, no ha mostrat la potència ni la voluntat suficient per atendre-les i satisfer-les (els informes anuals que el Defensor del Poble presenta a les Corts Generals en són una mostra eloqüent, ja que alerta de situacions com la desatenció creixent que pateixen els avis dependents o la insuficient cobertura econòmica dels centres i entitats que desenvolupen accions de protecció de menors desemparats, per exemple)⁶.

Certament, les tendències neoassistencialistes i subsidiàries que observàvem en les actuacions del sector públic en aquest principi de segle resulten un excel·lent adobament per als discursos més crítics i expliquen, a casa nostra, la reaparició de les entitats privades (l’anomenat Tercer Sector) com a canalitzador de les demandes ciutadanes, d’una banda i, de l’altra, com a resolutiu més proper, més flexible i humanitzat per a les noves necessitats.

En aquest nou marc, el reconeixement i atenció de les tradicionals i noves necessitats socials presenta, en opinió de Susín (2003:31), dos escenaris possibles: Pot ocupar un espai residual, confiant-les a la lògica del mercat i subordinant-les als registres de beneficis econòmics; o bé un espai central, restablint vies democràtiques de coparticipació que permetin la seva redefinició en el marc dels drets socials i la seva cobertura mitjançant formulacions més progressistes.

2.3. Mutacions en els processos d’integració i identitaris

Definir en què consisteix la integració social no és una tasca senzilla per a cap estudiós de les ciències socials. Vivim en una societat complexa, amb formes diverses de transmissió cultural, amb una divisió complexa del treball, amb un ingent coneixement instrumental i amb processos complexos de mediacions i interdependències entre l’individu i el medi social. Els processos de socialització ja no poden encaminar-se a un únic conjunt natural compost per una sola cultura, unes úniques funcions ni una única forma de relació amb el treball; una societat com-

⁶ Consulteu <www.defensordelpueblo.es>

plexa comporta una complexitat en els fenòmens de cohesió i integració i, a la vegada, majors riscos de diversificació i desmembrament social.

Ja Durkheim, en la seva obra *La divisió del treball social*, publicada el 1893, distingia entre dos tipus ideals de societat:

- a) La societat tradicional, que presentava una estructura social indiferenciada i una nul·la divisió del treball.
- b) La societat moderna, caracteritzada per una estructura industrial i una major i més especialitzada divisió del treball.

Al seu entendre, els canvis en la divisió social del treball tenien enormes implicacions en l'estructura de la societat i considerava que allò que mantenia els seus membres cohesionats era el principi de la "solidaritat". La primera es caracteritzava per un tipus de solidaritat "mecànica" i es mantenia unificada en virtut que la totalitat dels seus membres tenien aptituds i coneixements similars, tots desenvolupaven tasques similars i tenien les mateixes responsabilitats. La segona es caracteritzava per un tipus de solidaritat "orgànica" definida per la diferenciació social de tasques i responsabilitats; així, el fet que una persona necessiti els serveis de moltes altres per sobreviure mantenia la cohesió social però augmentava la competència i l'estratificació social entre els membres de la comunitat. La posició que l'individu ocupa en la divisió del treball serà central, ja que, en entendre els processos d'integració-desintegració a què es veurà sotmès aquest nou *ethos* del treball s'imposa en el model social industrial.

Castel (1997:439) afirma en aquest sentit:

Si un sistema social assegura un encadenament sense turbulències de les formes de socialització i de les edats socials (per exemple, de l'escola al treball i del treball a la jubilació), no es parla d'integració, aquesta es dona per si sola i seria una redundància de la inserció.

Gaviria (1996a:433) considera, però, que continua tenint sentit (i potser més que mai) apropar-nos al concepte d'integració a partir de la solidaritat, de la participació activa dels individus en la comunitat i de les relacions que s'estableixen a partir d'aquesta. En aquest sentit ens recorda l'autor:

La noció passiva i neutra de grup cal substituir-la per la noció activa de comunitat, i la noció passiva i neutra de relació cal substituir-la per la noció activa de participació. La integració (...) es mesurarà pel nombre i els graus de relació existents en el grup.

I afegeix:

La integració econòmica és necessària, però determina un conjunt de relacions socials de les quals cal preguntar-se si n'asseguren la integració social.

Es pot afirmar, no obstant això, que la diferenciació social creada a partir del mode de producció industrial propicia la heterogeneïtat, l'estratificació i la segmentació. La socialització tradicional a partir de l'escola, la família i el treball ja no es mostra eficaç per garantir la integració en el medi social i hom parla d'un procés de resocialització (en un segon nivell) més perllongat i mutable al llarg de la vida adulta. S'atribueix també a la heterogeneïtat i l'estratificació un creixent individualisme (la substitució del ciutadà proletari pel ciutadà consumidor) i dèficit de participació en la vida comunitària. Marchioni (1999) atribueix a les estructures estatals aquests dèficits i la instauració d'una democràcia de "baixa intensitat" que trenca els llaços socials tradicionals amb l'objectiu d'atomitzar i afeblir l'individu i d'evitar la reivindicació ciutadana (vegeu també Rifkin, 2003). Encara que per Subirats (1999), a l'Estat espanyol han concorregut un seguit de circumstàncies polítiques i socials específiques que expliquen també l'especificitat i "anomalia" dels processos de socialització "adscrits", "difosos" i "particularistes" que es produeixen.

En aquest escenari, Subirats (1999) reivindica la possibilitat d'integració a partir del reforç dels mecanismes socialitzadors primaris (família i escola, majorment), de refer les vies de participació i associació ciutadanes i de la redimensió del valor del treball en els processos identitaris. És una tasca que requereix d'un esforç des de la base, vertical, que surt dels propis individus i la seva necessitat de pertinença i reconeixement social; i d'un esforç des de dalt, horitzontal, en la mesura en què el grup de grups constitueix la comunitat i la seva forma institucionalitzada és l'Estat, i aquest és qui té la potestat i la capacitat de promoure actuacions que possibilitin la cohesió i la participació. Encara que, com recorda Gaviria (1996a:435), aquestes dues tendències no són espontàniament compatibles.

A la vegada, els processos de configuració de la identitat (o de la identificació, com prefereix anomenar-la Warnier 2002:15) tradicionalment lligats a la socialització en el grup primigeni, al concepte d'estat-nació i a l'*ethos* del treball, es veuen també transformats i es fan més complexos amb els processos de mundialització i homogeneïtzació cultural al qual sembla que assistim. Així, Appadurai (2001) planteja l'emergència d'identitats mixtes i complexes, com a conseqüència de les noves dinàmiques alhora centrífugues i centrípetes que comporta la globalització, que ja no es troben fonamentades en l'oposició exterior/interior o entre el nosaltres/vosaltres, sinó en el consum de productes i imatges mediàtiques comunes.

Dubet i Martuccelli (2000:184) assenyalen:

No es forma una identitat popular. La identitat obrera s'ha tornat massa dèbil per resistir a les normes dominants; els judicis que els individus adopten sobre si mateixos adopten el punt de vista de la classe mitjana, que és la que circula pels mitjans de comunicació.

No obstant això, paral·lelament assistim a una reafirmació d'allò "local", a un replegament en les herències rebudes com a forma de resistència davant la pèrdua de referents que per a molts suposa aquesta homogeneïtzació cultural. Nair (2000:83) ho explica en els següents termes:

La globalització engendra la mutació dels sentiments de pertinença, l'alteració de les identitats nacionals, l'absència d'un paradigma referencial col·lectiu. Per això, es recorre als marcadors primaris: identitat personal, referència confessional, pertinença ètnica, identitat lingüística diferencial, etc.

I conclou:

Sabem que totes les identitats es transformaran: aquesta és una certesa per al s. XXI. Més val preparar-se, és a dir, educar els pobles, que no confiar cegament en les lleis del mercat. (2000:53).

2.4. La funció del treball en el capitalisme avançat

És innegable que el “treball” ocupa un paper central en la dimensió social i ciutadana del nostre temps i que la seva possessió o carència constitueix un poderós motor de construcció identitària i de seguretat personal. Ho evidencia, entre d'altres, que l'atur (la manca de “treball”) es mantingui en les últimes dècades com la primera de les tres preocupacions principals dels espanyols, segons l'enquesta trimestral del Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS)⁷, juntament amb el terrorisme i la immigració.

No obstant això, aquesta centralitat del ciutadà-treballador, aquest hegemonia de “l'*ethos* del treball”, és relativament recent des d'una perspectiva històrica, fruit de l'adveniment de la societat industrial. Com assenyala Gortz, allò que nosaltres anomenem “treball” és un invent de la modernitat. La forma en què el coneixem, el practiquem i el situem en l'espai social fou inventada i generalitzada per la industrialització. La “societat industrial” s'entén com una “societat de treballadors” i, com a tal, es distingeix de totes les que l'han precedit (Gortz, 1995:25).

Santos i Poveda (2002:22) ho expliciten de la següent forma:

De la industrialització emergeix un model i una definició de treball que, per la seva incompleció, n'ignora d'altres; encara que, a la vegada, es converteix en un model de definició d'èxit que genera una sèrie de relacions que, amb no massa canvis, persisteix fins als nostres dies.

Podem definir, així, el treball, seguint Simón i Martín (1998:292), com aquella activitat desenvolupada en l'esfera pública, demanada, definida i reconeguda com a útil per altres i, com a tal, remunerada per aquests.

Anteriorment als processos d'industrialització occidentals, no obstant això, el terme “treball” no posseïa la significació social a què ens estem referint. En les societats esclavistes i de tipus feudal, el treballador manual no tenia la consideració de ciutadà i les seves tasques eren considerades poc dignes i excloses dels

⁷ Consulteu <www.cis.es>

afers polítics i socials del moment. Es distingia el fet de “laborar” per a les tasques agrícoles i el fet “d’obrar” per a tasques més generals.

Sembla que no és fins al s. XVI que sorgeix etimològicament el terme “treball” i curiosament aplicat a les tasques que realitzaven els botxins sobre els condemnats a mort; el “treball” faria així referència al *tripalium* que era l'instrument que aquest feia servir per realitzar les tasques que li eren encomanades. Entre els segles XVI i XVIII assistim a una evolució progressiva del treball com a pràctica dirigida a la producció d'objectes útils amb dret a una compensació per a la seva realització.

L'anomenada **Primera Revolució Industrial**, al voltant del 1800, marcarà els inicis d'aquest model de societat industrial i salarial. Les primeres innovacions tecnològiques, la fi de la societat gremial, l'aparició de les potencies nacionals europees i els primers èxodes de població del camp a la ciutat propicien l'organització del treball fabril i la necessitat de grans quantitats de mà d'obra com a força de treball. No obstant això, les masses més humils mostraren resistències a vendre la seva força de treball en el mercat; les condicions de treball degradades, amb llargues jornades laborals, sense cap tipus de protecció ni avantatge personal feien poc atractiva la seva incorporació. Sembla que la seva disposició era donar prioritat a un treball ocasional, que permetés alternar lliurement activitat amb inactivitat i defugir de la disciplina del nou sistema. S'expliquen així les legislacions civils i laborals que penalitzaven l'ociositat i els rodamons i, en un altre ordre, l'aparició dels discursos ètics i espirituals que enaltiran el “valor” del treball com a comportament virtuós, allunyat de la degradació moral dels ociosos.

Ivan Illich⁸ afirma que la implantació del treball remunerat es convertí així en un instrument decisiu en mans de la burgesia per combatre la pobresa i per relligar els individus a l'ordre social imperant. La societat del treball serà la de l'ordre i “el ritme de treball quotidià, la seva disciplina, els seus valors, la seva comprensió de la responsabilitat personal i la col·laboració responen també a una voluntat de domini per part dels senyors de la societat laboral respecte als seus treballadors i empleats” (Beck, 2000:20).

Serà en el marc de la Primera Revolució Industrial que trobem les primeres aportacions de les ciències socials al voltant de la funció del treball com a component de les diverses formes d'organització del sistema social i de les representacions col·lectives. Destacaríem, sense cap pretensió d'exhaustivitat, les aportacions considerades “clàssiques”:

- a) Hegel (1770-1842) es referirà al treball com al domini de l'home sobre la naturalesa i com l'especial forma en què aquest es relaciona amb la realitat.

⁸ Citat per Beck, U. (2000:20).

- b) Marx (1818-1883) postularà el treball com a alienació de l'individu i la reducció d'aquest a un valor-treball centrant-se en les desigualtats que la diversa distribució del treball genera en la societat.
- c) Durkheim (1858-1917), amb la seva coneguda divisió entre la solidaritat mecànica i la solidaritat orgànica, ja comentada.
- d) Weber (1864-1920) establirà relacions entre l'ètica econòmica moderna i l'ètica racional del protestantisme ascètic i considerarà el treball com un deure, una professió i una vocació.

Tanmateix, el treball i les condicions en què es desenvolupa dins d'aquesta Primera Revolució Industrial no milloraran les condicions de subsistència de les masses humils ni possibilitaran un model social més equitatiu; resulta comprensible, doncs, que s'apel·lés als seus efectes virtuoses i de caire espiritual per tal d'aconseguir i garantir el creixement i l'acumulació econòmica que possibilitarà la Segona Revolució Industrial.

La **Segona Revolució Industrial**, cap al 1900, estabilitzarà el treball i el mode de vida obrera entorn l'anomenat "model fordista" de producció i distribució. Aquest model es basa a aplicar els principis mecànics i "tayloristes" als processos laborals i industrials; la seva implantació es basa a utilitzar una gran quantitat de mà d'obra, majoritàriament poc qualificada, i en la centralització i planificació de les pautes de treball; així, l'individu perd el control sobre allò que produeix i resulta més fàcilment substituïble.

Lipietz (1997:30) considera que el "compromís fordista" se sustenta en tres bases: el progrés tècnic, el progrés social i el progrés de l'Estat, i exclou els productors del control sobre les seves activitats i els ciutadans, del control sobre les decisions estatals.

El seu establiment afavorirà uns grans increments de producció i de consum de masses i una acumulació econòmica que serà la base sobre la qual es forjaran l'estat del benestar i les legislacions de protecció i de dret laboral.

A la seva ombra, assistirem a l'adveniment de la "societat del treball", en què l'ocupació passarà a ésser el valor més preuat de l'individu, el que el defineix com ciutadà i el que li dóna visibilitat social. Aquesta "societat del treball", segons esmenten Santos i Poveda (2002:38), és catapultada per una ideologia i una ètica que enalteixen la dedicació i la consagració de l'home al treball. En aquesta ètica, el treball és un mitjà per aconseguir autonomia econòmica, prosperitat social i un mode de promoció personal i una credencial de ciutadà "de primera", però també un deure moral i una obligació social. Els no-productius seran considerats aliens al sistema, desprotegits, dimonitzats i exclosos del nou joc social.

La definició del treball assalariat crea així desigualtats socials, rols diferenciats, identitats i estatuts de treballador i no treballador (...) Tot això defineix llocs i posicions socials que es reforcen i es perpetuen per crear una

estructura social travessada per un caràcter indubtablement ideològic, que mira d'impedir la possibilitat de definir altres divisions, finalitats i necessitats socials alternatives, altres definicions de treball, en definitiva, altres models d'organització de la societat. (Capecchi i Pesce, 1983)⁹

Hom anomena **Tercera Revolució Industrial** a les mutacions que el sistema de producció capitalista experimenta a partir de 1973, amb la "primera crisi del petroli". Es caracteritza per la incorporació de les noves tecnologies —les anomenades TIC— als processos de producció i per la superposició de les activitats terciàries —de serveis— a les industrials. Ja el 1973 Bell s'hi referia (influenciat a la vegada per Darhendorf, que havia parlat de la societat postindustrial) i considerava que en aquesta s'hi produiria un canvi en les relacions socials —basades en el concepte de propietat—, en les estructures de poder —centralitzades en elits reduïdes— i en la cultura burgesa —centrada en la repressió dels més febles. Suposa la fi de la utopia de la plena ocupació i l'aparició de l'atur com a fenomen estructural. Els processos de globalització i els vents neoliberals afectaran el mode de producció fabril tradicional i provocaran grans reestructuracions en els processos laborals; el concepte i el valor del "treball" (com a deure moral, obligació social i via d'ascensió social) seran fortament soscavats i es trencarà la uniformitat del període anterior.

Entre els potencials efectes d'aquest nou escenari indiquem:

- *Augment de la flexibilitat del mercat laboral*, com demostren les successives reformes de la legislació laboral i els tipus de contractació i que, en paraules de Galeano (1998:41), significa "el dret del patró d'acomiarar l'obrer sense indemnització ni explicació"; en termes econòmics es considera un mal menor per tal de garantir la viabilitat de les empreses en el capitalisme avançat. Per Sennet (2000), aquesta flexibilitat genera ansietat (ja que el treballador percep la pèrdua de valor personal i professional que això li comporta) i accentua les desigualtats (ja que propicia un marc on "els guanyadors s'ho emporten tot i els que no hi arriben, solament les escorrialles"). S'instaura així una sensació de circularitat, de tornar a començar contínuament sense assolir mai la fi i d'indefinió de la identitat professional que pot dur a la impossibilitat d'iniciar projectes vitals importants, però també a la *por* de veure minvada la pròpia capacitat de consum i a passar a engrandir en algun aspecte el col·lectiu dels *sense* (sense sostre, sense feina, sense papers, sense formació, sense prestacions...)

Conclou el mateix autor:

La cultura moderna del risc es caracteritza perquè no moure's és sinònim de fracàs i l'estabilitat sembla quasi una mort en vida. (2000:91)

⁹ Citats per Santos i Poveda (2002:57).

- *Desregulació laboral.* L'Estat, amb l'objectiu no declarat de no posar obstacles a la competitivitat de les empreses, ha anat afavorint una certa ductilitat en les formes d'accés i pertinença a un lloc de treball; aquest, tanmateix s'ha multidimensionat i pren diverses formes gairebé en els límits reglamentaris. Beck (2000:9) ho anomena la "brasilerització d'Occident", en considerar que el model laboral d'aquest país semiindustrialitzat (on els treballadors assalariats —amb contracte— a jornada completa són una minoria dins el conjunt de la població activa i la gran majoria són "nòmades laborals" que treballen en tasques, horaris i condicions diverses sense gaire control) és el que s'està implantant en els països occidentals de capitalisme avançat.
- *La precarització.* Els costos de les incerteses econòmiques que abans assumien l'àmbit empresarial i l'estat són traslladats a l'individu, que es veu debilitat en les seves garanties i capacitat de mobilització i reivindicació. El treball en "precarí", l'anomenat "treball escombraries" s'incrementa any rere any al nostre país i es manté en una de les taxes més altes dins l'Europa dels Quinze.

Sennet (2003:42) hi reflexiona en els següents termes:

Els nous escenaris de les nostres societats fragmentades, segregades, frontereres, informacions que estan posant en relleu autèntiques ruptures entre les classes socials les conseqüències de les quals —individualisme, paràlisi social, popularisme, racisme social i econòmic, entre altres— són de gran transcendència i cada cop més relacionades amb la crònica laboral de la precarietat: les ETT com a mercaders de treball, l'altíssima rotació d'ocupacions, el treball a temps parcial no desitjat, els torns invisibles (...)

La precarietat genera desigualtats i segregacions i, en augmentar les inseguretats, augmenta la vulnerabilitat de l'individu i el risc d'exclusió social i laboral.

Tanmateix, com encertadament consideren Piore i Sabel (1990), les estratègies seguides per les organitzacions sindicals fins al moment tendeixen més a garantir els privilegis dels "integrats" i a afavorir la pervivència (blindatge) dels seus beneficis que no a oposar-se a les noves formes de contractació i erigir-se com a defensors d'aquells que accedeixen d'antuvi a l'ocupació en aquestes condicions precàries.

- *Polarització de les qualificacions i segmentació del mercat laboral.* Coexisteixen en el mercat ocupacions de molt baixa qualificació, caracteritzades per àmplies jornades laborals, en espais i temps molt diversificats i altament desregulades; amb ocupacions altament tecnoqualificades i ben pagades que gaudeixen d'uns espais i uns temps fortament diferenciats de les primeres. Gorz (1995) anomenarà als primers "la nova classe de servents", ja que cobreixen, en gran part, les necessitats de producció de béns i de serveis personals dels segons, i marquen una esclatxa social i econòmica cada cop més profunda. Beck (2000:117) identificarà quatre categories d'ocupació: la classe Colón de l'era global, una classe de qualificats precaris i la classe *working poor*, els pobres localitzats; per diferenciar aquells posseïdors d'un capital humà que els permet

d'escollir ocupació en un espai global, els obrers qualificats en una situació de creixent precarietat econòmica, els "pobres treballadors" que duen a terme els treballs més desqualificats i desregulats i els "pobres" foragitats de l'accés al treball i a una vida mínimament dignificada. Bauman (2001) diferenciarà entre "rics" que dominen l'espai i no tenen temps i "pobres" lligats a l'espai i al temps.

- *Creixement de les economies especulatives.* Navarro (2000) evidencia com el creixement econòmic dels Estats Units en els últims anys s'ha produït no gràcies a increments de la productivitat o de l'ocupació, sinó gràcies a la mobilitat enganyosa del capital financer en espais de "regionalització" (terme que ell considera més apropiat que el de "globalització") i que aquests tipus d'estratègies, promogudes per les elits polítiques i econòmiques americanes són vistes amb afecció per les elits financeres europees (vegeu també Chomski i Dieterich, 1998).
- *La dissociació entre l'eficiència econòmica i la justícia social.* Una de les premisses sobre les quals s'edificà l'estat del benestar era la redistribució social, en la creença de estar construint una societat més justa, menys desigual. Els plantejaments neoliberalistes acabaran amb aquesta "utopia" (Habermas, 1988:113) i difondran amb èxit la tesi sobre la impossibilitat de fer convergir creixement econòmic amb redistribució social (creació de riquesa sí, però no per a tothom); en certa forma retornaran als plantejaments del "càstig" i la "dissuasió" per als "falsos pobres" que es produïen en el s. XIX. Assistim, a partir d'aquí, segons Fassin (1996), a la identificació de tres tipologies simbòliques diferents: l'exclusió de França, l'*underclass* als EUA i la marginació a Sud-amèrica.

Es considera que la política social ha d'abandonar l'objectiu de millorar la societat i que la seva nova funció és vetllar per la incorporació dels pobres al sistema productiu en les condicions que se li ofereixin (*welfare*) i "controlar", supervisar i, si s'escau, sancionar els pobres que no acceptin de bon grat les noves regles del joc.

Wacquant (2002) reflexionarà sobre les causes de l'enfortiment de l'estat penal als EUA i considerarà que es dona des de fa uns anys en aquest país una convergència entre polítics, intel·lectuals, medis de comunicació i empresaris sobre la criminalització de la misèria i la normalització social del treball assalariat en precari. Els nous dogmes passen a considerar la "generositat" de les polítiques socials com la causa d'una certa degradació moral dels pobres i com una inducció a la inactivitat; s'imposa, doncs, un tractament punitiu dels desfavorits. Es legitima així la gestió policíaca i judicial de la pobresa i es descarrega l'Estat de les seves responsabilitats socials i econòmiques; la pobresa i l'atur passaran a considerar-se imputables a decisions individuals, que no a causes estructurals. Considera l'autor que passen a "redefinir-se els problemes socials en termes de seguretat" i que aquesta nova "croada" amaga una guerra contra els aturats, els *sense papers*, els rodamóns, els marginats...

Oblidem, però, que les possibles víctimes d'aquesta creuada no són una part perfectament delimitada del conjunt social, sinó que l'estat penal en aquest procés de "culpabilització de la víctima" pot sempre engrossir-se amb noves víctimes i que "la inseguretat ens afecta tots, immersos com estem en un món fluid i impredecible de desregulació, flexibilitat, competitivitat i incertesa endèmiques, on cada un de nosaltres pateix ansietat, com un problema privat, com un resultat de fracassos personals i com un desafiament a la seva agilitat privada" (Bauman, 2003:169). D'alguna forma, així, la inseguretat és el preu a pagar per la individualitat, pel trencament del pacte social de la postguerra mundial.

Aquesta "política de tolerància zero" serà imitada per Toni Blair a Anglaterra i, des d'aquí, exportada a la resta de la UE, segons afirma Rivera (2003). Cal recordar en aquest punt que, segons el mateix Wacquant (2002), les taxes de població reclosa dels EUA (que en els anys 90 va créixer al ritme de un 81% anual) són molt més altes que les de la UE i que dins la Unió, els països amb taxes més altes de població reclosa són els que mantenen desigualtats socials més grans, un pitjor sistema de protecció social i els que més han desregulat el seu mercat de treball.

- *Increment de les taxes d'atur.* L'Estat espanyol manté la taxa d'atur més alta de l'Europa dels Quinze (11,2%)¹⁰, tot i tenir una taxa d'activitat femenina inferior al 50% i una taxa de precarietat laboral en continu creixement (30,74% en el segon trimestre de 2004, segons l'EPA del Ministeri de Treball i Afers Socials).

L'atur ha passat a ésser un fenomen estructural i ni els autors més optimistes entreveuen en el futur immediat el retorn a la plena ocupació. Una economia capitalista cada cop més especulativa, en la qual la producció de béns requereix cada cop un menor nombre de mà d'obra i les innovacions tecnològiques fan superflus creixents sectors de població activa, on perd importància el capital manual envers el "capital intel·lectual", juntament amb els processos —cada cop més freqüents— de deslocalització industrial, es troben entre les seves causes.

Rifkin (2000) es refereix al "capitalisme cultural" i a l'"ètica del joc" per descriure un escenari on solament el 5% de la població activa treballarà en el sector industrial tradicional i la resta es veurà immers en un marc de relacions d'intercanvi discontinu, on l'alternança entre l'ocupació i la desocupació serà una constant.

L'atur es converteix així en un moment de l'ocupació, no en el seu contrari, ja que formen part de la mateixa dinàmica. Una dinàmica centrífuga, desigual i segregadora que s'engruixeix especialment en els joves, les dones, els majors de quaranta-cinc anys i les persones amb un nivell educatiu més baix. Aquests

¹⁰ Segons dades EUROSTAT, 2003.

són els que Castel (1997:412) anomena “supernuméraires”, els “damnificats” de la nova economia, la població excedentària, no necessària ni funcional al sistema que, per la seva exclusió laboral, es veu abocada a l'exclusió social.

Tanmateix, però, en aquest marc d'activitats plurals, el risc d'atur es manté present per al conjunt de la ciutadania i formarà part dels seus universos vitals, tal com ho expliciten Castel (1997) amb el seu concepte de “vulnerabilitat” i Beck (1998) amb el seu concepte de “societat del risc”.

Quina és, doncs, avui la funció del treball?

Hem de considerar, seguint Rifkin (1997), que assistim a la fi de la “societat del treball”? Cal partir de les tesis de Dubet i Martuccelli (2000:157), segons les quals el “treball” ja no serveix d'eix integrador?:

El treball, veritable ciment de la societat industrial, es troba en una espècie de mutació doble. D'una banda, ja no constitueix el criteri hegemònic d'integració a la societat i, de l'altra, examinant el treball de prop, veiem que ell mateix ja no es troba veritablement integrat.

O seguim a Beck (2000:75) quan es mostra expeditiu en aquest punt i afirma: “No hi ha un més enllà de la societat del treball. O hi ha treball o no hi ha res!” I de fet, no hi ha substituïts, a hores d'ara, del “treball” com a eix vertebrador dels processos d'inclusió social. El treball, ho dèiem anteriorment, és una de les preocupacions fonamentals de l'individu, el continua identificant en l'espai social (a falta de nous referents) i no es conceptua una integració social que no contingui una integració laboral (o intents actius d'aconseguir-la).

No és estrany així que, malgrat les grans mutacions i redimensions que aquest ha experimentat a partir del que anomenàvem la Tercera Revolució Industrial, i malgrat el seu accés i les condicions en què aquest es desenvolupa, hagin minvat en termes quantitius i qualitius, constatem que les diferents actuacions dutes a terme pels diferents governs europeus per tal de combatre la desocupació ocupen un lloc preeminent en els rànquings de despesa social respectius i que gran part de les disposicions i recursos econòmics de la UE també s'hi orientin o que el debat s'estableixi entorn la repartició del treball entre els membres actius del conjunt social (Kifkin, 2003).

Aquestes mesures, que s'anomenen “polítiques actives d'ocupació” —terme que inclou de forma latent la “culpabilització de la víctima” (Moreno, 2000)—, miraran de respondre a les externalitats generades pel mercat de treball, però mantenint la lògica d'aconseguir una inserció laboral normalitzada per a l'individu (a qui es responsabilitza del seu no-accés al treball i que serà “obligat” a demostrar permanentment la seva predisposició al treball i la seva no-passivitat envers aquesta fita), el que, en un context d'atur estructural és a l'abast només d'uns quants. És en aquest sentit que Noguera considera que “el problema es pren com la seva pròpia solució” (2000:483), és a dir, la manca de treball —per causes estructurals i alienes a l'individu— es vol solucionar millo-

rant les seves habilitats, i no realitzant regulacions incisives en l'accés i millora de les circumstàncies en què es desenvolupa l'ocupació.

Així, Santos i Poveda (2002:290) parlen dels objectius "no declarats" de les polítiques d'ocupació, que no són altres que:

- a) No posar obstacles a la competitivitat de les empreses, tot i que aquesta acció comporti la degradació de l'ocupació.
- b) "L'ortopèdia moral", és a dir, el control de la població excedent per tal d'evitar problemes socials i d'ordre públic. Dins d'aquesta lògica, Pérez-Díaz i López Novo (2003:84) es referiran a les "polítiques simbòliques" que duen a terme algunes entitats socials, i Max-Neef (1986) s'hi referirà com mecanismes que actuen com a "pseudosatisfactoris", en el sentit que algunes mesures que s'instrumenten per aconseguir la inserció sociolaboral dels col·lectius en risc d'exclusió social, en realitat esmoreeixen les potencialitats individuals de poder sobrepassar la necessitat originària.

2.5. L'evolució de les polítiques socials europees

La Unió Europea que coneixem ha estat fruit d'un llarg període de gestació que comprèn des de la creació de la CECA el 1951 fins a la darrera incorporació de deu nous estats membres el 2004.

L'homogeneïtzació i unificació de les polítiques econòmiques i productives com a estratègia de millor competitivitat internacional ha estat des dels seus inicis una prioritat. Val a dir, no obstant això, que en tots els tractats i disposicions comunes redactades s'observen referències a la millora de les condicions de vida i de treball dels treballadors, tot i que hom pot considerar que es contempen més com disposicions necessàries per garantir la competitivitat de les empreses que no per una preocupació originària envers el benestar dels ciutadans.

Originàriament, doncs, "l'Europa dels ciutadans" es redueix a "l'Europa dels treballadors", atès que els drets i deures que genera el treball són suficients per garantir la ciutadania i les polítiques laborals constitueixen *de facto* el total de les polítiques socials. És aquest un reduccionisme que ha afectat massa sovint (en opinió, entre d'altres, de Subirats, 1992) el debat sobre el "què" i el "perquè" de les polítiques socials estatals i que ha portat a considerar que proporcionar determinades prestacions o proteccions als ciutadans era el que calia esperar de la política social, que no una reflexió més profunda sobre com assolir majors cotes de benestar personal i col·lectiu (en un sentit genèric) o com treballar per a l'assoliment d'uns drets de ciutadania deslligats del valor del treball.

En tot cas, aquest "reduccionisme" conduirà que tota la política social de la UE girarà al voltant del valor del treball, esdevenint allò que Abrahamson (1995:118) denomina "el model shumpeterià orientat al treball", que serà cata-

logat pel mateix autor de “reduccionista, productivista i adaptat a les experiències de classe del baró blanc”.

L'aparició de l'atur, la crisi econòmica i les adaptacions productives i d'ocupació que aquesta produirà provocaran, no obstant això, una ampliació dels interessos de la Unió envers la consecució de la cohesió social i la lluita contra la pobresa.

Els intents d'iniciar polítiques conjuntes en matèria social seran, no obstant això, més teòrics que reals i toparan, en opinió de Rodríguez Cabrero (2002b:103), amb tres esculls:

- a) La seva subordinació a les polítiques de creació del mercat comú econòmic.
- b) El seu escàs desenvolupament pel protagonisme i els límits que s'imposaven des de les polítiques socials nacionals.
- c) La seva reducció a les parcel·les menys conflictives que faciliten la lliure mobilitat del factor treball, com són les referents a la salut laboral, la igualtat d'oportunitats i la formació ocupacional.

A aquests caldria afegir, en un altre ordre de coses, en opinió de Moreno (2000:106), la *dèbil* naturalesa de les competències que la Comissió Europea té en aquest àmbit i la seva dependència de les trobades dels Consells de Ministres europeus, que no sempre trobaran la unanimitat necessària per tirar endavant determinades propostes. El fet de relegar la Comissió a un mer organisme emissor de proposicions i l'escassa iniciativa concedida al Parlament europeu aguditza, al seu entendre, els “dèficits democràtics” dels països europeus com a conjunt.

Caldrà esperar a la signatura del Tractat de Maastrich de 1992 per entreveure tímids intents de desenvolupament comú en matèria de política social. Així, tot i que es mantindrà el principi de subsidiarietat, és a dir, que la UE només desenvoluparà aquelles polítiques socials que no puguin desenvolupar els estats nacionals, i que el cos fonamental del tractat l'ocupi l'adequació de l'economia europea a les noves condicions mundials; la preocupació per l'increment de l'atur, la implementació de mesures protecció social i el fet de treballar per la cohesió social de forma tangible hi seran presents.

Posteriorment, el Tractat d'Amsterdam de 1997 hi afegirà la promoció de la inclusió social i, paral·lelament, l'establiment de “polítiques actives” contra la pobresa i l'exclusió social. Com ens expressa Moreno:

Es tractava de dilucidar si per tal de garantir el rigor monetari s'assumia la inevitabilitat de la dualització a Europa, on potencialment conviuen dos terços de ciutadans amb mitjans materials suficients i un terç sense aquests. (2000:106)

Aquestes mesures es concretaran en les trobades del Consell Europeu de Lisboa (març de 2000) i Niça (desembre de 2000).

En la primera s'incorpora, com un aspecte intrínsec de l'estratègia global de la Unió, la promoció de la integració social per tal d'aconseguir convertir-se en l'economia basada en el coneixement més competitiva i dinàmica del món, capaç d'aconseguir un creixement econòmic sostingut, amb més i millors llocs de treball i una major cohesió social. Es considera inacceptable el nombre de persones que viuen per sota del llindar de pobresa i excloses socialment i es considera necessària l'adopció de mesures que tinguin un impacte decisiu en l'eradicació de la pobresa.

En la segona, s'entén que un creixement econòmic sostingut i la perspectiva de la plena ocupació no signifiquen que les situacions de pobresa i exclusió minvin espontàniament, sinó que es fa encara més inacceptable la seva persistència. Per aquest motiu, es proclama la necessitat de lluitar contra totes les formes d'exclusió i de discriminació per tal d'afavorir la integració social. S'aprova, així, l'Agenda de Política Social 2000-2005 (COM(2000)379), que indica les prioritats d'actuació per a aquest període.

Sota les seves directrius, cada un dels estats membres desenvoluparà plans nacionals de lluita contra l'exclusió social bianuals, que seran avaluats de forma conjunta. Veurem, de forma més detallada, les actuacions iniciades per l'Estat espanyol en aquest sentit en l'apartat 4.

No obstant això, aquests avanços innegables, la persistència dels models de política social nacionals i la manca de voluntat integradora dels diferents estats continua condicionant en gran mesura les decisions i actuacions a fer per la UE. És eloqüent, en aquest sentit, que en tots els documents consultats es remarqui el respecte al principi de subsidiarietat, per al qual es manté la plena competència dels estats en matèria de política social. Així, per Rodríguez Cabrero (2002:113), el supòsit de traspasar el llindar de la protecció social "assistencial i residual, coordinat però no integrat" i avançar cap a una extensió de drets socials de ciutadania constitueix, a hores d'ara, un repte a llarg termini per la UE i un imprevisible en molts sentits.

A tall de conclusió, assenyalaríem que les mutacions observades a nivell polític, social i econòmic porten, doncs, com ja apuntàvem a una redefinició del concepte de ciutadania social, allunyada del concepte de l'estat-nació, la qual cosa cal relacionar amb les dificultats per la plena ocupació i l'establiment d'un pacte social ampli (el paradigma societat socialdemòcrata, com l'anomenen Bernuz i Susín (2003:13).

L'accés al gaudiment de drets civils, polítics i socials ja no es produeix de forma automàtica ni uniforme per tots els individus que resideixen en un determinat espai, la fragmentació i la possibilitat de dualització en el gaudiment d'aquests drets evidencia la fi d'aquell "paradigma" i l'adveniment del que Beck (1998) anomena la "societat del risc".

En aquesta nova conjuntura, la ciutadania té un caràcter il·lusori (Martínez de Pistón, 2003:79), ja que aquesta no la ostenten tots els individus, sinó solament aquells que compleixen tots els requisits de filiació social i és negada a minories ètniques, immigrants, etc.

Lucas (2001:39) denuncia així “l'autèntica gàbia de ferro de la democràcia” d'aquest segle XXI, on el vincle entre nacionalitat, treball i ciutadania opera com un mecanisme d'exclusió, de parcel·lació de la societat i de restricció i fins i tot negació d'uns drets fonamentals que, segons la retòrica a l'ús, són universals.

Les dificultats de consens en el redactat de la nova Constitució europea i d'una Carta de Drets Fonamentals de la Unió amb força normativa resulten un exemple paradigmàtic de l'exposat. Recordem que, segons el Tractat de Maastricht (1992), passa a ésser considerat ciutadà de la Unió Europea tot aquell que tingui la nacionalitat d'un país europeu; la correlació entre nacionalitat i ciutadania preval i la definició de la segona partint de la primera reafirma, d'una banda, el feble consens social i polític actual sobre “l'ésser ciutadà” i, de l'altra, les poques pretensions que tenen els nostres governants en produir un salt qualitatiu i, per què no, imaginatiu, de “l'ésser ciutadà” en un context ja de “segona modernitat” (Beck, 2001).

Es proposa, doncs, un nou concepte de ciutadania que depassi el de ciutadà-treballador, ja que, com ja esmentàvem, aquest constitueix un vector més “exclusogen” que “inclusogen” i que es fonamenti en el sentiment de pertinença a una comunitat i a la possibilitat de participació i implicació real en aquesta de tots els individus. Martínez de Pistón (2003:92) reivindica així la necessitat de mantenir la coherència amb el millor de la tradició política occidental i emprendre una relectura del concepte de ciutadania que inclogui les diferents realitats individuals, col·lectives i institucionals que la conformen; reivindica també la fi de la distinció entre “ciutadans actius” i “ciutadans passius” (2003:79), és a dir, la distinció entre els que tenen possibilitat i interès a participar en la vida pública i els que, sense mitjans i sense protecció pública, estan mancats d'aquesta motivació (una “falsa” participació, en fi, ja que estaria condicionada per la posició social i l'estatus econòmic, més que per la igualtat d'accés i l'estímul personal). I en el mateix sentit s'expressa Lucas (2001:58) quan parla d'una “ciutadania oberta, diferenciada, integradora”.

3. El Tercer Sector

Ens hem estat referint a l'anomenat Tercer Sector sense haver-li dedicat un espai propi que permeti aproximar-nos a la complexitat i heterogeneïtat que engloba el terme. Així, doncs, entrem a veure a què ens referim quan esmentem el Tercer Sector.

Cal partir, d'entrada de dues consideracions:

a) *La pluralitat de termes amb què se'l denomina.*

El trobem a voltes referenciat com “sector no lucratiu”, “sector voluntari”, “organitzacions no governamentals”, “societat civil”, “entitats sense afany de lucre”, “sector d'economia social” i, finalment, “Tercer Sector”. En realitat, cada denominació emfatitza algun dels aspectes que caracteritzen les diverses organitzacions que el conformen i serà del conjunt de totes aquestes que podem abastar-ne una definició prou àmplia.

GESES (2002:8) considera, per la seva banda, que el terme “economia social” prové de la tradició més continental, i el terme “Tercer Sector”, d'una tradició més anglosaxona. Així, dins l'economia social hi trobaríem principalment cooperatives, mútues i Associacions tant lúdiques com socials, però n'estarien excloses altres tipus d'entitats com, per exemple, les fundacions i el terme “Tercer Sector” seria més utilitzat per referir-se a entitats civils dedicades a tasques socials¹¹.

D'altra banda, Ruiz de Olabuénaga (2000:32), director d'un dels estudis més complets que s'han realitzat a l'Estat espanyol sobre aquest sector, dut a terme de forma simultània en 22 països i amb assessorament de la Universitat John Hopkins de Baltimore considera que la simple enumeració de termes tan heterogenis porta, des d'un principi, al fracàs més absolut a qui pretengui aventurar una unívoca definició i opta, finalment, de forma operativa per denominar-lo “Tercer Sector” per la desestimació raonada dels altres termes proposats. Subscrivim aquest raonament i passem així a denominar d'ara en endavant les diverses entitats sota aquest terme.

¹¹ La Generalitat de Catalunya manté, com veurem, una certa imprecisió dels termes, però resulta il·lustratiu que compti amb dues publicacions diferenciades: el Llibre Blanc de l'Economia Social i el Llibre Blanc del Tercer Sector Cívicosocial (referenciades a la bibliografia) en referir-se a aquestes entitats.

b) *La indefinició legal.*

No existeix, fins al moment, una única llei reguladora d'aquest sector ni des de l'Administració estatal ni des de l'autonòmica catalana, com posteriorment veurem. Trobem diverses disposicions legals que, de forma fragmentada i sempre parcial estableixen directrius referides majoritàriament a determinats requisits que les diverses entitats hauran de mantenir per tal de poder rebre ajuts o subvencions públiques.

Seguint a Pérez-Díaz i López Novo (2003), el marc legal vigent vindria determinat per la Llei Orgànica 1/2002 de 22 de març, reguladora del dret d'associació, i per la Llei 50/2002, de 26 de desembre, de fundacions. Cal recordar que (Rodríguez Cabrero i Montserrat Codorniú, 1997:261) una associació és l'agrupació voluntària de persones per tal de desenvolupar una determinada finalitat i que una fundació consisteix en l'adscripció d'un patrimoni i els seus rendiments a la realització d'unes determinades finalitats; així, en les associacions, el més important seria la suma de voluntats dels seus membres i en les fundacions allò més rellevant seria la disposició d'un patrimoni. Els mateixos autors assenyalen l'extensió d'ambdues disposicions i el fet que constitueixen solament un enquadrament genèric del reconeixement legal de les diverses institucions. Resulta convenient recordar aquí que, segons un estudi de la Fundació Tomillo (2000), la majoria d'entitats que treballen en l'àmbit social arreu de l'Estat prenen la forma d'associacions o fundacions.

Tanmateix, aquesta manca de precisió legal no seria atzarosa, en opinió d'alguns autors (Sarasa i Obrador, 1999, entre altres), sinó buscada per la mateixa Administració, per les desconfiances i recels que aquest sector desperta, d'una banda, i per garantir una major dependència —i subordinació, per tant— de les subvencions i ajuts públics, de l'altra. Altres autors (Pérez-Díaz i López Novo, 2003, entre altres) consideren, no obstant això, que aquesta manca de definició legal s'explica segons l'eclosió tardana i recent del fenomen al nostre país i per la innegable dificultat d'homogeneïtzació d'activitats i naturaleses tant diferenciades.

Ens trobem, doncs, amb una mena de calaix de sastre conformat per entitats de volum, idiosincràsia, filosofia i activitats diferenciades que es defineixen per la negació, per allò que no són, davant l'evident dificultat de delimitar allò que són o volen ésser. Així:

- No són "mercat", d'aquí la denominació "Organitzacions no Lucratives".
- No són "estat", d'aquí la denominació "Organitzacions no Governamentals".
- No són part de la "xarxa primària" (a la qual Herrera Gómez —1998:124— anomena "Quart Sector"): la família, els amics i les relacions informals.

Des d'aquest punt de vista, l'existència i enfortiment del Tercer Sector seria una mostra de la fortalesa de la societat civil en una determinada comunitat que opta per prendre la iniciativa a resoldre les seves pròpies mancances.

El cas espanyol presentaria, però, certes peculiaritats i una “situació anòmala en relació a la resta de països europeus” (Sarasa, 1999:119) pel tradicional pes i influència de l'Església catòlica i els efectes del període franquista. En opinió de DDAA (1998:26) serà en els darrers anys del franquisme que ressorgirà el sentiment associatiu en la societat espanyola i, posteriorment, amb la legalització dels partits polítics i l'adveniment de la democràcia, les organitzacions no governamentals aniran substituïnt les funcions d'un Estat cada cop més desacreditat.

Subirats (1999:19) considera, però, que la societat espanyola arrossega una secular desconfiança i dependència de l'Estat i que es denota encara avui una manca de tradició associativa i una escassa capacitat d'autoorganització de la societat civil. Així:

El nostre país es caracteritza més per la persistència dels llaços forts (família) que per la difusió dels llaços dèbils (associacions) (...) A partir d'aquí, el salt cap a la preocupació pels problemes col·lectius es fa molt difícil, amb la tendència de relegar-los a una esfera institucional en la qual tampoc no es confia ni se n'espera gaire. (Subirats, 1999:29).

Barreiro (1999) considera, no obstant això, que el Tercer Sector fou molt important en l'etapa prèvia a la creació de l'estat del benestar —és a dir, en l'etapa pre-democràtica. Així, moltes de les funcions socials i de protecció que seran assumides per aquest, es trobaven exclusivament en mans del sector voluntari i no lucratiu, que era qui possibilitava la integració econòmica i social de moltes persones.

Ranci (1995:205), analitzant el cas italià, considera que amb el creixement i enfortiment del Tercer Sector hem assistit a un procés de debilitació del paper hegemònic de l'Església catòlica, ja que han sorgit noves organitzacions laiques que han professionalitzat l'assistència i han possibilitat la secularització de les activitats socials i la progressiva privatització de les manifestacions religioses.

Álvarez de Mon (1998:28) identifica, al marge d'aquestes consideracions, tres grans “forces motores” com a causants del creixement del Tercer Sector:

1. Una força expansiva. La lliure i espontània iniciativa de la societat civil facilita la constitució de xarxes de ciutadans que actuen envers la solució de determinades problemàtiques.
2. Una força d'empènyer. L'acció de diverses institucions públiques i privades proporciona els recursos que fan viable la seva existència i la realització de les seves iniciatives.
3. Una força d'arrossegament. Les polítiques governamentals (per acció o omisió, afegiríem) afavoreixen l'obertura i desenvolupament de l'economia social fonamentada en els principis de legalitat, solidaritat i subsidiarietat.

La delimitació, no obstant això, de quines entitats o activitats poden ésser considerades dins el Tercer Sector no és fàcil de realitzar. En l'estudi coordinat a l'Estat espanyol per Ruiz de Olabuénaga (2000:34) i ja esmentat anteriorment, es conclou que, per tal de poder considerar una entitat o conjunt d'entitats pertanyents al Tercer Sector, aquesta hauria d'acomplir cinc característiques:

1. Estar organitzada formalment. Això implica comptar amb una estructuració interna, una realitat institucionalitzada i uns objectius clars. Aquest criteri exclouria les manifestacions informals de solidaritat i ajut.
2. Ésser privada, és a dir, separada formalment del govern, sense formar part del sector públic i no trobar-se controlat per aquest.
3. Absència d'ànim de lucre. La seva finalitat principal no és generar beneficis, ni les seves activitats han d'estar guiades per finalitats comercials. Els beneficis, en cas que n'hi hagi, han d'ésser reinvertits en l'organització.
4. Gaudir de capacitat d'autocontrol institucional de les seves activitats, és a dir, que comptin amb instruments propis que garanteixin l'autogovern i un grau significatiu d'autonomia.
5. Que comptin amb algun grau de participació voluntària, és a dir, persones que lliurement aporten part del seu temps o del seu patrimoni a desenvolupar finalitats de caràcter general.

El Tercer Sector resulta així, "un conglomerat social que, al mateix temps, pel seu arrelament i implantació social, per la seva heterogeneïtat estructural, per la seva disparitat ideològica, per la seva multiplicitat de formes organitzatives, per la seva dispersió geogràfica i per la seva pluridimensionalitat cultural, resulta irreductible a un tractament uniformitzat des del punt de vista de la seva legislació formal, el mateix que des del seu tractament gerencial o de la seva anàlisi socioestadística" (Ruiz de Olabuénaga, 2000:266).

Les dificultats esmentades a l'hora de definir aquest sector es mantenen en el moment de pretendre aportar informació quantitativa i qualitativa, ja que els estudis existents fins al moment són escassos i dispars. En l'estudi ja indicat coordinat pel professor Ruiz de Olabuénaga (2000) s'indica que la dimensió del sector no lucratiu espanyol és comparable a la de països com França, Alemanya, Finlàndia o Àustria, encara que inferior a la que presenten Holanda o els Estats Units d'Amèrica. Així mateix, la Fundació Tomillo, en un estudi dut a terme l'any 2000, xifra per a Catalunya en un 3,2% la densitat d'organitzacions no governamentals d'acció social per cada 10.000 habitants; resultaria certa, doncs, l'afirmació que realitzen Sarasa i Obrador (1999:128) sobre la relació positiva que s'estableix entre la riquesa d'una comunitat autònoma i el potencial que la societat civil d'aquesta té per organitzar-se i produir serveis socials. Tanmateix, en el Llibre Blanc del Tercer Sector Cívicosocial (2001) s'identifiquen 5.600 organitzacions en el territori català [cal recordar que s'hi consideren les associacions (que consti-

tueixen el 75% del total), fundacions (que constitueixen el 17% del total), cooperatives sense ànim de lucre (2,5% del total), entitats religioses (2,5% del total), federacions i coordinadores de segon nivell (que representen el 3% del total)] que comptarien amb un milió d'usuaris, 52.000 persones contractades (2,4% del total de població ocupada a Catalunya) i un volum econòmic de 900 milions d'euros a l'any (1% del PIB català).

En termes d'ocupació, en l'estudi de la Fundació BBVA es detalla que en el període 1990-95 les taxes d'ocupació s'incrementaren en un 23% en aquest sector i solament un 6% en la resta de sectors de l'economia. Així mateix, s'indica que l'àmbit més significatiu és el dels serveis socials (que genera més del 60% del total d'ocupació del sector, enfront el 17% que genera l'àmbit educatiu o el 9% que genera l'àmbit de la salut). En l'estudi de la Fundació Tomillo s'alerta, però, sobre l'alta temporalitat de l'ocupació (que supera en més del doble a la de la resta de l'economia), l'excés de contractacions a temps parcial (deu vegades superior a la de la resta de l'economia) i de la significació d'uns salaris relativament baixos, que no es corresponen amb l'alt nivell educatiu que presenten la majoria dels seus treballadors. Recordem, però, que Rifkin (1997:197) sosté que el Tercer Sector és l'única alternativa viable per a les persones que volen incorporar-se al mercat laboral i advoca així per la seva potenciació des dels diferents estaments.

En referència als col·lectius atesos, ambdós estudis corroborarien les afirmacions de Marbán Gallego (2002a) en assenyalar que les organitzacions del Tercer Sector tendeixen a adquirir major dimensió i rellevància en contextos d'exclusió social per la pròpia delegació de l'administració i per la heterogeneïtat de les demandes que aquells plantegen.

Finalment, és unànime l'asseveració sobre les bones perspectives de creixement de l'ocupació i del volum econòmic que generen en els propers anys, encara que la seva excessiva fragilitat —per la dependència de finançament públic i la feble coordinació i interrelació entre aquestes— pot restar dinamisme a aquestes perspectives.

Malgrat les evidents dificultats de definició i delimitació, resulta possible apuntar quina és la funció o funcions d'aquest Tercer Sector en les societats occidentals i postdesenvolupades?

És comú en el debat obert sobre les funcions i tasques que duu a terme el Tercer Sector remetre's a les premisses que apuntàvem anteriorment: les ineficiències del mercat privat en la provisió de serveis i la manca d'interès d'aquest en l'atenció als col·lectius més desfavorits; les ineficiències de l'Estat en la provisió de recursos i serveis que garanteixin un benestar generalitzat, per les reduccions pressupostàries i l'anquilosament dels sistemes articulats; les ineficiències del sector voluntari i altruista a donar respostes més enllà dels ajuts discriminats i individualitzats. Marbán (2002:116) ho explicita així:

La idea principal que explica l'emergència i creixement de les organitzacions del Tercer Sector és que el mercat no arriba a la demanda no solvent i que l'Estat no té recursos per garantir la cohesió social.

Barreiro (1999) apunta, anant una mica més enllà, que l'aparició del Tercer Sector respon a diverses situacions de transformació:

1. Les noves necessitats socials, producte dels canvis de fons que viu l'organització social, que requereixen noves formes de cooperació entre els ciutadans i que no resulten plenament cobertes ni pel mercat ni per l'Estat. Es tractaria, així, de donar respostes "des de sota" als nous fenòmens socials.
2. El declivi de l'estat del benestar clàssic per les polítiques de reajustament presupostari i els requisits de competitivitat.

Així, la deconstrucció de les estructures de protecció tradicionals de l'estat propiciaria la promoció de les activitats del Tercer Sector; aquell hauria descobert en aquestes organitzacions una fórmula eficaç per atendre col·lectius especialment dificultosos o allunyats dels teixits socials normalitzats i, a la vegada, gaudiria de més flexibilitat i proximitat per identificar les demandes no satisfetes ni per l'Estat ni pel mercat i més facilitat per adaptar-se a les especificitats d'una població força heterogènia. Tanmateix, com veurem, el Tercer Sector tindrà ductilitat per actuar de vegades amb estratègies pròpies del mercat i, d'altres, amb procediments més propis de l'Estat. En aquesta línia s'expressa Rodríguez Cabrero i Montserrat (1996:26) quan considera que aquestes organitzacions s'han anat constituint amb agents actius de l'expansió de l'estat del benestar, identificant necessitats i problemes socials, dirigint l'atenció envers grups d'interès particular i intervenint amb aquestes finalitats a convertir-los en temes públics, generals i socials.

Pérez-Díaz i López Novo (2003:35) consideren que les entitats del Tercer Sector duen a terme una funció primordial, que és la provisió de serveis o la solució de problemes socials i altres funcions més indirectes de caire:

- Polític: permeten la identificació de dèficits de benestar i contribueixen a la governabilitat del conjunt social.
- Societari: permeten el desenvolupament d'experiències de comunitat i l'afirmació d'identitats col·lectives.
- Cultural: desenvolupament d'una dimensió cultural comuna i d'una socialització compartida.

Jarre (1991:93)¹² distingeix, per la seva part, cinc funcions principals de les entitats no lucratives:

¹² Citat per Cabra de Luna (1999:101).

- Aportar innovacions. Es considera que aquestes entitats són molt més lliures en la presa de decisions i mètodes de treball que les estructures públiques, i poden atendre de forma més flexible i imaginativa les noves necessitats socials.
- Prestar serveis. Aquesta prestació pot respondre, d'una banda, a la satisfacció d'una carència detectada i, de l'altra, a facilitar una nova oferta en el mercat d'un servei que ja es troba cobert totalment o parcialment.
- Actuar com a defensors, activadors o reformadors. Aquesta funció, eminentment ideològica, persegueix defensar els interessos d'un grup o col·lectiu en particular, lluitar contra alguns estereotips socials negatius (com el racisme o la menysvaloració dels malalts de sida, per posar algun exemple) i actuar com a grup de pressió davant del sistema polític per tal que s'articulin determinades mesures o canvis legislatius o de cobertura de serveis, per exemple.
- Preservar valors. Es considera que aquestes entitats defensen els principis de solidaritat, reciprocitat i tolerància dins el conjunt social, per tal de reforçar així els principis democràtics i de consolidació del teixit social d'un país.
- Actuar com a "estructura mediadora" entre l'individu (en la seva esfera privada) i les institucions de la vida pública (cada cop més complexes i allunyades del primer). Es converteixen, així, en un instrument de defensa contra els riscos d'alienació i soledat de l'individu envers les seves problemàtiques i l'estimulen perquè es converteixi en un membre actiu (en l'àmbit polític, cultural, social, econòmic i cívic) del conjunt social.

El Tercer Sector esdevé, doncs, el salconduit per transitar entre la privatització de l'individu i el desert sovint anònim de l'Administració i el mercat, i no morir en l'intent. Llibre Blanc del Tercer Sector Cívico-social, (2001:13)

Les apreciacions de Jarre (1991), tot i ésser àmpliament acceptades, no reflecteixen potser de forma prou completa ni la diversitat ni les peculiaritats de les organitzacions que conformem el Tercer Sector en el territori català i espanyol.

Així, l'excessiva dependència dels ajuts i subvencions de les diverses administracions (estatal, autonòmica i local) pot ocasionar la pèrdua de la imprescindible independència que aquestes han de mantenir per poder esdevenir veritables "estructures mediadores", d'una banda, i baluard de certa ideologia solidària i social. Les administracions, en aquest sentit, i fins al moment, han preferit mantenir contractacions temporals i subvencions finalistes amb aquestes entitats que establir convenis de col·laboració o contractes a llarg termini, que permetrien l'estabilitat pressupostària d'aquest organismes i, per tant, la construcció d'estratègies i serveis amb oferta continuada. GESES (2002:205) considera així que, en la relació entre l'Administració i les ONL, es produeixen relacions asimètriques (per la disparitat d'interessos i de poder de cada una de les parts) i de delegació voluble de responsabilitats de la primera envers la segona, cosa que comporta, d'una banda,

la inhibició dels organismes públics enfront determinats problemes socials i la nul·la implicació de l'Administració en les dificultats o els fracassos de les organitzacions.

Ranci (1995:211) es refereix al Tercer Sector com "l'estat ocult" segons l'assumpció *de facto* que aquell realitza les funcions encomanades en el primer d'una forma, però, poc visible i poc reglamentada.

No són pocs tampoc els autors (entre altres Noguera, 2000:486) que consideren que l'increment del volum de gestió de les ONL, per delegació de certes responsabilitats públiques, obeeix principalment a un intent d'abaratir costos i provocar competències entre entitats que poden provocar, a mitjà termini, "deseconomies d'escala, col·lisió d'intervenció i malbaratament de recursos". Resulta, de fet, innegable la capacitat de les empreses del Tercer Sector per produir costos més reduïts que els del mercat, atès que són empreses que gaudeixen de beneficis fiscals, empren part de treball voluntari —i, per tant, no remunerat— i no pretenen l'assumpció de beneficis, sinó cobrir despeses.

Així mateix, les exigències de professionalització i de millora de la gestió que s'exigeixen a les ONL des de l'Administració, tot i ésser plausible en una primera instància, poden provocar de forma perversa per part d'aquestes la pèrdua de referents ideològics i de capital humà (voluntariat), la persecució d'estratègies més pròpies del mercat que no de la societat civil per ésser més competitives i, en últim extrem, l'abandó de l'atenció als col·lectius més marginals (en els quals resulta més difícil aconseguir resultats positius i visibles a curt termini) per provocar un nou Efecte Mateu dins l'atenció social.

Estivill (2003:68) exposa així l'evolució que, al seu entendre, es dona dins el camp de les empreses del Tercer Sector:

1. El naixement és anterior a la seva cristallització legal.
2. El pas d'una situació de militància i de fort component ideològic a una nova situació de professionalització més asèptica.
3. El creixement intern.
4. La diversificació sectorial i d'activitats que els fa assolir serveis de proximitat i dels anomenats "nous filons d'ocupació".
5. Les creixents dificultats de gestió interna i de recaptació de finançament intern i extern.
6. La combinació dels seus objectius inicials de lluita contra l'exclusió social amb la venda dels seus serveis i productes, tant en el mercat públic com privat, cosa que implica una nova forma de gestió empresarial.

Casey (1998)¹³ explicita en aquest sentit:

Hi ha poca evidència empírica que permeti comprovar que les ONL rendeixen allò que prometen. Es pot demostrar que les ONL són els protectors tant del pluralisme com del privilegi, instruments de democràcia i de control, fonts d'innovació i de paràlisi, tant socis com competència per a l'Estat. Correm el perill de deixar-nos enlluernar per les possibilitats que ens ofereix la gestió privada sense adonar-nos que existeix una part fosca.

I segueix:

Són solidàries però també poden representar el particularisme d'interessos. Una entitat privada serveix als interessos de la seva població de base i aquests interessos poden resultar incompatibles amb els d'altres estaments socials. Són solidàries però també poden utilitzar-se per explotar i lucrar-se. Existeixen els "senyors de la pobresa" que controlen les entitats i viuen dels canons cobrats per la prestació de l'acció social.

Això és així perquè, de fet, com el mateix Ruiz de Olabuénaga (2000:219) considera, la disparitat és tal que és possible adoptar tant una actitud de crítica com d'entusiasme envers allò que duu a terme i que representa el Tercer Sector. Les ONL són innovadores, eficients, eficaces, sensibles i properes, però al mateix temps poden ésser ineficaces, descoordinades, poden duplicar serveis i competir entre si enfront els pressupostos públics. Són "l'extensió de la protecció social, però també la seva reducció".

GESES (2002:168) considera, en aquest sentit, que les ONL són un producte més de la societat de consum i, a la vegada, s'han convertit en un objecte de consum més, en una certa "moda solidària" i alerta sobre els perills del joc ideològic de considerar de forma privativa les benaurances i possibilitats de les organitzacions del tercer. Així, considera que si es realitza la seqüenciació:

1. Les organitzacions no lucratives són bones per a la societat, perquè contribueixen a un millor desenvolupament d'aquesta, a l'enfortiment de la xarxa social i ciutadana.
2. Les ONL són més eficients que les polítiques estatals.

La següent premissa serà que la societat necessita cada cop més ONL per resoldre els seus problemes, la qual cosa portaria a la desvaloració i deconstrucció més accelerada de les funcions tradicionals de protecció de l'Estat i a la promoció indiscriminada i no selectiva del Tercer Sector.

Aquest joc podria produir, seguint Pérez-Díaz i López Novo (2003:84), que les entitats del Tercer Sector caiguessin en la temptació d'allò que els autors anome-

¹³ Citat per Ruiz de Olabuénaga (2000:219).

nen “practicar polítiques simbòliques”. Aquestes consistirien, d’una banda, en la temptació d’inflar retòricament el capdal de sacrifici altruista que comporta l’atenció als més febles per tal de “sacralitzar” llurs tasques i, de l’altra, a practicar una certa autoindulgència davant les evidents dificultats de les tasques a emprendre i donar més atenció als aspectes formals o estètics que al valor pràctic o als resultats de la seva acció. Ambdues pretendrien, en fi, que els practiquessin una mena d’excepció, que no es jutgés aquestes entitats per la seva tasca o els seus resultats i que, per tant, no hi tingués cabuda la preocupació pels resultats, l’ús racional dels recursos i el dur a terme una gestió eficaç.

Una altra de les situacions que cal evitar és que els mateixos estaments i autoritats públiques emparin aquesta simbologia i sustentin aquests discurs, ja que els permet de mostrar a l’opinió pública, en general, la seva sensibilitat i voluntat —real o no— d’alleugerir les problemàtiques dels més febles, donant suport i perpetuant el recolzament a entitats que no es mostren de vegades prou eficaçes en l’acompliment de determinades responsabilitats i encàrrecs. I el darrer perill esdevindria pel fet que els usuaris o clients perceptors del servei arribessin a conformar-se amb el valor simbòlic de les accions que reben, interioritzant el discurs de la dificultat i impossibilitat de resultats positius, alienant així els seus propis interessos i convenir, finalment, que qualsevol acció ben intencionada és preferible a la no-acció.

El Tercer Sector social espanyol ha deixat d’ésser un fenomen embrionari i intersticial per convertir-se en una força societària a la qual cal reconèixer i amb la qual cal comptar (Cabra de Luna, 1999:101). Pérez-Díaz i López Novo (2003:301) es pregunten, però, davant de quin tipus de força estem? Davant una força robusta, innovadora, que aporta solucions creatives i eficaçes i millora l’àmbit societari, o davant d’una força dèbil i erràtica, incrustada en subvencions públiques i que no manifesta cap tipus de creativitat ni eficàcia?

La clau de la resposta vindria donada, seguint aquests autors, segons la capacitat que mostrin les entitats no lucratives a donar resposta a les necessitats idiosincràtiques que es formulin, a diversificar les seves fonts de finançament, a desenvolupar mecanismes institucionals que permetin la professionalitat i la transparència de gestió i a saber finançar un major paper cívic, una cultura de la llibertat i de la solidaritat veraç.

No obstant això, sembla que oblidem, de vegades, que el Tercer Sector està compost majoritàriament de personal voluntari, més que de personal assalariat (en una proporció de 22% assalariats i 78% voluntaris, segons dades de la Fundació Tomillo de l’any 2001) i que, tradicionalment, la seva força i idiosincràcia han estat determinades per aquests, sense els quals perdria, justament, el seu caire filantròpic i altruista. Resulta obligat, doncs, referir-nos breument al rol i funció del voluntariat dins les estructures del Tercer Sector.

El diccionari de sociologia ens ofereix la definició següent:

Voluntari és el ciutadà que lliurement, no en compliment d'obligacions morals específiques o deures jurídics, inspira la seva vida —en públic i en privat— amb finalitats solidàries. Així, acomplerts els seus deures civils i d'estat, es posa desinteressadament a disposició de la comunitat, promovent una resposta creativa a les necessitats emergents del seu territori, amb atenció prioritària als pobres, marginats o disminuïts. Dedica energies, capacitats, temps i els mitjans de què disposi a iniciatives per compartir, realitzades especialment mitjançant accions de grup. Iniciatives obertes a una lleial col·laboració amb les institucions públiques i les forces socials, conduïdes amb una adequada preparació específica; realitzades amb continuïtat d'intervencions, destinades a serveis immediats o a la indispensable eliminació de les causes d'injustícia o opressió de la persona.

L'Institut Català del Voluntariat, per la seva banda, proposa una definició més concisa: una activitat o un servei d'ajuda als altres o de canalització d'inquietuds cíviques i solidàries a favor de la societat, que es realitza en el temps lliure, sense contraprestació econòmica, dins el marc d'una organització sense ànim de lucre i amb una estructura democràtica de funcionament.

Les definicions fan referència a:

- a) Una acció absolutament lliure i desinteressada, és a dir, dirigida a un "altri" desconegut que es trobi en condicions de dificultat material, existencial o relacional.
- b) L'oportunitat de proporcionar una resposta "creativa" envers les necessitats emergents del seu territori. Així, el voluntari s'avança, s'arrisca amb noves idees, nous mètodes i noves tècniques que resultin útils per combatre noves necessitats.
- c) La utilització del mitjans de què disposi fa referència als recursos tant materials com immaterials: diners, temps, capacitats, coneixences, etc.
- d) L'acció es considera molt més eficaç si s'aplega en un grup o estructura organitzada. Així s'aconsegueixen actuacions més efectives, de major envergadura i que poden esdevenir força de pressió envers les diverses decisions de política social o d'opinió pública.
- e) La lleial col·laboració amb les institucions públiques i les forces socials implica la necessitat de sintonia i integració operativa en un marc de cooperació envers unes finalitats comunes. És a dir, es remarca la necessitat de treballar plegats i de forma complementària, sense establir dinàmiques de competència o confrontació.
- f) La necessitat de formació, tant humanitària com professional. Es pretén reafirmar que els aspectes afectius i relacionals resulten insuficients si no es troben recolzats per una preparació específica que els permeti oferir un rol positiu a les persones que accedeixen a la institució a la recerca d'ajut.

- g) La continuïtat de les intervencions fa referència a la necessitat de treballar en projectes o plans d'actuació a llarg termini, estratègia imprescindible per endegar actuacions que arribin al fons de les diferents problemàtiques socials i depassin la mera superficialitat.

No obstant això, el personal voluntari no conforma una realitat homogènia, compacta i única. És una realitat social tremendament plural, heterogènia i amb múltiples particularitats; no podria ésser d'altra forma, ja que ens estem referint a un volum de població de l'ordre de 3 milions de persones —entre el 10% i el 15% de la població espanyola major de 18 anys, segons Ruiz Olabuénaga (2001:74). El mateix autor, segons una recerca realitzada sobre les particularitats del voluntariat espanyol, afirma que l'àmbit dels serveis socials és (dels dotze que es contempen tradicionalment) aquell que compta amb major presència de personal voluntari.

QUADRE 1. DEDICACIÓ DELS VOLUNTARIS A ESPANYA. ANY 2001

Sector	Mitjana hores/mes
Serveis socials	28,3
Total	17,6

Font: Ruiz Olabuénaga (2001).

QUADRE 2. NOMBRE DE VOLUNTARIS A ESPANYA. ANY 2001

Sector	Voluntaris sentit ampli (1)		Voluntaris sentit estricte (2)	
	Total	Proporció	Total	Proporció
Serveis socials	496.793	16,9%	295.095	28,7%
Total	2.931.219	100%	1.026.482	100%

(1) Dedicuen menys de 4 hores mensuals a tasques de voluntariat

(2) Dedicuen més de 4 hores mensuals a tasques de voluntariat

Font: Ruiz Olabuénaga (2001).

La tasca dels voluntaris es troba, ara per ara, en un moment de gran reconeixement social, ja que, en els darrers anys, les diferents administracions han reconegut el seu paper i la seva importància com a via d'expressió de la societat civil, com ho demostra la creació de l'Institut Català del Voluntariat l'any 1991, la Llei Espanyola de 1996 sobre el voluntariat i la implementació del Pla Estatal del Voluntariat 2005-2009, que preveu tot un seguit de mesures de difusió i sensibilització social sobre la tasca que desenvolupen els voluntaris. Totes aquestes mesures persegueixen, en primer lloc, reconèixer i dotar d'un cert marc de protecció les persones que duen a terme tasques de voluntariat; en un segon lloc, capgirar les

tradicionalment baixes taxes de participació i associacionisme ciutadà que es donen a casa nostra (explicat, en part, per l'encara pobra tradició democràtica i per les grans expectatives que el ciutadà mitjà té dipositades en l'Estat com a proveïdor de bens i serveis), i, en tercer lloc, garantir a les entitats del Tercer Sector la disposició de personal voluntari, imprescindible per dur a terme les creixents responsabilitats assumides per aquestes.

Les diverses investigacions realitzades entorn al voluntariat mostren el perfil d'una persona jove i de sexe femení, encara que el nombre de persones majors de 65 anys que decideixen dedicar una part del seu temps a tasques d'acompanyament és també creixent. Entre les motivacions que aquests detallen, trobem majoritàriament aquelles relacionades amb la satisfacció personal, el sentiment moral o religiós d'ajut; però també el fet de conèixer una nova realitat social o l'aspiració d'adquirir una formació per a la seva futura vida professional i augmentar, així, les seves possibilitats d'inserció laboral en aquest camp.

4. Entre la pobresa i l'exclusió social

Vivim en una societat profundament desigual (és a dir, amb grans distàncies entre els seus membres), on la pobresa ha estat sempre present, tot i que el seu abordatge i tractament ha sofert variacions en el temps, fruit de les condicions ideològiques, polítiques i econòmiques de cada època històrica i de les posicions adoptades envers aquesta pels diferents estaments, classes o castes que hi coexistien.

Per definir la pobresa sol fer-se referència a la insuficient cobertura de les necessitats bàsiques humanes i per mesurar-la normalment es recorre a la renda mitjana d'un conjunt determinat de població. Segons la Declaració de Copenhaguen de la Cimera Mundial sobre Desenvolupament Social, subscripta per 117 països el 1995, "la pobresa és una condició caracteritzada per una privació severa de les necessitats humanes bàsiques, que inclouen aliments, aigua potable saludable, així com condicions d'higiene, salut, habitatge, educació i informació¹⁴". S'arriba així a un concepte *relatiu* de la pobresa, lligat als contextes geogràfics i socials, ja que ni les necessitats bàsiques ni la renda monetària mitjana són les mateixes als anomenats Primer i Tercer Món.

Alguns autors, no obstant això, intenten defugir les definicions *relatives* i monetaristes de pobresa i opten per cercar definicions més genèriques, que emfatitzen la situació de carència i desprovisió que comporta la pobresa. Destaquem, en aquest sentit, els intents conceptualitzadors de Sen (2000:74), que es refereix a la pobresa com "privació de capacitats bàsiques", ja que considera les privacions "intrínsecament importants" i la renda sols "instrumentalment important"; i la defineix en aquests termes:

La pobresa és el no poder tenir accés als recursos necessaris per ésser capaç de realitzar unes activitats mínimes relacionades amb la supervivència, la salut, la reproducció, les relacions socials, els coneixements i la participació social.

La pobresa implicaria, així, una situació de desavantatge no sols econòmica, sinó també social, més enllà de la satisfacció material de les necessitats humanes.

Per tal de dimensionar la pobresa, la Unió Europea considera pobres aquelles persones que conviuen en llars amb una renda equivalent disponible inferior a un

¹⁴ Citat per Moreno, L. (2000:42).

llindar de pobresa igual al 60% de la renda mitjana del país (4.512 euros/any el 1999, segons el Ministeri de Treball i Afers Socials). Així, totes les persones amb una renda inferior a aquest 60% es trobarien en situació de pobresa “moderada” i les persones que disposessin d’una renda inferior al 25% d’aquesta, es trobarien en situació de pobresa “severa” o “extrema”.

L’*Informe sobre la Pobresa a Catalunya* de 2003 assigna per a l’any 1999 a l’Estat espanyol un percentatge de pobresa del 19%, inferior al que suporten països com Portugal (21%) o el Regne Unit (20%), però superior al d’Alemanya (11%) o França (15%); i, en tot cas, superior al de la mitjana de l’Europa dels Quinze, xifrat en un 15%. En el mateix informe se xifra per a Catalunya l’any 2000 un llindar de pobresa de 5.805,8 euros/any (60% de la renda mitjana disponible), xifra que suposa que 1.181.700 persones (18,6% del total poblacional) sobreviuen amb uns ingressos inferiors a aquesta quantitat anual.

Quin rostre tenen aquestes 1.181.700 persones? En els reduccionismes a què sempre obliguen les tipologies i a partir de les apreciacions que s’assenyalen en el ja esmentat Informe sobre la Pobresa a Catalunya, complementades amb les dades del *Diagnóstico sobre la Situación de la Pobreza i la Exclusión Social en España*¹⁵ assenyalaríem, a grans trets:

- a) Persones grans que viuen en un nucli sense parella.
- b) Persones inactives que presenten o no algun grau de dependència.
- c) Persones joves en procés de formació de llar independent.
- d) Aturats de llarga durada i persones amb ocupacions precàries.
- e) Persones que presenten un baix nivell educatiu i escassa qualificació professional.
- f) Llars monoparentals amb la persona de referència en edat activa i amb fills a càrrec.
- g) Col·lectius de nova immigració.

Seguint les conclusions finals de l’*Informe sobre la Pobresa a Catalunya* a què es fa referència (2003:83-84), trobem que s’hi explicita, tanmateix, la importància de les condicions en què es produeix l’accés al món laboral en relació a la pobresa i assenyala, d’una banda, que “el progressiu deteriorament del mercat de treball afecta cada cop més la població activa” i, de l’altra, com la possibilitat de vincular-se al mercat de treball —en el cas dels aturats i els inactius— “aconsegueix reduir de manera significativa la seva precarietat de recursos i els seus nivells de priva-

¹⁵ Annex I del II Pla Nacional d’Acció per a la Inclusió Social del Regne d’Espanya 2003-2005.

ció”. Remarca, en aquest punt, “la inadequada protecció que ofereix el sistema de garantia de rendes a la població aturada” i “la importància del fet que els sistemes de garantia de rendes s’estableixin de manera que no es penalitzi l’esforç personal i els possibles vincles amb el mercat de treball”, qüestió sobre la qual ja havíem aprofundit en apartats anteriors.

En ambdós estudis coexisteixen el que es coneix com *pobresa tradicional* (les formes de pobresa referides a les societats preindustrials, com serien el cas de les persones grans, els disminuïts i les persones dependents) i la *nova pobresa* (que gira entorn a les dificultats d’accés al món laboral, a l’educació i als fenòmens migratoris, majoritàriament). L’emergència d’aquestes noves manifestacions de la pobresa estaria directament relacionada —en opinió de Romero, Pérez i García (1992)— amb l’agreujament de les desigualtats en el si del Primer Món i a l’aplicació, en la majoria d’estats europeus, de polítiques socials de caire neoconservador. Assistim així, paradoxalment, a l’avenç de dos processos paral·lels: l’increment del nivell de vida per una part de la ciutadania i l’augment de segments de població perpètuament exclosos d’aquests beneficis (el que trobem de vegades referenciat com la societat dels 2/3 i 1/3, respectivament).

La pobresa tradicional perd d’aquesta forma tots els elements que permeteren caracteritzar-la com un fet natural. Els pobres existeixen en un context d’abundància, on el 20% de la població acapara el 80% dels recursos. (Romero, Pérez i García, 1992:89)

El manteniment de bosses de pobresa i marginació en el si del Primer Món rep també l’accepció de Quart Món dins les ciències socials, en considerar que l’estudi i anàlisi dels fenòmens de pobresa mantenen una causalitat i uns efectes diferenciats dels associats a les formes i manifestacions de la pobresa en els països en vies de desenvolupament o Tercer Món. En aquesta línia, Dennett (1982)¹⁶ considera que el terme “quart món” fa referència al subproletariat, a les persones que, en el Primer Món, coexisteixen al marge del mercat de treball, exclosos de les principals estructures de la vida econòmica, política i social.

La pobresa deixaria, així, d’ésser una estació transitòria per esdevenir una estació de termini, en opinió de Romero, Pérez i García (1992:91).

Convindríem, doncs, que la pobresa, a casa nostra, és un fenomen multidimensional, que genera processos comportamentals i culturals propis, a ambdues bandes de la denominada “societat dual” definida com: “La societat dual seria el fruit d’un procés intens de precarització de les condicions de treball i de la protecció social en un segment important de la població. En aquesta, els rics són cada vegada més rics i els pobres són cada vegada més pobres, en termes absoluts. La dualització implica, per tant, la precarietat creixent de sectors creixents de la socie-

¹⁶ Citat per Morell, A. (2002:194).

tat” (Gaviria,1995:155). La dualització pot comportar també un cert “oblit” i “indiferència” dels 2/3 integrats envers allò que succeeix en l’1/3 de desfavorits.

La pobresa es relaciona amb la desafiliació, la desqualificació, la desigualtat, la discapacitat, l’estigmatització, la marginació, la mendicitat, la disminució, la misèria, la privació o la vulnerabilitat, per citar algunes situacions afins a la pobresa. S’ha etiquetat els pobres com exclosos, indigents, necessitats, pàries, pidolaires o, senzillament, ganduls. (Moreno, 2000:43)

Moreno (2000) identifica dues perspectives en l’autodefinició de la pobresa. Una seria la “circumstantialista” en la qual els afectats confessen trobar-se en una situació de necessitat, normalment per un element conjuntural (com la pèrdua de l’ocupació). L’altra seria l’“essencialista” on hom assumeix “el fet de ser pobre” com a naturalesa i condició. Aquesta darrera fou anunciada per Lewis el 1972 en els seus estudis sobre la “cultura de la pobresa”, on denota un cert victimisme en els pobres que constitueix un poderós factor socialitzador en els descendents i autoreproductor de les circumstàncies d’aïllament i distància dels mecanismes normalitzadors d’integració social. En paraules de Romero i Pérez (1992:96):

La pobresa actual té tal poder de colonitzar els móns vitals que les seves manifestacions s’expressen en tots els àmbits, des de la forma de parlar fins a la dentadura, des de les maneres de comportar-se fins a les formes de fer l’amor. Tot està impregnat per la seva pobresa, que imprimeix un segell particular. Entre els pobres hi ha més llars sense pare, més fills fora del matrimoni, més embarassos primerencs, més nens abandonats... àdhuc s’arriba a la fretura del sentit del que és el país on es viu.

Aquesta ignorància voluntària, aquesta acomodació a la penúria amb resignació podria explicar la falta de tensions entre ambdues realitats i el relatiu fracàs de les intervencions que s’hi han articulats en els darrers anys.

Tanmateix, des de l’altre extrem de la dualitat, entre les actuacions de protecció social endegades pels diversos estats del món occidental —com esmenta Arriba González (2002:2)—, la lluita contra la pobresa no ha constituït una prioritat, ja que s’han endegat polítiques majoritàriament centrades en la sanitat, les assegurances socials, el sistema educatiu i les polítiques del mercat de treball; la prevenció de les situacions de pobresa es reservava a la xarxa familiar i es resolvia amb l’accés al treball. En aquest sentit, García i Malo (2002) esmenten la desconexió entre la pràctica de les polítiques socials i les polítiques econòmiques que es realitzen, ja que les primeres intenten generar fluxos d’“entrada” (al món laboral) i les segones generen fluxos de “sortida” d’aquest.

La complexitat que presenta, així com el tractament de la pobresa com a fenomen estructural i multifactorial, associada a la desigualtat i a les dificultats d’accés d’una part creixent de la població a una situació de benestar continuat, han conduït en el món occidental i dins les ciències socials a abordar-la a partir d’un concepte més plural i més mòbil com és el de **l’exclusió social**, ja que, com afirma Abrahamson (1997:119), l’exclusió social és l’equivalent postmodern o postindustrial de la pobresa, definida com un fenomen modern associat a la industrialització.

Per tal d'aproximar-nos al concepte d'exclusió social i diferenciar-lo del concepte de pobresa, Félix Tezanos (1999b:32) proposa un quadre (quadre 1) que resulta força explicatiu.

L'exclusió social és, doncs, un fenomen complex, multidimensional i multifactorial. Gaviria, Aguilar i Laparra (1996b:457-458) n'identifiquen quatre factors generadors:

1. L'Estat, les lleis, l'Administració pública en tots els seus nivells generen formes concretes d'exclusió mitjançant el propi ordenament jurídic. Tot i que la Constitució atorga uns drets humans i socials, la realitat és que aquests drets no es materialitzen per a tothom, amb la qual cosa una part de la població en queda exclosa.
2. La societat en el seu funcionament, històricament dividida en classes socials antagòniques i avui fragmentada en grups socials voraçs, que porten en el seu si la desigualtat social com a motor. L'exclusió és una forma extrema de desigualtat i funciona amb una lògica diferent a la de la desigualtat i la mobilitat social clàssica. La societat pot excloure també certs col·lectius com a mecanisme d'integració de la resta, com una mena de "consol" individual.
3. El mercat, la mercaderia, l'ocupació i l'econòmic, en termes més abstractes. El mercat és per definició darwinista i té un doble efecte: funciona mercès a les desigualtats i, a la vegada, les estimula. El sistema econòmic, d'altra banda, exclou els que no produeixen ni consumeixen.
4. Les causes individuals, és a dir, l'acumulació de fenòmens històrics concatenats com l'analfabetisme, la ignorància, la soledat, la malaltia i la por, no són solubles per al mercat.

Distingim, així, en l'exclusió social una dimensió estructural o lligada als factors econòmics, una dimensió contextual o lligada als factors socials i una dimensió subjectiva o lligada als factors personals i de participació política, en gran part com a resultat, segons Laparra (2002), de la contraposició entre "la lògica del capitalisme" i la "lògica de la democràcia".

Berghman (1995)¹⁷ qualifica l'exclusió com una fallida del sistema democràtic i legal, del mercat de treball, de l'estat del benestar i de les xarxes primàries de solidaritat, en escometre les seves respectives responsabilitats, consistents a promoure la integració cívica, econòmica, social i interpersonal.

¹⁷ Citat per Marbán Gallego (2002a: 405).

QUADRE 3

Trets de diferenciació	Pobresa	Exclusió social
Situació	És un estat	És un procés
Caràcter bàsic	Personal	Estructural
Subjectes afectats	Individus	Grups socials
Dimensions	Unidimensional (carències econòmiques)	Multidimensional
Àmbit històric	Societats industrials (o tradicionals)	Societats postindustrials
Enfocament analític aplicable	Teories de la desviació	Teories del conflicte
Variables fonamentals	Culturals i econòmiques	Laborals
Tendències associades	Pauperització	Dualització social
Riscs afegits	Marginació social	Crisi dels nexes socials
Dimensions personals	Fracàs, passivitat	Desafiliació, ressentiment
Evolució	Residual. Estàtica	En expansió. Dinàmica
Distàncies socials	A dalt - A baix	Dins - Fora
Variables ideològicopolítiques que hi influeixen	Liberalisme no assistencial	Neoliberalisme desregulador

Gil (2002:16) ho expressa en els següents termes:

Excloure és el contrari d'incloure; significa deixar fora (...), implica deixar un individu fora d'alguns aspectes del joc social, no deixant-lo participar-hi. El joc social suposa algun tipus de relació amb altres persones de la qual es desprèn algun tipus de recompensa material o immaterial.

Seguint a Laparra (2002) convindrem que l'exclusió "ve definida pel no-accés" i que "no és tant una situació (absoluta) com un procés (variable) que afecta amb diversa intensitat a cada individu i cada grup. Aquesta concepció processal de l'exclusió ens obliga a quantificar la intensitat, ens permet identificar tendències positives o negatives i ens recorda que, en pura lògica, l'exclusió total no existeix".

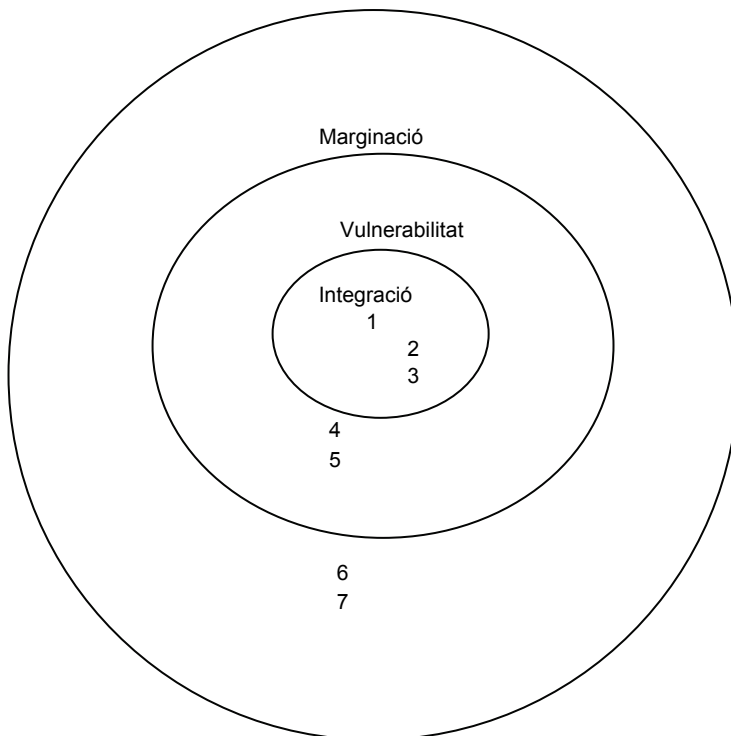
Per ajudar en aquesta identificació, i partint de la coneguda classificació proposada per Castel en el 1992 sobre els espais d'integració, vulnerabilitat i exclusió i a les aportacions de Laparra (1995); García i Malo (1996: 138-140) (quadre 4) consideren que l'exclusió es caracteritza per l'erosió dels tres pilars d'inserció: el treball, la família i el domicili, i proposen un gràfic, en què es diferencien tres espais que representen una gradació des de la integració a l'exclusió-marginació:

- **Integració:** Caracteritzada per un treball estable i sòlides xarxes socials (familiars i de veïnatge). A la vegada, la podem subdividir en tres zones:
 1. Integració total.
 2. Erosió de les xarxes socials.
 3. Pobresa integrada: ingressos regulars i xarxes socials sòlides.
- **Vulnerabilitat i exclusió.** On predomina la inestabilitat laboral i la fragilitat de les relacions socials. Hi distingim:

Pobresa econòmica: problemes relacionats amb la residència habitual i erosió de les xarxes socials no familiars.

Exclusió social: supervivència mercès a l'economia submergida, problemes relacionats amb la residència habitual i erosió de les xarxes socials familiars.

QUADRE 4

- **Exclusió i marginació:** caracteritzada per la inexistència de treball i l'aïllament social. Hi trobem:
 4. Exclusió social severa: economia submergida o mendicitat, seriosa deterioració dels hàbits i normes socials, problemes relacionats amb la residència habitual o inexistència d'aquesta.
 5. Marginació i mort social de l'individu.

Basant-se en aquesta classificació, els autors esmentats caracteritzen l'exclusió com una situació d'alta vulnerabilitat, on els mecanismes d'assistència i recolzament no existeixen o no resulten d'utilitat. Tanmateix, diferencien tres tipus d'individus afectats: els pobres integrats, els pobres exclosos i els pobres marginats. Es reafirma així que el concepte d'exclusió es troba majoritàriament lligat a situacions de pobresa econòmica, però que no es caracteritza solament per l'absència d'ingressos. Aquesta diferenciació la reprendrem en apropar-nos a les peculiaritats dels processos de prevenció de l'exclusió a la ciutat de Lleida.

Félix Tezanos (1999b:51) identifica els processos d'exclusió social en un gràfic que ens ajudarà també a situar els col·lectius estudiats a la ciutat de Lleida (quadre 3).

Constatem, doncs, que una situació laboral estable no assegura per si sola el fet de romandre en una **zona d'integració**; caldrà que hi conflueixin altes estabilitats emocionals i dins la xarxa social i relacional més propera i un bon estat de salut per garantir-la; no obstant això, Félix Tezanos situa també en aquesta zona factors de risc que plausiblement poden aparèixer al llarg del procés vital de l'individu i trencar la línia integradora iniciada; esmenta en aquest sentit, que "ningú no pot quedar totalment previngut en la societat del risc" (1999b:43).

Les zones de vulnerabilitat i d'assistència s'emmarquen, d'una banda, dins les transformacions sofertes arran de l'anomenada Tercera Revolució Industrial i, de l'altra, per una certa inadequació als estàndards, en els trets més propis del que anomenàvem "la cultura de la pobresa", per l'absència d'estímuls positius i la inseguretat econòmica que es fa present. Les iniciatives compensatòries que l'autor hi preveu formen part majorment del que anomenàvem "polítiques actives contra l'atur" i de reassistencialització, que Dubet i Martuccelli (2000:174) anomenem "taxonomies filantròpiques", ja que s'alimenten sobre una lògica de plena ocupació que ja no existeix.

La zona d'exclusió, l'anomenat "espai social de l'exclusió" (Laparra i Aguilar, 2000) és la marginació severa, l'aïllament de l'individu en una situació de quasi irreversibilitat i de total incapacitat de millora pels seus propis medis. Abrahamson (1997:123), seguint Room (1990), parla d'exclusió social quan els individus pateixen: desavantatges generalitzats en termes d'educació, formació, ocupació i habitatge; les oportunitats que tenen d'accedir a les institucions socials són inferiors a les de la resta de la població i aquests desavantatges persisteixen en el

temps. Aquesta dimensió de l'exclusió fa que les mesures que es vulguin endegar per combatre-la siguin necessàriament estructurals per ser efectives, ja que cal conjugar-hi mecanismes d'integració social, econòmica, laboral, relacional, etc.

QUADRE 5

	Zona d'integració	Zona de vulnerabilitat	Zona d'assistència	Zona d'exclusió
Situació laboral	Ocupació estable	Ocupació precària	Desocupació	No- empleabilitat
Àmbit econòmic	Empreses estables	Economia desregulada o submergida	Aportacions públiques o benèfiques	Aleatorietat d'ingressos
Situació relacional	Fortes xarxes familiars i socials	Fragilitat relacional. Individualisme	Carències relacionals compensades amb iniciatives assistides d'inserció	Aïllament social
Sentiments	Seguretat, confiança en el futur	Pors, incerteses	Fatalisme, manca de perspectives	Desesperació; anòmia
Actituds bàsiques	Conformisme, emulació	Desconfiança, inseguretat	Protesta o resignació	Desviació, passivitat, violència, rebel·lió
Factors de risc	Inestabilitat econòmica, malalties, dubtes davant la vida...	Crisis familiars, trencament de solidaritat del grup, fracàs escolar, inadaptació cultural, minusvalideses	Alcoholèmia, drogaaddicció, depressió, aïllament social, etc.	Malalties, accidents, delictes, suïcidis, etc.
Iniciatives previsores i compensatòries	Eficiència econòmica, assegurances privades	Requalificació professional, mobilitat, motivacions, etc.	Formació, insercions socials secundàries, estímuls per a la no acceptació passiva de "viure de l'Estat" o de la "beneficència"	Model d'assistència social integral, reorientacions socials, econòmiques, etc.

Gaviria (1995:161) sosté, no obstant això, tres hipòtesis al respecte. La primera és que Espanya, malgrat suportar nivells elevats de precarització i de pobresa relativa, és una societat amb baixos nivells d'exclusió social, en gran part causat pels mecanismes compensadors públics (cobertura de desocupació, sistema educatiu i sanitari quasi universal, etc.) i a la capacitat de cobertura que la institució familiar manté. La segona és que es donen baixos índexs d'exclusió social, ja que aquesta és disfuncional al sistema, resulta una rêmora a la seva eficiència i una

amenança a la seva estabilitat¹⁸. La tercera és la previsió, a mitjà termini, del pas de la precarització cap a l'exclusió i viceversa segons, d'una banda, la mobilitat social descendent que afecta la classe obrera del país i, de l'altra, l'aplicació dels diversos programes de lluita contra l'exclusió existents.

La complexitat del fenomen requerirà, així, estratègies complexes en el seu abordatge. Gil (2002:11) ens recorda:

Existeixen dues formes d'apropar-se al problema de l'exclusió social. La primera consisteix a dividir la societat en exclosos i integrats. Tots sabem qui són els exclosos, es pensa, i tots sabem què cal fer: voluntat política per part dels governs; solidaritat per part dels ciutadans. Aquest és l'enfocament senzill, que podríem denominar maniqueista. Enfront aquest tenim una segona forma d'afrontar el problema, complexa. Segons aquesta, l'enemic contra el qual lluitem no és tant fàcilment identificable i, per tant, les estratègies per derrotar-lo no són tan evidents. No existeix una exclusió sinó diverses, encara que totes comparteixin certs trets identificables, segons certs criteris (...) Sovint l'exclusió té dues cares, una pròpiament excloent i una altra incloent. De vegades creiem que amb la nostra acció estem integrant i després ens adonem que hem exclòs.

Un exemple d'abordatge integral l'ofereix, al nostre entendre, el Pla de Lluita contra l'Exclusió Social a Navarra 1998-2005. No pretenem ni la seva anàlisi ni la seva valoració però sí que ens hi remetem, ja que en aquest s'identifiquen uns factors "exclusògens" força operatius que permeten delimitar posteriorment, amb força precisió, allò que es pretén combatre, les situacions que, conjugades, fan caure un individu o grup familiar en una situació d'exclusió social. Els indicadors de risc d'exclusió social són els següents:

1. Situació de pobresa extrema. Es considera pobresa extrema les llars que subsisteixen amb un 25% de la renda familiar disponible neta per unitat d'equivalència.
2. Dificultats d'accés a l'ocupació: on el sustentador principal es troba a l'atur des de fa més d'un any o té un treball marginal.
3. Escàs accés a l'educació. Identificat per a llars on hi ha menors de 3 a 16 anys no escolaritzats o amb alt absentisme escolar, persones de 16 a 38 anys analfabetes o persones de 16 a 38 anys sense estudis (menys de cinc anys d'escolarització complets).
4. Manca d'accés a un habitatge digne. Caracteritzat per persones sense habitatge que viuen en caravanes, barraques, cabanes, etc., persones que viuen en habitatges gens adequats, amb humitat, amuntegament, ruïna, etc. i llars amb

¹⁸ Aquesta premissa la mantenen també, entre altres, Dubet i Martuccelli (2000:173) quan afirmen: "Els exclosos no serveixen per a res, no tenen ni el paper d'exèrcit de reserva."

unes despeses d'habitatge superiors al 30% del seus ingressos o on manquen els equipaments bàsics (cuina, frigorífic, etc.).

5. Escàs accés a la salut. Identificat per manca de cobertura sanitària, barreres econòmiques i culturals a l'accessibilitat sanitària i cronificació de patologies no incapacitants amb manca de xarxa social pròpia.
6. Dificultats en el món de les relacions familiars i socials. Identificat a partir de l'assistència de l'individu o grup familiar a programes assistencials públics, programes de recolzament específic del sistema educatiu, programes públics per a persones amb mancances psicosocials i programes d'ajut i suport oferts per les diverses entitats d'iniciativa social.

Les iniciatives que les diferents administracions vulguin endegar per combatre l'exclusió social haurien d'abastar, doncs, en major o menor grau, totes i cadascuna d'aquestes variables per ser efectives. És aquest el cas? Analtzarem breument, en aquest sentit, els plans endegats a l'Estat espanyol i a la comunitat autònoma catalana fent referència a les línies d'actuació més generals emanades de les diverses instàncies europees.

La Comunitat Europea endegà, als anys vuitanta, un seguit de plans de lluita contra la pobresa, amb càrrec al Fons Social Europeu —coneguts com Pobresa-1, Pobresa-2 i Pobresa-3— i en aquest darrer es marcarà un punt d'inflexió quant al terme i tractament dels pobres: passaran així a denominar-se “menys afavorits”, d'una banda, i s'entendrà que només amb polítiques monetaristes o de redistribució de renda no s'aconseguien efectes significatius.

És en la Resolució del Consell Europeu de 29 de setembre de 1989 que trobem, per primer cop, referències a la “lluita contra l'exclusió social” i s'assenyala que “l'exclusió social no és solament un assumpte d'inadequació de recursos, sinó que inclou també l'accés d'individus i famílies a condicions de vida dignes, mitjançant mesures d'integració socials i en el mercat de treball¹⁹”.

Posteriorment, en una comunicació de la Comissió Europea del 23 de desembre de 1992 es detalla:

El concepte d'exclusió social és dinàmic, en referència tant als processos com a les situacions confluents. De forma més clara que amb el concepte de pobresa, entès com quelcom referit als ingressos, s'afirma la naturalesa multidimensional dels mecanismes pels quals els individus i grups són exclosos de prendre part en l'intercanvi social, dels components pràctics dels drets d'integració social i d'identitat (...) De forma més general, en subratllar els riscos de trencament que

¹⁹ Citat per Abrahamson (1997:122).

apareixen en el teixit social, suggereix alguna cosa més que desigualtat social i comporta el risc d'una societat fragmentada.²⁰

La Unió Europea recomanarà, així, als estats membres que iniciïn en els seus respectius països Plans Integrals de Lluita contra l'Exclusió Social, partint d'unes directrius comunes emanades de la pròpia Comissió Europea. L'Estat espanyol se sumarà a aquesta iniciativa i elaborarà el Pla de Lluita contra l'Exclusió Social del Regne d'Espanya 1998-2002, paral·lelament, algunes comunitats autònomes amb competències en aquest àmbit desenvoluparan també els seus propis plans, així a Catalunya veurà la llum el 1995 el Pla Interdepartamental de Lluita contra la Pobresa i l'Exclusió Social.

Posteriorment, a la Cimera de Niça s'aprovarà l'Agenda de Política Social 2000-2005 (COM(2000)379final), on s'indiquen les prioritats d'actuació en temes d'integració social i s'insta els estats membres a treballar de forma coordinada i amb objectius comuns en matèria d'exclusió social. Segons un primer recull de diagnòstics i de propostes realitzades per cada estat membre, el Consell Europeu de Laeken (14 i 15 de desembre de 2001) aprovà el Primer Informe Conjunt sobre la Inclusió Social a la UE, on es detallen una llista d'indicadors (primaris i secundaris) que defineixen els fenòmens d'exclusió social. Finalment, el Parlament europeu aprovà el 12 de gener de 2002 un programa d'acció comunitari que fomenta la cooperació dels estats membres en la lluita contra l'exclusió social.²¹

Sota la seva empara, l'Estat espanyol havia dut a terme el I Pla Nacional d'Acció per a la Inclusió Social del Regne d'Espanya 2001-2003 i ha aprovat més recentment el II Pla Nacional d'Acció per a la Inclusió Social del Regne d'Espanya 2003-2005²². Catalunya, per la seva banda, va dur a terme un primer Pla Interdepartamental de Lluita contra la Pobresa i l'Exclusió Social, que s'inicià el 1995 —sense indicar una data final— i, més recentment (DOG) ha convocat un comitè d'experts per tal d'iniciar el redactat d'un nou Pla d'Acció per a la Inclusió Social.

És remarcable que en el procés d'elaboració del PNAin, seguint les pautes de la Comissió Europea, s'ha demanat la col·laboració i participació de diferents agents, entre ells el que s'anomena en el document de referència "Tercer Sector" representat pel Consejo Estatal de ONG's de Acción Social, que realitzà consultes a 500 organitzacions que treballen en l'àmbit de la pobresa i l'exclusió social arreu de l'Estat per tal de recollir propostes destinades a l'elaboració del PNAin; i també a col·lectius i persones afectades, mitjançant reunions realitzades amb usuaris d'associacions i entitats diverses (5.000 persones, segons les fonts consultades).

El PNAin s'inicia amb un esbós sobre les tendències del fenomen de la pobresa i l'exclusió a l'Estat on es detallen, entre d'altres, l'apreciació sobre la cronificació

²⁰ Citat per Abrahamson (1997:123).

²¹ Extret de la pàgina web del Ministeri de Treball i Assumptes Socials: www.mtas.es/SGAS/IncluSocial.

²² En endavant, PNAin.

de certes manifestacions de la pobresa (perpetuació durant quatre o més anys), el creixent índex de feminització dels fenòmens i la creixent situació de precarietat dels col·lectius immigrants i de les famílies monoparentals. Instrumenta així tot un seguit d'objectius i mesures destinades a possibilitar la inclusió, a partir de batre i prevenir l'exclusió social en els diferents àmbits. N'enunciem, tot seguit, els més rellevants, amb especial atenció a les mesures previstes en l'àmbit de l'ocupació i el recolzament a les ONG, per la especial transcendència que tenen en els objectius de la nostra recerca:

Objectiu 1: foment de l'accés a l'ocupació i als diferents recursos, drets, bens i serveis

1. Mesures d'ocupació. Es preveu:

- 1.1. Promoure pactes locals i autonòmics de foment de l'ocupació per a col·lectius vulnerables, en els quals participin diferents entitats socials.
- 1.2. Establir incentius per motivar la inserció laboral de persones en situació de risc.
- 1.3. Reduir la temporalitat de l'ocupació mitjançant el foment de la contractació indefinida, especialment dels joves, les dones, les minories ètniques, els immigrants i els discapacitats.
- 1.4. Promoure programes d'acompanyament social i de capacitació per als aturats de llarga durada (més d'un any en situació d'atur).
- 1.5. Potenciar aules d'intermediació laboral per realitzar orientació, formació i inserció sociolaboral.
- 1.6. Impulsar la col·laboració amb les ONG per a l'ocupació de persones en risc d'exclusió social.
- 1.7. Establir programes intermedis de capacitació i adquisició d'hàbits socials i laborals per a persones amb alts nivells de desestructuració personal i familiar.
- 1.8. Crear, en col·laboració amb les ONG, centres integrals d'ocupació per a persones en risc d'exclusió social, com a pont cap al mercat laboral normalitzat.
- 1.9. Afavorir la contractació pública de les empreses que proporcionin ocupació a persones en risc d'exclusió.
- 1.10. Impulsar microcrèdits per potenciar l'autoocupació de persones en risc d'exclusió.

1.11. Ampliar la cobertura i flexibilitzar l'accés a les rendes actives d'inserció; així com potenciar l'ingrés a programes d'inserció laboral als seus percepcors.

2. Foment de l'accés als recursos, drets, béns i serveis

2.1. Polítiques de garantia de rendes.

2.2. Accés als serveis socials d'atenció primària.

2.3. Accés a l'habitatge.

2.4. Accés a l'educació.

2.5. Accés a la salut.

2.6. Accés a la justícia.

Objectiu 2: prevenció dels riscos d'exclusió

Es preveu:

1. Actuacions territorials de col·laboració amb els plans autonòmics i municipals, així com finançar programes que desenvolupin les diverses ONG.

2. Accions a favor de la família mitjançant:

2.1. Desenvolupar el Pla Integral de Recolzament a la Família 2001-2004.

2.2. Incentivar la conciliació de la vida laboral i familiar.

3. Facilitar l'accés a les noves tecnologies en:

3.1. Les persones en risc d'exclusió.

3.2. Els centres educatius i formatius.

3.3. Les ONG.

3.4. L'àmbit rural.

Objectiu 3: actuacions a favor de les persones més vulnerables

1. Les persones grans.

2. Les persones amb discapacitat.

3. Les dones.

4. Els joves.
5. La infància.
6. La població gitana.
7. Els immigrants.
8. Les persones sense llar.
9. Els reclusos o exreclusos.

Objectiu 4: mobilització dels diversos agents

1. Les institucions de l'Estat.
2. Les ONG "com a agents estratègics de la inclusió social", on es detalla:
 - 2.1. El recolzament econòmic a les ONG per a inversions i manteniment propi, així com per a la realització de programes d'inclusió social.
 - 2.2. El finançament i recolzament de les xarxes d'ONG per promoure l'intercanvi de informació sobre bones pràctiques.
 - 2.3. Promoure la constitució d'una xarxa estatal i autonòmica d'ONG connectada a la Xarxa Europea de Lluita contra la Pobresa (EAPN).
3. Les empreses.
4. Els professionals.
5. Els afectats.
6. El voluntariat.
7. La població en general, mitjançant la sensibilització, difusió i debat sobre la necessitat de la inclusió social.

El PNAin intenta incorporar, així, tots els elements exclusògens enunciats, com l'accés a l'educació, o el recolzament a les xarxes familiars i del medi social de l'individu. No obstant això, les partides pressupostàries que s'hi destinen, pequen, de vegades, de poca concreció en algunes de les mesures previstes (amb el perill conseqüent que aquestes en quedin en una declaració de bones intencions) i no contempla mesures avaluadores concretes. Queda palès, d'una banda, la implicació creixent que es demana a les entitats del Tercer Sector en la prevenció i lluita contra l'exclusió social i el recolzament que se'ls concedeix a tots els nivells (re-

cordem el concepte d'agregats del benestar o *welfare mix*) i, de l'altra, l'articulació de mesures d'incorporació al món laboral com a "eix central" d'inclusió social.

En l'àmbit català, denotem una certa indefinició. Catalunya elaborà i implementà el 1995 el **Pla Interdepartamental de Lluita contra la Pobresa i l'Exclusió Social** sense que al document hi constés una data de finalització. Posteriorment, el Departament de Benestar i Família, mitjançant el Decret 61/2003, de 20 de febrer²³, dóna per finalitzat l'esmentat pla i esmenta la creació d'una Comissió Rectora encarregada de la creació d'un nou Pla d'Acció per a la Inclusió Social per al període 2003-2006. Aquest és, fins al moment, l'únic document de referència d'aquest nou pla. Davant la incertesa i atès que en la informació que el Departament de Benestar i Família proporciona mitjançant la seva pàgina web²⁴ esmenta accions del **Pla Interdepartamental de Lluita contra la Pobresa i l'Exclusió Social**, caldrà que ens hi referim breument. Així, s'hi detalla:

Els objectius del pla són avançar en l'eradicació de la pobresa, prevenir l'exclusió social i promoure el desenvolupament integral i la inserció social de les persones, les famílies o els col·lectius que viuen diferents situacions de pobresa, especialment en aquells casos en què aquesta realitat s'acumula amb altres processos excoents o marginadors i els agreuja.

El document no compta amb una recerca prèvia sobre la dimensió del fenomen i en realitza un càlcul i valoració mitjançant fonts indirectes (com el nombre de beneficiaris de prestacions de la Seguretat Social, la distribució per edat de la població, la renda familiar disponible o el nivell d'instrucció de la població; totes majoritàriament quantitatives). Al llarg del document utilitza de forma indistinta els conceptes de pobresa i exclusió com sinònims i no arriba a definir-los, remetent-se en tot moment a documents de la Unió Europea per suplir aquesta carència; aquesta imprecisió pot ésser causa de les llacunes i contradiccions que s'hi observen en les actuacions previstes. En referència a les actuacions previstes el document realitza una exposició lineal i no interconnectada dels diversos programes, projectes i actuacions que l'Administració desenvolupa en l'àmbit social, com el Programa de la Renda Mínima d'Inserció, les beques de menjador escolar, el programa de prevenció de les toxicomanies, etc. Sense concretar-ne, però, les fonts de finançament previstes o cap mena d'avaluació. Finalment, el pla explicita la necessitat de cooperar amb l'Administració local i amb entitats privades d'iniciativa social per aconseguir de forma més eficaç els seus objectius, però de forma molt genèrica, sense preveure'n mecanismes de cap tipus.

Destaquem, entre les actuacions realitzades²⁵:

²³ DOG, núm. 3841 de 12.03.2003, p. 5080.

²⁴ www.gencat.net/benestar

²⁵ Segons informació disponible a la pàgina web del Departament de Benestar i Família de la Generalitat de Catalunya: www.gencat.es/benestar.

- La instrumentalització de la figura de les entitats col·laboradores per a la inserció socioprofessional de persones acollides al Programa de la Renda Mínima d'Inserció.
- Els Plans de Dinamització Comunitària, que pretenen actuacions integrades en barris amb una major incidència de situacions de marginació i exclusió social.
- La promoció dels habitatges de protecció oficial.
- L'articulació de tot un seguit de mesures de recolzament a la inserció sociolaboral de col·lectius vulnerables com les escoles-taller, aules-taller i diversos cursos de formació orientada al món laboral.
- El recolzament econòmic a actuacions diverses que les entitats d'iniciativa social reconegudes realitzen per tal de combatre determinades situacions d'exclusió social en col·lectius específics.

Cal preveure, no obstant això, que en el disseny i posada en funcionament del nou Pla d'Inclusió Social es compensin les mancances detectades i se cerquin mecanismes integrals i efectius per prevenir les situacions d'exclusió del nostre entorn social.

Finalment, per tal de trobar una definició prou exacta dels col·lectius o grups socials que l'Administració catalana considera susceptibles d'actuacions específiques en el camp de la inserció sociolaboral o en situació de risc d'exclusió social, caldrà que ens referim a la Llei 27/2002, de 20 de desembre²⁶, sobre mesures legislatives per regular les empreses d'inserció sociolaboral (no implementada fins al moment), en la qual es classifiquen les persones "en situació d'exclusió social o en greu risc d'arribar-hi" en:

- a) Persones amb disminució física, psíquica o sensorial o amb malalties mentals que tinguin possibilitats d'inserció en el món laboral.
- b) Persones destinatàries de la Renda Mínima d'Inserció.
- c) Joves majors de setze anys i menors de trenta, provinents d'institucions de protecció de menors.
- d) Persones amb problemes de drogoaddicció o alcoholisme que es trobin en procés de rehabilitació i reinserció social.
- e) Interns de centres penitenciaris, la situació dels quals els permeti accedir a una ocupació, persones en llibertat condicional i persones exrecloses.

²⁶ DOGC, núm. 3793 de 03/01/2003, p. 53.

- f) Persones que no puguin accedir a la Renda Mínima d'Inserció, però que es trobin, segons el parer dels serveis socials competents, en situació de risc d'exclusió.

Aturats de llarga durada més grans de quaranta-cinc anys.

Caldrà, doncs, determinar la conjugació de les mesures proposades en el pla autonòmic, amb l'atenció preferencial que s'atorga als col·lectius enumerats i amb les iniciatives que es duen a terme des de les entitats objecte d'estudi. Les activitats que aquestes darreres realitzen, així com els col·lectius atesos i la valoració dels resultats obtinguts, seran objecte d'anàlisi en el proper apartat.

SEGONA PART:
LES ENTITATS QUE TREBALLEN PER PREVENIR
LES SITUACIONS D'EXCLUSIÓ SOCIAL I LABORAL
A LA CIUTAT DE LLEIDA I LLURS BENEFICIARIS

Pretenem aportar una anàlisi de les diferents estratègies que s'articulen en la lluita contra l'exclusió sociolaboral a la ciutat de Lleida, partint de les diferents entitats que hi intervenen, les metodologies que utilitzen i les diferents casuístiques de vulnerabilitat; en definitiva, apreciar si les eines desplegades s'adeqüen a les tipologies i graus d'exclusió definits i constatar si aquests es corresponen a aquells que definíem com predominants en el conjunt de Catalunya i de l'Estat.

Ens hem estat referint a l'exclusió com la dificultat d'accés a uns recursos, tant materials com socials, dificultat que pot afectar, en diferents graus i magnituds, diferents individus o grups socials.

La intervenció envers les dinàmiques exclusògenes pot operar des de dos vessants: d'una banda, aconseguir que les persones que es troben en una situació clara d'exclusió en surtin, però també, de l'altra, intentar prevenir que aquells que presenten un cert risc en decaiguin. En paraules d'un tècnic entrevistat:

Jo considero que vivim en una societat que expulsa, hi ha un centre i després hi ha unes perifèries. Això ho pots aplicar a tot arreu, al transport, a la gent, als pobles, a les ciutats. Per mi, això ja és una mica filosòfic, penso que vivim en una societat que té forces centrípetes, hi ha una gent que vivim dalt de l'autobús i l'autobús va a tres-cents i no caiem mai perquè som dins de l'autobús. Hi ha una altra sèrie de gent que està a la porta, i si l'autobús anés a vuitanta no caurien mai, però l'autobús va a tres-cents i a la porta n'hi ha molts d'agafats. Hi ha unes forces centrífugues que fan anar alguns cap a fora, unes altres que els fan anar cap a dins. Hi ha l'exemple d'una sèrie de gent o col·lectius que les seves forces sempre són internes, sempre són cap a dins, mai cap a fora. (GD1 T1)

Per tant, tenim un subjecte d'estudi força heterogeni i de difícil quantificació: des de la pobresa clàssica —el cas més conegut seria la figura del rodamón— fins als nous focus de pobresa, com és ara una dona sola amb càrregues familiars; des dels grups ètnics tradicionals —com els gitanos— fins a la nova immigració extracomunitària; des d'un jove amb fracàs escolar fins a un aturat major de quaranta-cinc anys. Tots ells tenen en diferent grau i de diferent manera dificultats d'accés als recursos normalitzats i, per tant, diferents graus de risc d'exclusió.

5. Metodologia

El treball de camp s'ha realitzat entre l'octubre de 2003 i el juny de 2004.

D'acord amb els objectius enunciats, i segons les recomanacions d'Ibáñez (1986:33): "Els objectius d'una investigació condicionen el tipus de disseny més adequat i quins criteris utilitzar per dur-ho a terme", proposem abordar el nostre objecte d'estudi mitjançant una metodologia essencialment qualitativa (entrevistes amb tècnics, grups de discussió i entrevistes de profunditat amb usuaris), combinada amb una enquesta a usuaris i tècnics.

La metodologia qualitativa persegueix, en paraules de Taylor i Bogdan (1994:16) l'estudi fenomenològic de la vida social i pretén entendre els fets socials a partir de la pròpia perspectiva del subjecte, atès que "el que la gent diu i fa és producte de la manera en què defineix el seu món". Representa una manera de conèixer i treballar allò social des del mateix lloc on s'origina i permet l'expressió lliure del subjecte, la construcció d'un sentit personal de l'existència; per obtenir d'aquesta manera una riquesa informativa que es perd amb l'ús d'altres tècniques més quantitatives. Persegueix, en si, recollir l'especificatiu de cada història i conglomerar així la pluralitat de les experiències individuals. Aspira, en fi, al que Weber (1968) denominava *verstehen*, això és, comprensió dels motius i representacions que es troben darrere de les accions dels individus.

S'opta així a l'ús de l'entrevista, perquè allò que es pretén és conèixer les experiències humanes dels subjectes i els diferents agents implicats, tal com són viscudes i percebudes per aquests. L'objectiu és focalitzar el contingut de les entrevistes entorn a un guió centralitzat cap als temes que es consideren rellevants per als nostres objectius investigadors, per tal de captar desigs, creences, valors i finalitats del subjecte, que escapen a altres procediments metodològics més estandarditzats.

Aquest disseny persegueix aconseguir la contrastació i triangulació de les diferents òptiques sobre l'exclusió social que aportaran a la investigació cadascuna de les persones seleccionades. El fet de mantenir aquesta varietat i heterogeneïtat de fonts primàries d'informació és una de les claus que garantiran l'èxit dels objectius de coneixement anteriorment enunciats.

Finalment, el grup de discussió és una tècnica qualitativa que intenta captar la realitat social a partir del debat o la discussió en petits grups que oscil·len entre cinc i deu persones. En paraules d'Ortí (1986:181):

La discussió de grup constitueix (...) una presa de contacte amb la realitat, o millor una reproducció teatral d'aquesta, en condicions més o menys controlades, en les quals els membres del grup col·laboren en la definició i en el text dels seus propis rols, semidirectivament orientats per un director més o menys experimentat (...)

Es tracta de reproduir el que ocorre en un context macrosocial a través d'un grup de persones reunides a propòsit per l'investigador per parlar d'un o diversos temes. El discurs social que aquests reproduïen, excedeix així les seves microvivències per convertir-se en un mirall de la realitat social més generalitzada.

Les entitats

El primer pas fou localitzar les diferents entitats que estan treballant amb les persones i col·lectius amb situació d'exclusió o que tenen un cert risc de caure-hi a la ciutat de Lleida. S'han realitzat diverses entrevistes en profunditat amb responsables d'aquestes entitats per analitzar a quin o quins col·lectius s'adrecen, el seu funcionament i metodologies de treball, però també la filosofia de l'entitat. Tot des de la hipòtesi que la inserció al món laboral és una peça clau en la lluita contra l'exclusió, com bé definíem anteriorment. No creiem que aquest sigui l'únic factor que incideix en la situació d'exclusió, però sí que l'absència d'una feina més o menys estable, és a dir, d'uns recursos materials, impedeix que la persona pugui lluitar contra aquelles mancances que pugui tenir, tant de caire psicològic com social, i li aporti la sensació "d'utilitat social" que, majorment, valora com imprescindible. Per tant, pretenem establir en quin grau la inserció en el món laboral és l'objectiu principal de les entitats, com es pretén fer aquesta inserció i quina qualitat tenen aquestes insercions.

Les entrevistes es complementaren amb una enquesta a onze tècnics que hi treballen. L'enquesta era autoadministrada i constava de dotze preguntes tancades, set d'obertes i una de multiresposta.

Finalment es dugueren a terme dos grups de discussió amb tècnics de les diferents entitats relacionades.

Els usuaris

Com a eina d'anàlisi, partim de l'establiment d'uns "tipus ideals" predefinits de subjectes en situació o risc d'exclusió, amb el benentès que no són compartiments estancs i que no tothom amb alguna d'aquestes característiques està en situació o risc d'exclusió. D'altra banda, segurament moltes persones que sí que estan excloses poden tenir més d'una d'aquestes característiques. Utilitzarem aquests tipus com a eina metodològica per analitzar quins són els principals usuaris atesos de les entitats i, per tant, determinar sobre quines persones i col·lectius s'estan concentrant els esforços de la lluita contra l'exclusió. Definim:

- Joves amb fracàs escolar.

- Immigrants.
- Dones monoparentals amb càrregues familiars.
- Drogodependents.
- Aturats.
- *Borderline*/problemes psíquics.
- Ètnia gitana.

Segons aquesta tipologia, es realitzà primerament una enquesta a quaranta-dos usuaris; l'enquesta es realitzava de forma individualitzada i constava de vint-i-cinc preguntes tancades, onze d'obertes i una de multiresposta. D'aquests, se'n seleccionaren deu per realitzar entrevistes en profunditat, per tal d'ampliar o contrastar els resultats de les enquestes.

Finalment, es realitzaren deu entrevistes en profunditat amb exusuaris de diferents entitats i tipologia.

Entrevistant aquests usuaris i analitzant el funcionament de les diferent entitats pretenem dur a terme una radiografia del món de l'exclusió i de qui, com i per què estan treballant per combatre-la.

6. Les entitats

S'han estudiat, bàsicament, set entitats que treballen dins el Tercer Sector. Algunes d'aquestes centralitzen les seves actuacions en col·lectius específics; és el cas de **CIJCA**, les accions de la qual estan adreçades a un col·lectiu molt concret, que són els joves de 16 a 25 anys amb fracàs escolar, molt sovint associat a d'altres circumstàncies: *borderline*, famílies desestructurades, embarassos no desitjats, immigrants... que provoquen que estiguin en un clar risc d'exclusió, en gran part associat al risc que presenten les seves famílies. En altres casos es tracta merament d'un període d'impàs, d'una ajuda, en un moment de desorientació propi de l'adolescència, però que no es consideraria dins una posició d'exclusió o preexclusió. En definitiva, a CIJCA es duu a terme una tasca preventiva basada principalment en la formació ocupacional remunerada i en itineraris personals d'inserció (IPI).

Un altre cas d'entitat altament especialitzada és el de **Lleida Solidària**, que se centra principalment en l'atenció a la immigració. Consideren que la situació d'exclusió d'aquest col·lectiu ve determinada en gran part per una problemàtica legal que és la manca de documentació, però també per un rebuig per part de la societat cap a aquest col·lectiu. És per això que combinen tasques de sensibilització cap a la població, principalment als infants i joves, amb l'atenció de caràcter legal i social i la formació als propis afectats. És evident que la impossibilitat legal de treballar col·loca la persona en una situació de dependència de les xarxes d'ajuda mútua o de l'assistència social i, per tant, en una clara situació d'exclusió, agreujada també pel desconeixement de la realitat sociocultural i de l'idioma. Si considerem el treball com una eina bàsica per a la inserció social, podríem dir que aquesta situació d'exclusió desapareix en gran part en el moment en què obtenen el permís de residència i poden accedir al mercat de treball, encara que poden continuar patint situacions de discriminació derivades de la seva condició d'estrangers. En definitiva, no podem dir que facin inserció laboral pròpiament dita, però sí que proporcionen unes eines necessàries per a la seva integració laboral i social, com són el coneixement de català, castellà, informàtica i, sobretot, assessorament legal de cara a legalitzar la seva situació.

Arrels és una entitat vinculada a la Fundació Sant Ignasi de Loiola i treballa amb toxicòmans, un col·lectiu relacionat tradicionalment amb una forta correlació amb l'exclusió social. En els processos llargs de drogaaddicció, és on pot produir-se una degradació personal extrema, i la inserció al món laboral està vinculada a un procés previ de desintoxicació i d'estabilitat emocional, però aquesta inserció sociolaboral és necessària a l'hora d'allunyar l'individu definitivament del consum. A part del tractament mèdic de la toxicomania, que realitzen en col·laboració amb

l'Hospital de Santa Maria, porten a terme dos programes. El primer en pisos tutelats, on es busca la formació d'hàbits (puntualitat, esforç, constància...) i el següent pas és la formació mitjançant cursos laborals —externs a l'entitat— segons les preferències de l'usuari, a més de cursos de cultura general (català, castellà...). El segon programa preveu un acompanyament extern per a la prevenció de recaigudes, sempre a petició de l'usuari i obert a qualsevol persona, tant de la pròpia comunitat com d'altres. En la mateixa línia trobem **l'Associació d'Exalcohòlics Rehabilitats**, que centralitza les seves activitats en un col·lectiu molt determinat en què la situació d'exclusió ve determinada en gran part per la seva drogodependència; aquí la desintoxicació és també un requisit previ per a la futura inserció sociolaboral.

Altres entitats tenen un caire més generalista i mantenen activitats força diversificades dirigides a ventalls també força diversificats de població. Una de les més arrelades a la ciutat és **Càritas Diocesana**, amb una llarga experiència en la lluita contra l'exclusió. El gruix dels seus usuaris el formen la pobresa tradicional (sense sostre, ètnia gitana...), però cada cop més atenen els nou focus de pobresa derivats de l'allau immigratòria, dones monoparentals amb càrregues familiars, etc. Aquests són col·lectius amb un alt risc d'exclusió i, per tant, la seva tasca és principalment d'acollida i assistencial, juntament amb l'assessoria jurídica i l'atenció psicològica. Altres entitats amb vocació generalista, però més orientades a la inserció sociolaboral, són **Prosec** i **Promocions**. La primera és una entitat sorgida a Lleida que ha evolucionat des del voluntariat en el lleure infantil i juvenil fins a la lluita contra l'exclusió en una clara adaptació de la societat civil a les noves problemàtiques. La segona és la delegació a Lleida d'una entitat sòlidament establerta originàriament a les comarques de Barcelona i que ha anat estenent les seves actuacions a gran part del territori català. Totes dues basen les seves activitats en la formació ocupacional en diferents col·lectius, però estan estudiant la creació de respectives empreses d'inserció com a estratègies més integrals de combatre la pobresa i l'exclusió social a la ciutat.

7. Els tècnics

Les enquestes als tècnics de les diferents entitats relacionades pretenien apreciar les principals inquietuds d'aquests en la seva tasca quotidiana, així com la visió que tenen del món de l'exclusió i de les estratègies més adequades que cal articular per combatre-la.

Observem entre els enquestats una majoria considerable de persones del sexe femení (75% de dones davant el 25% d'homes) (gràfic 3) i corroborem així les estimacions sobre l'índex de feminització de les tasques assistencials i d'ajut en el nostre país ja constatades en els estudis assenyalats anteriorment sobre el Tercer Sector.

GRÀFIC 1²⁷. SEXE

	Percentatge
Home	25,0
Dona	75,0

La majoria de les persones enquestades manifesten sentir-se a gust i força motivades en la seva tasca, així, tal com apareix posteriorment, davant la pregunta de les motivacions per estar al centre un 62,5% afirma que comparteix les finalitats de l'entitat (gràfic 6) i un 62,1% indica com a motivació l'ajut a altri (gràfic 8). Això vol dir que hi ha un component vocacional i una identificació amb els objectius de l'entitat per la qual es treballa.

Pel que fa al grau de formació, una gran part tenen estudis superiors (gràfic 4), se segueix també la tendència apuntada, d'una banda, en l'estudi sobre les ONG d'acció social, dut a terme per la Fundació Tomillo l'any 2000 i, per una altra, en el Llibre Blanc sobre el Tercer Sector Cívicosocial de la Generalitat de Catalunya de 2002.

²⁷ La nomenclatura dels gràfics no és lineal, obeeix a l'índex de gràfics disponible en l'annex adjunt.

GRÀFIC 2. ESTUDIS

	Percentatge
Secundaris complets	6,3
Grau mitjà	43,8
Grau superior	50,0

En el mateix document se xifra en més de 900 milions d'euros a l'any (1% del PIB català) el volum econòmic que representen les activitats del Tercer Sector a Catalunya i s'esmenta que aquesta quantitat va creixent any rere any. Es detalla igualment que, a casa nostra, s'hi troben identificades més de 5.600 organitzacions (3,2 per cada 10.000 hab., segons l'estudi de la Fundació Tomillo de 2000), la major part d'associacions i fundacions, que mantenen ocupades 52.000 persones (que representa el 2,4% de la població ocupada catalana).

L'OCDE (2000) xifra en 171.313.500 euros el volum econòmic anual de les activitats del Tercer Sector a Espanya, però assenyala, tanmateix, la seva alta disparitat de distribució, ja que el 10% (entre les quals trobem Càritas) gaudeix del 86% del total d'aquests ingressos.

A la ciutat de Lleida s'observa un creixent grau de professionalització de les persones implicades en les entitats. Hi coexisteixen els voluntaris i els professionals, però no sol donar-se la circumstància de l'entrada en l'entitat per realitzar tasques de voluntariat i el pas posterior a una condició d'assalariat. Així, solament el 25% dels enquestats manifesta haver pres contacte amb l'entitat com a voluntari i haver passat després a la situació de contractat (gràfic 3).

Estivill (2003) identificava el pas d'un fort component de voluntarisme envers una situació de major professionalització dels recursos humans de l'entitat com un dels indicadors de transformació i pèrdua del component ideològic a la recerca d'una major eficàcia i acompliment dels objectius encarregats per les administracions públiques (principal finançador de les seves activitats) i en el Llibre Blanc sobre el Tercer Sector Cívico-social de la Generalitat esmentat, es considera un punt feble d'aquestes que mantinguin majors quotes de personal voluntaris que d'assalariats.

No obstant això, la pervivència de personal voluntari en el si d'entitats que, no oblidem, sorgeixen i pertanyen a la societat civil, no hauria d'ésser valorat com un punt feble d'aquestes, sinó com una canalització de les ànsies ciutadanes de participació i materialització de llurs valors i consciència social. El debat es manifesta, llavors, no entorn la seva coexistència, sinó entorn les funcions que cada membre té atribuïdes i l'eficàcia de l'entitat en relació amb els recursos humans amb què compta.

En les entitats contactades es manté una diferenciació entre les tasques assignades als tècnics i les dels voluntaris, que solen ésser les relacionades amb l'acompanyament personal i el suport. Aquestes tasques difícilment es podrien oferir sense l'existència de personal voluntari, la qual cosa significaria, sense cap mena de dubte, una davallada en la qualitat de tracte i grau de proximitat amb què els usuaris són atesos i acompanyats per les diferents entitats, ja que els tècnics sovint fan referència a la baixa ràtio existent usuaris/tècnics assignats.

No obstant això, la clara diferenciació entre les tasques que duen a terme uns i altres és valorada com a imprescindible i positiva entre els tècnics entrevistats:

Jo penso que els treballs que fem s'han de professionalitzar, els voluntaris no hi han de ser, els voluntaris poden fer mil tasques igualment a les nostres entitats, però en les tasques que realitzem no hi han de ser. (GD2, T2)

També tenint en compte les implicacions econòmiques i d'expectatives professionals que comporta l'assalarització:

Està bé conservar l'entitat en si amb aquesta filosofia, però que el personal que tingui la possibilitat d'una professionalització adequada, perquè és molt bonic tenir unes idees... però a la vida real tu tens uns deutes. (GD2, T3)

També sorgeixen de forma recurrent, en els discursos dels tècnics, dificultats relacionades amb la desigual disponibilitat de temps dels voluntaris i els desiguals tarannàs, circumstàncies que, al seu entendre, dificulten de vegades la correcta atenció als usuaris. S'advoca, en definitiva, per la coexistència d'ambdós, però dotant d'una especial preeminència i protagonisme les figures tècniques.

Igualment, com a entitats del Tercer Sector i que, per tant, sorgeixen de la societat civil, neixen amb un fort component ideològic i vocacional, però la necessitat de supervivència de la pròpia entitat i la manca de recursos propis fan que siguin cada vegada més dependents de l'administració pública, que té un sistema de finançament basat en les subvencions estacionals a programes de durada limitada i que sol exigir ràtios de professionals segons el nombre de persones ateses. En aquestes ràtios els voluntaris no hi són comptabilitzats i, per tant, s'estableix amb facilitat la correlació entre: professionals contractats, diners rebuts, usuaris atesos i articulació en la qual, de forma vetllada, es menysté el treball voluntari.

Nosaltres busquem voluntaris, necessitem voluntaris, sense ells no podríem fer tot allò que estem fent. Pensa que, quan s'han acabat els programes subvencionats aquí quedem dues persones. (GD2 T3)

Hi ha casos, situacions, col·lectius en què sí que es pensa professionalment que es pot fer més i no tenim la possibilitat de fer-hi més. Se'n pot fer un bon seguiment, un bon acompanyament, se'n pot fer tot un seguit de qüestions i que no podem fer perquè la prioritat és donar resposta a una altra cosa. Hi ha una sèrie de coses prioritzades. (GD1 T1)

Els tècnics d'entitats de més recent creació, on el component idealista és més fort, són els que més reticències presenten a la professionalització. Veuen el voluntariat com:

Una eina per sensibilitzar, de vegades de lluny veus la problemàtica d'una manera i quan t'hi atenses ho veus d'una altra manera; jo he estat voluntari durant molt anys en diferents entitats i una mica t'ajuda a copsar la sensibilitat aquesta, el fet de dedicar un temps als altres s'està perdent, una altra cosa és que com a entitat tu tens uns tècnics que han d'estar remunerats. (GD2 T1)

Ajuda el voluntari a tenir certa sensibilitat, a creure's el que tu estàs fent com a entitat i pel fet de creure-s'ho, ho pot transmetre, i és una manera de sensibilitzar, anar trencant aquestes barreres, i això s'està perdent. (GD2 T1)

Els tècnics amb més antiguitat en el lloc de treball i que treballen en entitats força arrelades són, així i en aquesta lògica, els més favorables a la professionalització i a la delimitació clara de funcions entre ambdós.

Recordem, en aquest sentit, que a Catalunya se xifren en més de 155.000 els voluntaris que col·laboren, de forma desinteressada, en algun tipus d'organització civicosocial (2,6% de la població); aquesta alta implicació de la societat civil catalana estaria relacionada, segons Sarasa i Obrador (1999:128), amb les altes quotes de desenvolupament d'aquesta, ja que, consideren ambdós que la capacitat d'una comunitat per implicar-se de forma altruista en qüestions socials es relaciona positivament amb la seva riquesa (mesurada en PIB per habitant); consideren també, en la mateixa línia, que l'actuació del sector públic, lluny d'intentar corregir aquests desequilibris, els accentua amb la seva actuació.

Sens dubte, una de les parts més febles de les entitats estudiades se centra en l'alta inestabilitat laboral dels tècnics que hi treballen; així, els tipus de contractes més habituals entre els tècnics enquestats són els temporals (gràfic 4); d'aquesta manera, si bé hi ha un procés de professionalització, aquest presenta una elevada fragilitat. La mitjana de permanència a l'entitat, entre els tècnics enquestats, se situa en poc més de tres anys i oscil·la entre els sis mesos i els catorze anys de continuïtat. Una excepció la tenim a Càritas on, a causa de l'arrelament i solidesa de l'entitat (fundada l'any 1947), presenta un estabilitat laboral inusual en el sector, format per entitats relativament joves. Com que aquestes treballen amb subvencions per projectes concrets, que s'han de renovar cada any, hi poden haver períodes més o menys llargs d'inactivitat mentre no s'aproven els nous projectes; i si, a més, hi afegim els retards de l'Administració, sembla que bastant freqüents, aquests fan que les entitats tinguin poc personal fix i contractin els tècnics segons els projectes aprovats.

Resulta simptomàtic, en aquest sentit, que la Secretaria d'Estat d'Afers Socials, que depèn del Ministeri de Treball i Afers Socials (que distribueix els diners que destinen els espanyols a les ONG mitjançant l'IRPF), hagi inclòs en el present any una clàusula dins la normativa que obliga les organitzacions que pretenen optar a

aquest fons a demostrar que tenen com a mínim un 75% dels seus assalariats subjectes a contractes indefinits²⁸.

La precarització laboral s'assenyala també com generalitzada en l'estudi que hem esmentat de la Generalitat de Catalunya (2002) i valorada també de forma negativa, ja que constitueix un fre, d'una banda, al creixement i consolidació de l'Entitat i a la seva major eficiència, de l'altra; no són de menor consideració, tampoc, els efectes que aquesta alternança d'activitat-inactivitat té envers l'atenció a les persones que hi són ateses i a l'efectivitat de les actuacions que aquestes reben.

Les dades extretes de l'estudi mostren també una altra correlació amb les conclusions assenyalades en estudis realitzats en el marc estatal (com el de la Fundació BBV de l'any 2000) respecte a la certa precarietat i inestabilitat laboral dels tècnics contractats

Podríem afirmar, doncs, que la lluita contra l'exclusió a Lleida es troba en un estadi intermedi entre el voluntari i el professional, amb una certa fragilitat per una insuficiència de recursos estables. Una professionalització que està orientada a plaure l'Administració i no al mercat o la mateixa societat civil. El pragmatisme dilueix part dels primigenis objectius, els constreny i condueix a la professionalització progressiva de les entitats, que no és vista com quelcom pejoratiu per la majoria dels tècnics, sinó tot el contrari, com una necessitat per ésser més eficaços i acomplir millor les finalitats de l'entitat.

GRÀFIC 4. TIPUS DE CONTRACTE

	Percentatge	Percentatge acumulat
Fix/jornada completa	18,5	18,5
Fix/jornada parcial	19,1	37,6
Temporal/jornada completa	31,1	68,7
Temporal/jornada parcial	31,3	100

La majoria dels tècnics entrevistats subratllen, tanmateix, l'alta involucració personal que mantenen envers les seves tasques dins l'entitat; implicació personal que estaria determinada, en primer lloc, pel fet de compartir vastament els seus objectius i finalitats; i, en segon lloc, per les dificultats i esforços quotidians que cal

²⁸ Font: *El País*, 21 de maig de 2005.

desplegar per tal de pal·liar i remuntar, tot el possible, la situació desfavorida i fràgil en què es troben la majoria d'usuaris amb qui treballen. Així, tot i partint de que la majoria (un 62,5%) afirma compartir plenament les finalitats de l'entitat (gràfic 6) i que un 62,1% manifesta com a motivació principal per romandre-hi el fet d'ajudar altri (gràfic 8); per tal de copsar millor aquestes peculiaritats que envolten el *fer* professional i taxar si aquestes motivacions repercutien en la qualitat de la tasca realitzada, demanàrem als tècnics que ens indiquessin les quatre principals dificultats (gràfic 12) i les quatre principals gratificacions (gràfic 13) de la seva tasca.

GRÀFIC 12. PRINCIPALS DIFICULTATS DE LA TASCA

	Percentatge
Manca de infraestructura/recursos/voluntaris	41,5
Poca constància dels usuaris/dificultats d'aprenentatge	12,2
Descoordinació/ equips inestables	9,8
Normativa/burocràcia	7,6
Manca de suport/valoració de la feina	7,2
Idiomàtics/culturals	7,0
Manca d'informació	4,9
Càrregues emocionals	4,7
Resultats poc visibles	2,6
Problemes de salut mental dels usuaris	2,5

Pel que fa a les dificultats, un 41,5% afirma que hi ha una manca de recursos, fet que ens confirma la tesi d'una certa precarització, tant laboral com financera, en les entitats. Un 12,2% manifesta com a dificultat la inconstància dels usuaris i un 9,8% la falta de coordinació i inestabilitat dels equips. Els problemes idiomàtics i culturals dels usuaris immigrants també són vistos com un problema, així com l'excessiva normativa i la burocràcia.

Les majors gratificacions provenen, tanmateix, majoritàriament, de la banda dels usuaris a qui s'atén; s'esmenten així: el progrés personal del usuari (17,2%), la motivació d'una feina dinàmica (16,8%), l'afecte i el tracte amb el usuari i l'ajuda a altri (14,9%); la satisfacció personal, en sentit més abstracte, apareix en menor grau (12,8%).

GRÀFIC 13. PRINCIPALS GRATIFICACIONS DE LA TASCA

	Percentatge
Progrés dels usuaris	17,2
Feina dinàmica/motivadora	16,8
Afecte/agraïment dels usuaris	14,9
Satisfacció personal	12,8
Aprenentatge professional	12,6
Ajudar l'altri	10,7
Valoració social	4,5
Contacte amb altres cultures	4,3
Aconseguir insercions	4,1
El feina ben feta	2,1

L'objectiu final de qualsevol tasca, la inserció plena de les persones ateses, no és la font principal de satisfacció dels enquestats (4,1%). Hom diria que la motivació per les tasques realitzades de suport i acompanyament durant el procés i la gratificació que reben dels propis subjectes, resulta suficient estímul i fita, conscients que arribar més enllà —aconseguir la plena reinserció social i laboral— esdevé una tasca “fictícia”, un *desiderandum* més imaginari que real per aconseguir, no exigint ni per la institució ni per l'Administració pública responsable.

Recordem que Herrera Gómez (1998:124) afirma en aquest sentit en les conclusions del seu estudi que la funció que dins el sistema del *welfare* actual es reserva al Tercer Sector es troba més relacionada amb funcions d'integració social i política que no pas amb criteris d'eficiència i efectivitat.

Pel que fa als col·lectius atesos, ens hem referit amb anterioritat a aquells considerats més susceptibles de patir situacions d'exclusió per les diferents administracions i a les mesures que, de forma específica, s'hi articulaven per combatre-la.

És aquesta també la realitat present a la ciutat de Lleida? O la situació geogràfica i socioeconòmica de la ciutat fan que aquesta classificació presenti certes peculiaritats?

Amb aquesta finalitat, demanarem als representats de les entitats que ordenessin els diferents col·lectius susceptibles de patir exclusió, de més risc a

menys risc de decaure-hi. Les seves respostes presenten la gradació següent, ordenada de més a menys risc:

1. Drogodependents
2. Dones monoparentals amb càrregues familiars
3. Immigrants
4. Aturats menors de 45 anys
5. Joves amb fracàs escolar
6. *Borderline*
7. Aturats majors de 45 anys
8. Treballadors no especialitzats

Les categories que van associades, de forma més directa, al factor treball ocupen les darreres posicions en la gradació. Segons l'opinió dels tècnics l'exclusió està, per tant, més relacionada amb factors sociopersonals que estrictament d'accés al treball; d'aquí que requereixi d'intervencions i suports específics i personalitzats per combatre-la.

Les tipologies enumerades, tanmateix, fan referència en major grau als col·lectius considerats de "nova pobresa" (dones amb càrregues familiars, immigrants, joves amb fracàs escolar), que a una situació d'atur estructural.

No sorprèn, però, aquesta apreciació si recordem que a la província de Lleida la taxa d'atur és del 6,3%, segons dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya, del tercer trimestre del 2005²⁹, una mica més alta que la del conjunt català, xifrada en un 6,1%; tot i que Lleida és la província catalana amb una menor taxa d'activitat (57,8% davant del 61,2% del conjunt català). A més, el pes del sector agrari, amb una considerable oferta de mà d'obra estacional i poc qualificada, és una vàlvula d'escapament per a situacions peremptòries de manca d'ingressos. De fet, gran part del usuaris enquestats declaren haver realitzat, en algun moment, tasques en aquest sector, de forma irregular i temporal.

²⁹ En endavant Idescat. En línia: www.idescat.net.

GRÀFIC 14. TAXA D'ATUR A CATALUNYA. 2N TRIMESTRE DEL 2005

	Percentatge
De 16 a 24 anys	19,2
De 25 a 54 anys	7,5
De 55 anys i més	7,6
Total	6,1

Font: Idescat, a partir de les dades de l'enquesta de població activa de l'INE.

No obstant això, en els col·lectius atesos de forma quotidiana per les diferents entitats conflueixen col·lectius pertanyents tant a la “nova” com a la “tradicional” pobresa; així hi trobem present la minoria d'ètnia gitana, que tradicionalment ha presentat problemes d'inserció laboral; la pobresa tradicional que sovint presenta problemes mentals i/o alcoholisme; i els nous focus de pobres, com les famílies monoparentals amb càrregues familiars. Amb tots aquests col·lectius prima, però, com venim afirmant, l'atenció i l'assistència davant de la inserció laboral; aquesta, novament, és considerada una qüestió, si no secundària, sí dins d'uns objectius a molt llarg termini i, de moment, poc realitzables.

És tant el volum de feina i tant el dia a dia que centrem la feina en l'assistència (...), però el que fem al final és prevenir que aquella situació no empitjori. Potser estem pagant un rebut de llum perquè no vagi a menys, estem pagant un lloguer perquè no vagi a menys... (GD1 T1)

Constatem, tanmateix, que existeix una certa “especialització” o diferenciació no formalitzada de tasques entre entitats.

D'una banda, tenim entitats com CIJCA, dedicada gairebé exclusivament als joves, amb un important volum d'usuaris (uns quatre-cents cinquanta l'any 2003). El perfil majoritari d'aquests joves és que provenen d'entorns precaris o desestructurats i presentar altes quotes de fracàs escolar; és també creixent en nombre la presència de joves fills de famílies de la coneguda com “nova immigració”; tots ells cerquen en l'entitat, majoritàriament, estratègies sociopersonals i formació ocupacional que els permeti d'accedir amb majors habilitats al mercat laboral. L'entitat desenvolupa, en aquest sentit, també una tasca de contenció i suport d'un important gruix de població que, en trobar-se al marge del sector educatiu, perd un important punt d'encaix social i relacional normalitzat i té, consecutivament, riscos exclusògens afegits.

Lleida Solidària, per la seva part, treballa exclusivament amb l'atenció d'immigrants i realitza tasques d'assessorament legal, d'aprenentatge de l'idioma i d'informació-

formació sobre la realitat sociocultural del país d'acollida com una forma de millorar les seves habilitats personals en la recerca d'un treball estabilitzat.

Arrels i l'Associació d'Exalcohòlics treballen amb toxicòmans i persones desarelades, en les quals, abans d'iniciar camins cap a la inserció laboral, es plantejen itineraris d'inserció social.

Càritas, Promocions i PROSEC tenen una vocació més generalista, ja que atenen tot tipus de casos: sense sostre, addiccions, ètnia gitana, però també han experimentat un important creixement de demanda d'atenció a la nova immigració.

Assenyalem, en aquest sentit, que totes les entitats designen, de forma expressa, el creixement exponencial i ràpid de demandes provinents d'aquest col·lectiu, segons les especials dificultats legals i socioculturals que presenta el seu assentament.

De fet, si la presència de població estrangera a l'Estat espanyol se xifra entorn al 10% de la població total empadronada (Institut Nacional d'Estadística, 2005), forma part de la normalitat que, com a nous ciutadans que, per la seva recent arribada presenten mancances i desavantatges afegits, accedeixin als recursos arbitrats per prevenir, justament, situacions de desavantatge o, pròpiament, d'exclusió social.

Ens hem estat referint als diferents professionals que desenvolupen tasques en les entitats assenyalsades i a la tipologia d'usuaris que hi són atesos. Pretenem ara copsar el com i el perquè de les intervencions desplegades en cada casuística, les activitats que realitzen i la valoració dels tècnics sobre la seva efectivitat a l'hora de prevenir les diferents formes que pren l'exclusió social a la ciutat.

Amb aquesta finalitat, els demanarem l'opinió sobre l'efectivitat de les diferents mesures desplegades, en referència a la "utilitat" que consideraven que tenia per als usuaris, en la gradació següent:

1. El que duia a terme l'entitat resultava útil perquè les persones en risc d'exclusió s'inserissin socialment.
2. El que duia a terme l'entitat resultava útil per donar suport emocional a les persones en risc d'exclusió.
3. El que duia a terme l'entitat resultava útil per formar les persones en risc d'exclusió.
4. El que duia a terme l'entitat resultava útil perquè les persones en risc d'exclusió trobessin feina.
5. El que duia a terme l'entitat resultava útil perquè les persones en risc d'exclusió trobessin feina de forma estable.

Posteriorment els tècnics eren qüestionats sobre l'efectivitat de les mesures envers l'objectiu final de prevenir i combatre l'exclusió sociolaboral (graf. 15 i 16). Les diferents respostes indicaven que la metodologia de les entitats està preparada per donar tant suport emocional com assessorament de tota mena, i formació als usuaris; i que la inserció laboral, encara que és un objectiu que cal assolir, seria un pas posterior que, en tot cas, vindria com a conseqüència de les accions anteriors. Així, un tècnic posa clarament l'atenció a l'assistència com a base d'una futura inserció:

...si un senyor té dificultats per accedir a una feina normalitzada, però tenim possibilitats que pugui accedir a un recurs econòmic com és un PIRMI, la part assistencial la tens coberta i això després et permet treballar el tema laboral. Jo penso que quan tens gana i no saps què donaràs a la canalla i no saps com pagaràs la llum, ja em perdonareu, però no em parlis de feina, d'aprendre castellà o d'anar a veure un psicòleg... (GD1 T1)

GRÀFIC 15. EN QUÈ CONSIDERES QUE LA TEVA ENTITAT CONTRIBUEIX MÉS A EVITAR QUE DETERMINATS COL·LECTIUS CAIGUIN EN L'EXCLUSIÓ?

	Percentatge
Formació	25,0
Suport emocional i acompanyament	20,8
Donar eines	16,8
Assessorament	16,6
Acompanyament en la inserció	8,3
Com a indicador de l'exclusió	4,4
Donar a conèixer un col·lectiu amb problemes	4,2
NS/NC	3,9

Clarament, els esforços de les entitats es concentren a proporcionar formació i suport psicosocial als usuaris. De les cinc propostes desplegades en referència a la "utilitat" de la tasca empresa, les proporcions majors es concentren en les tres primeres premisses; les dues relacionades amb el món laboral són assenyalades en molt menor grau.

GRÀFIC 16. QUINA ACTIVITAT DE LES QUE REALITZA LA TEVA ENTITAT
CONTRIBUEIX MÉS A PREVENIR L'EXCLUSIÓ SOCIAL?

	Percentatge
Formació	28,6
Itineraris/inserció laboral	19,2
Suport emocional i psicològic	18,8
Assessorament (jurídic, laboral ...)	14,3
Prestació de recursos econòmics	9,5
Tots	5,0
Treball amb famílies	4,6

Val a dir, en aquest sentit, que les mesures d'acompanyament i de formació són, en primer lloc, les que amb més facilitat —i de vegades les úniques— acostumen a subvencionar les diferents administracions; en segon lloc, les que generen un explícit i prompte reconeixement dins la comunitat de referència i; en tercer lloc, les que són millor rebudes pels usuaris, ja que els restitueix una certa valoració i utilitat social.

Si recordem, tanmateix, que tots els diversos plans d'inclusió social coneguts es refereixen a la importància de la capacitació socioprofessional de l'individu per aconseguir el seu reeiximent sociolaboral, les activitats desenvolupades es trobarien en el camí correcte per l'acompliment dels seus objectius.

En certa forma, es tracta de donar eines al subjecte perquè, *a posteriori*, amb els seus propis recursos i, de forma individualitzada, cerqui ocupació.

Així, majoritàriament, els tècnics es mostren satisfets dels resultats de la seva entitat en relació a la inserció sociolaboral dels col·lectius atesos, com demostra que valorin amb una nota mitjana de 6,63 (en una gradació d'1 a 10) els esforços que es realitzin en aquest sentit. Hi ha, per tant, una percepció per part dels tècnics que la seva feina té èxit pel que fa a la inserció dels col·lectius amb risc d'exclusió.

No obstant això, és recurrent en els discursos dels tècnics, la referència a la feblesa financera de llurs institucions i la pèrdua d'autonomia quant a les actuacions a endegar, per manca de recursos propis. Així, les accions que s'executen per prevenir l'exclusió són aquelles que, finalment, reben finançament per dur-se a terme, no totes aquelles que la institució desitjaria iniciar.

Aquesta dependència financera de les administracions públiques influeix de manera determinant en la metodologia emprada per les entitats estudiades. Es dona prioritat a aquelles accions que són més fàcilment subvencionables, com l'atenció primària, la formació i els IPI (itineraris personal d'inserció) i deixen de banda les insercions per manca de recursos, com reflecteix un dels tècnics entrevistats:

Quan acaben el curs els perdem (...); no, no és que ens agradi, però no t'hi pots dedicar ni que vulguis, no et paguen per fer-ho i a més te n'arriben uns altres per començar de zero. (GD2 T1)

D'altra banda, hem de recordar que, en gran part, els recursos materials amb què compten les entitats provenen de les diverses subvencions i ajuts que reben de les diferents administracions i que, només una petita part, provenen de fons propis o de donacions privades. Aquesta situació, però, no és pas exclusiva de casa nostra, ben al contrari, com mostra un estudi realitzat per l'OCDE l'any 2000, és comuna a la majoria de països europeus (gràfic 17).

QUADRE 6. ORIGEN DELS RECURSOS DE LES ONG, EN PERCENTATGES. ANY 1995

País	Recursos d'origen públic	Recursos d'origen privat	Autofinançament
Grècia	71	17	12
Dinamarca	65	10	25
Anglaterra	47	36	17
Espanya	59	21	20
França	44	42	14
Alemanya	32	59	9
Itàlia	29	67	4
UE	42	42	16

Font: OCDE (2000).

Les convocatòries que, de forma més o menys regular, realitza la Generalitat de Catalunya són tancades i se centralitzen en les mesures prèvies a la formació (suport, motivació i acompanyament personal) i en la mateixa formació i qualificació professional de les persones ateses. Aquesta manca de finançament estable, aquesta poca voluntat de les administracions per establir convenis de col·laboració estables i no subjectes a convocatòries anuals de lliure disposició és valorada pel mateix *Informe sobre el Sector Cívicosocial a Catalunya (2002)* com una de les debilitats del Tercer Sector, ja que el manté sotmès a les diverses decisions i vaivens polítics i afebleix la seva capacitat de reivindicació i crítica.

Jo crec que cada vegada el que està fent l'Administració és firmar convenis amb entitats per comoditat, que sigui l'Administració qui paga, però fes-m'ho tu. (GD2 T1)

Apareix, així, entre els responsables la percepció que el que exigeix l'administració no és el més adequat, o no ho duu a terme de la forma més adequada, com ho afirma el següent tècnic:

En el nostre cas (l'Administració) exigeix un percentatge d'inserció laboral, que hi ha de ser, però una cosa és que acabis inserint un màxim nombre de gent al món laboral, i una altra és que tu vulguis donar una qualitat a aquesta inserció. Perquè tu, col·locar algú durant un mes, al final et soluciona que l'any que ve tindràs un curs, però tu estàs descontent. Tu estàs content que realment has aconseguit portar la persona fins on has volgut, amb un contracte amb l'empresa com Déu mana, i acabar amb una inserció de qualitat de durada llarga. La resta només són percentatges, i és el que ells et demanen, fins i tot són "l'hòstia", perquè no tan sols et demanen que sigui de l'especialitat que estàs fent, si tu col·loques algú en un altre lloc que no té res a veure amb l'especialitat que estàs donant de formació, ja que és una inserció més i compta, i això li ho critico a l'Administració, encara que m'afavoreix d'alguna manera perquè sinó tindríem el camp molt tancat, i a vegades aquestes insercions et van bé, però el que t'exigeixen és que tu estàs fent una formació per inserir gent al mercat laboral, si tu aconsegueixes un nombre elevat d'inserció és que estàs funcionant, aquesta és la seva visió, i tu en fas una altra d'interna que és si aquesta és bona o no és bona. (GD2 T2)

La voluntat o els interessos de les administracions no són, però, fàcils de copsar i poden no ésser els mateixos, segons el territori. Es parla d'actuacions integrals, però se subvencionen actuacions parcialitzades i amb talls intermitents, segons la disponibilitat pressupostària. A tall d'exemple ens referim a la Llei 27/2002, de 20 de desembre sobre les empreses d'inserció promulgada per la Generalitat de Catalunya (DOGC núm. 3793 de 03/01/2003). A la ciutat de Lleida no trobem, fins al moment, cap de les entitats contactades que hagi implementat aquesta modalitat d'inserció, com a mesura per combatre l'exclusió sociolaboral dels seus usuaris, tot i que les associacions del sector reivindicaven aquesta figura com a mode altament efectiu. La filosofia és que si el que intentem és inserir l'individu en el mercat de treball, no n'hi ha prou amb la formació, sinó que és més eficaç lluitar amb les armes del mercat. El treball protegit es presenta, doncs, com un estadi intermedi que prepara l'individu amb més garanties per a la inserció en un mercat de treball molt competitiu.

Per què no han sorgit, doncs, aquests tipus d'empreses, a Lleida, per combatre l'exclusió social, ja que sí que han sortit a l'àrea de Barcelona o en altres sectors com els relacionats amb les disminucions?

Les respostes són complexes, però podríem apuntar a diferències en el mercat de treball, és a dir, la baixa taxa d'atur a Lleida, gràcies en part a la possibilitat de feines esporàdiques a l'agricultura, en la grandària i capacitat de les entitats esta-

blertes, en els diferents graus i tipologies de l'exclusió a la ciutat i de la dificultat i esforç que representa per a entitats petites iniciar projectes d'aquesta envergadura, sense un suport decidit i continuat dels pressupostos públics.

Es manté, però, com a opinió generalitzada dins el sector, que l'oportunitat de crear empreses d'inserció és una mesura efectiva i nova d'aconseguir insercions laborals de qualitat. D'aquí que formi part de l'agenda actual de la majoria d'entitats, de forma difosa en algunes i més tangible:

Nosaltres tenim la intenció de crear una mena d'autoocupació, crear una mena de botiga granja cafeteria per recol·locar aquells casos que en cada curs tenim que no es poden normalitzar del tot al treball, llavors durant un any els tindriem en un treball protegit per acabar de donar el pont i saltar al treball normalitzat, veiem que això falta.(GD2 T2)

Finalment, de l'anàlisi de la metodologia de les entitats es desprèn que, segons els tècnics, encara que hi ha una relació clara entre inserció laboral i disminució de l'exclusió, i que la inserció laboral és el destí òptim de tot procés de sortida d'una situació d'exclusió; la pràctica diària de les entitats es dedica, principalment, o bé a una formació ocupacional culminada amb pràctiques en empreses i amb insercions laborals, però sense cap seguiment i control sistematitzat de la qualitat d'aquestes insercions, o bé a l'assistència directa més tradicional per establir aquelles situacions més incisives de risc d'exclusió.

En tot cas tots els tècnics afirmen que el seu desig seria donar aquest plus de dedicació per garantir insercions laborals de qualitat, però això requeriria una inversió considerable en personal que, amb el sistema actual de finançament, no poden assumir. La solució passaria o perquè voluntaris realitzessin tasques tècniques i no auxiliars com realitzen actualment (fet poc probable a causa del procés creixent de professionalització del Tercer Sector) o per un autofinançament mitjançant empreses d'inserció laboral. Aquest creiem que és el futur del Tercer Sector i el complement necessari a la formació i l'assistència. En el moment de realitzar el treball de camp no hi havia cap empresa d'inserció laboral a la ciutat de Lleida, però tres entitats manifestaren la voluntat de crear-ne pròximament, fet que constitueix un pas decidit per encaminar la inserció laboral d'aquests col·lectius en el conjunt social.

8. Els usuaris

L'estudi dels usuaris s'ha realitzat, en primer lloc, a través d'una enquesta, i en segon lloc, mitjançant una sèrie d'entrevistes en profunditat amb exusuaris que hagin passat com a mínim sis mesos abans de la seva entrevista en algun dels centres que hem estudiat. Es tracta de determinar l'usuari tipus predominant, de copsar la seva evolució personal, familiar i laboral prèvia i posterior al seu pas per un centre d'inserció. És a dir, aquelles circumstàncies que els portaren a l'entitat, si aquestes circumstàncies són causa o efecte d'una situació d'exclusió o de risc de caure-hi; com han valorat el seu pas pel centre d'inserció i, en definitiva, si en la situació actual es troben o no en risc d'exclusió i en quina mesura ha contribuït haver passat pel centre a la seva millora personal, social i laboral.

Han estat entrevistes semiestructurades. Les pautes seguides han estat, en primer lloc, parlar de la seva situació personal i familiar al llarg de la seva vida: estudis, relacions familiars, crisis personals, problemes de salut..., a fi de determinar el grau o risc d'exclusió de l'entrevistat abans de l'entrada al centre d'inserció. En un segon bloc, com i per què entraren a l'entitat, la impressió que en tenen del seu funcionament i de la utilitat posterior a l'hora de trobar feina o de millorar la seva situació personal. I, en l'últim bloc, sobre l'evolució de l'entrevistat després de sortir del centre, si han millorat tant personalment com laboralment i en quin grau aquesta millora es pot atribuir al seu pas pel centre d'inserció.

Els usuaris pertanyen a ambdós sexes i són principalment joves (gràfic 18), ja que més de la meitat tenen entre 16 i 25 anys.

GRÀFIC 18. EDAT

	Percentatge
16-25	57,1
26-35	19,2
36-45	18,9
46-55	4,8

Es tracta de joves generalment amb problemes escolars que reben formació ocupacional (que com ja hem posat de manifest, és una de les principals accions que realitzen les entitats) en vistes a una inserció en el món laboral —sovint per primera vegada—, o que ja han realitzat entrades esporàdiques en aquest, però de forma força inestable i precària. Resulta una fórmula, tanmateix, d'alliberar les aules de joves que tenen dificultats per seguir el ritme escolar i que sovint poden entorpir el funcionament de les classes. Les diverses entitats els proporcionen formació, en grups reduïts, orientada a la inserció al mercat laboral.

Això no és el mateix que un col·legi, perquè en un col·legi un professor no pot estar per 30 alumnes, aquí érem pocs, érem 4 nois a cada grup. Aquí he estat molt bé, tots érem de col·legis on ens havien expulsat, o qualsevol cosa, teníem un problema, però si et portaves bé, tots es portaven bé amb tu. No és el mateix rotllo d'allí... (E5)

Els joves immigrants hi acudeixen també de forma creixent com un pas útil de transició cap a un mercat de treball, ja que consideren que l'entitat, a més de proporcionar-los una certa qualificació, actua d'intermediari envers una possible oferta laboral.

Vaig pensar a posar-me a treballar i la manera més fàcil era venir aquí. Aprenia coses i, a més, ells et busquen feina, aquí hi ha molta varietat d'oficis: fusteria, soldadura, moltes coses. (E4)

El nivell d'instrucció (gràfic 20) que presenten els usuaris és sensiblement menor que el de la mitjana de la població catalana (gràfic 19). Destaca l'elevat percentatge d'usuaris que no han acabat els estudis primaris, un 31% i un 9,5% són analfabets. Aquest menor nivell d'instrucció és un indicador de fracàs escolar i augmenta les possibilitats de baixes ocupacions en un mercat de treball molt competitiu. Per tant, els enquestats estan en una posició de major risc d'exclusió, i l'oferta de formació ocupacional de les diferents entitats esdevé un complement imprescindible per a la seva futura inserció laboral, més o menys desitjada.

Considerem, així, que allò que les entitats duen a terme amb aquests és eminentment una tasca preventiva que permet d'entrada un endarreriment en la incorporació laboral d'aquests joves, sota el raonament, encertat, d'altra banda, que sense formació ni habilitats sociopersonals la seva capacitat de competència en el mercat laboral és molt baixa o fins i tot nul·la. L'allargament de l'etapa formativa permet un aterratge més suau al mercat laboral i els proporciona una formació bàsica en un ofici, a més d'eines i habilitats necessàries per a la recerca de feina. No podem dir, però, que sigui un col·lectiu amb un elevat risc d'exclusió, ja que les seves possibilitats futures d'inserció social i laboral són encara àmplies.

GRÀFIC 19. NIVELL D'INSTRUCCIÓ DE LA POBLACIÓ DE 10 ANYS I MÉS A CATALUNYA: 2001

	Percentatge	Percentatge acumulat
No sap llegir ni escriure	2,30	2,30
Primària incompleta	11,50	13,80
Estudis primaris	26,20	40,00
EGB complet	25,60	65,60
Formació professional	10,70	76,30
BUP i COU	11,00	87,30
Estudis de tercer grau	12,70	100

Font: Idescat.

GRÀFIC 20. NIVELL D'ESTUDIS FINALITZAT

	Percentatge	Percentatge acumulat
Analfabet	9,5	9,5
Primaris incomplets	31,0	40,5
Primaris complets	26,4	66,9
Secundaris	26,0	92,9
Grau mitjà	2,3	95,2
Grau superior	4,8	100

De fet, com hem vist, els mateixos tècnics col·loquen en una posició intermèdia d'exclusió els joves amb fracàs escolar. Tot i això, una situació més propera a l'exclusió pot donar-se o agreujar-se si la persona no compta amb cap nucli familiar de referència si aquest no actua correctament com a esmorteïdor o preservador, o si, més enllà de la manca de formació, l'individu presenta problemàtiques més específiques, de tipus físic o psíquic o determinades conductes de risc social.

Es van separar ja fa quinze anys i mon pare es va desentendre de nosaltres, ens pagava la manutenció però es recordava de nosaltres quan volia, o sigui que, a mon pare, si el veig molt bé però si no el veig no passa res... (E8)

Em vaig quedar embarassada i ho vaig haver de deixar (els estudis) perquè em trobava malament, no estava atenta... (E10)

La vida familiar en si no és gaire bona, sobretot amb ma mare; a veure, ha fet moltes coses per mi, però jo sóc mare i penso que podria haver fet més. No li guardo rancor, però a casa som 7 germans Hi ha molts nervis, suposo que per l'estrès de portar la casa... (E7)

Tots compartim habitació, jo dormo amb la meva filla en una habitació doble, hi ha una cortina corredissa i a l'altra banda dormen les tres nenes. No hi ha intimitat. Hi ha dies que estic trista i vull estar sola i no puc...

Sí, ara mateix estic amb una depressió, problemes de salut n'he tingut molts, tinc l'estómac malament, estic amb una depressió, estic en tractament. (E10)

Tot i això, en cap dels casos entrevistats de joves hem apreciat excessives dificultats a l'hora de trobar feina; cal tenir present, en aquest punt, que la taxa d'atur a Lleida es manté entorn el 5% i és una de les més baixes de l'Estat espanyol.

Quan vaig acabar vaig anar a treballar al Sorigué, hi vaig estar un any allí, vaig plegar i després vaig anar a una empresa de Borges, però no em va anar bé i vaig plegar, i des de l'estiu passat estic en una empresa de la construcció... (E5)

Vaig anar a l'empresa on sóc ara mateix, vaig fer 15 dies o un més de pràctiques i com que em va anar bé la feina em van contractar per tres mesos, després sis mesos i ara estic definitiu... (E4)

Estava en una pastisseria per hores, caps de setmana, continuava els repassos, anava a una botiga a passar quatre coses a l'ordinador, a la cafeteria sí que tenia un contracte d'hores, però als altres llocs no, feia coses que m'anaven sortint fins que al final em va sortir això del Mercadona i allí estic... (E3)

Vaig començar a treballar en un pizzeria i des de llavors sempre he treballat, bé, potser he estat algun cop 3 mesos aturada, menys, un més i mig com a molt...(E5)

Sí que es nota, però, una excessiva rotació i precarietat en les feines, sovint sense contracte; aquest fet esdevé l'inici d'una espiral de baixa autoestima, manca de motivació pel treball i poca il·lusió pel futur personal i professional.

Em van acomiadar d'una feina la setmana passada, segons ells, perquè vaig contestar malament un client, però després em vaig assabentar que de dos locals que tenen en volen tancar un i llavors, les que no eren fixes, al carrer... (E7)

Sempre tinc una vàlvula d'escapament, uns llocs on sempre m'agafen sense contracte i sense res, paguen malament però no puc suportar que a les meves germanes o a la meva filla els falti res... (E10)

Sóc jo que em vaig negar a continuar amb això de la perruqueria, però considero que si hagués sigut una mica més positiva i m'hagués estimat una mica més, potser hauria continuat a la perruqueria, i si no hagués estat per *l'entitat* no tindria el títol ara... (E10)

És en aquests casos que un reforç o acompanyament personalitzat i/o alguna de les formulacions de treball protegit en empreses d'inserció seria l'adjunció òptima per a la seva inserció sociolaboral.

Ara mateix estic molt negativa, estic per terra, quan vas a buscar feina si no somrius, si no fas l'hipòcrita com que... si no estàs bé tu no... Hi ha dies que sí que estic bé, com avui que somrius, però hi ha dies que no et surt el somriure, que l'has de forçar i això es nota. Jo considero que si tu no estàs bé el treball se't fa costa amunt, no rendeixes... (E10)

Majoritàriament, però, són persones sense càrregues, el 62% es declaren solters i un 24% estan casats o viuen en parella (gràfic 29). Només el 31% té fills, amb una mitjana de poc més de 2 fills (gràfics 30 i 31).

Les persones ateses són majoritàriament de la ciutat (gràfic 21) i de nacionalitat espanyola (66,6%). Remarquem, tanmateix, que el nombre de persones immigrades acollides per les entitats és força creixent. Els immigrants que accedeixen als centre d'inserció ho fan principalment per aprendre l'idioma, per assessorar-se legalment a l'hora d'obtenir els papers de residència i per rebre ajuda en situacions de crisi; en menor grau, per trobar feina.

Vaig venir per aprendre la llengua, perquè nosaltres, els estrangers, no podem treballar si no sabem la llengua. Jo parlo bastant bé el francès, i el castellà és semblant. Jo he après aquí moltes coses que m'han ajudat després per treballar. Abans de venir aquí vaig provar de buscar feina sol, però és molt difícil... (E1)

La primera vegada que vaig venir va ser per arreglar els papers. El meu passaport era del temps del Xa i ja no era vàlid. Havia d'aconseguir papers per poder treballar, a través de "tècnica de l'entitat" vaig demanar l'apàtrida, vaig renunciar a la meva pàtria, em vaig quedar sense pàtria durant dos anys durant els quals no podia treballar... (E2)

Aquí em van ajudar molt. Quan ja em quedo desesperat, quan veig que no tinc res per menjar, quan veig que el carrer no és segur per dormir, i quan busco feina i no en trobo; llavors és quan em desespero... (E9)

GRÀFIC 21. LLOC DE NAIXEMENT

	Percentatge
Lleida	47,6
Magrib	14,3
Resta de Catalunya	11,9
Resta d'Espanya	7,3
Amèrica del Sud	7,2
Subsaharià	6,9
Europa de l'Est	4,8

Presenten un nivell de formació per sobre de la mitjana i no tenen grans problemes per trobar feina, encara que sovint és sense contracte, tot i tenir papers.

Jo no he parat de treballar. Quan acabo una feina en trobo una altra. El problema és quan treballes només 3 mesos, 4 mesos i el contracte el tens a la fi de l'obra... (E1)

De vegades he trobat feina i li he demanat a l'empresari que em donés d'alta, però em deia que havia d'esperar una setmana, i al cap de 15 dies o tres setmanes em deia que ho sentia, fins al mes que ve. Això no és bo, ni per a mi ni per a Espanya... (E1)

A causa de la manca de xarxes socials d'ajuda, però, poden tenir problemes si es queden a l'atur períodes llarg de temps.

Quan ja em quedo desesperat. Quan veig que no tinc res per menjar, quan veig que el carrer no és segur per dormir i quan busco treball i no en trobo, és quan em desespero... (E2)

Les diverses entitats, encara que de forma desigual, de vegades duen a terme altres funcions secundàries en aquest acompanyament i formació cap a la inserció sociolaboral, com és la recerca d'un habitatge o el suport econòmic puntual.

Quan vols llogar un pis i saben que ets moro diuen: em sap greu, no vull llogar el pis. Llavors els ho dic a elles i hi parlen. (E1)

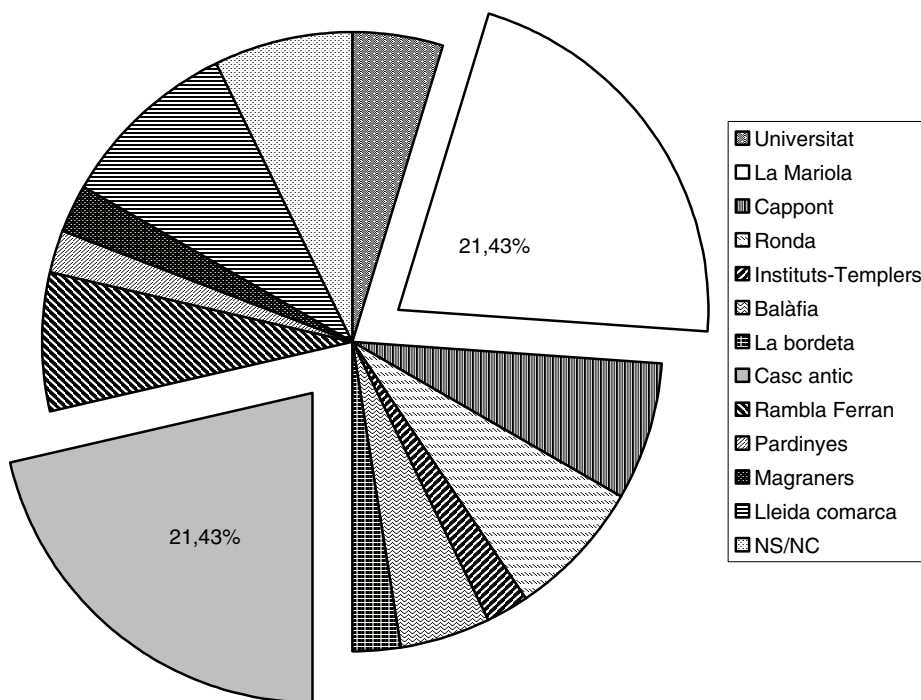
Ara tinc habitatge, però he viscut 4 mesos al cotxe. En voler llogar un pis, quan els deia que era marroquí no me'l volien llogar... (E9)

Quan estava amb la meua dona a Madrid, vam donar l'entrada per a un pis, però quan va morir el vaig deixar, quatre mobles que hi havia els vaig regalar als meus gendres i me'n vaig anar. És l'única vegada que he tingut casa meua. Després, pisos compartits, pensions, tenda de campanya al camp, sense tenda de campanya al camp. No dono gaire importància a l'habitatge... (E2)

L'habitatge? Molt malament, ja que canviem de pis molts cops. Des queestic aquí, a Lleida, vam estar al carrer Magdalena, després a Prat de la Riba, després a la Bordeta, i ara estem al passatge de l'Empordà... (E4)

Les persones enquestades pertanyen majoritàriament als barris de la Mariola i el Casc Antic (42,8%) (gràfic 23), barris coneguts de forma secular a Lleida per la seva degradació i concentració de persones amb nivells de renda mitjana-baixa i especials dificultats sociolaborals. Podem referir-nos a aquests dos barris, per tant, com les zones amb més exclusió i/o risc que aquesta s'hi concentri, produeixi o reproduceixi.

GRÀFIC 23. LLOC DE RESIDÈNCIA

La percepció de degradació o inseguretad que la majoria de ciutadans de Lleida manifesta envers aquests barris (Domingo, 2003) no és compartida, però, per les persones entrevistades, que es mostren majoritàriament satisfets amb la seva

zona de residència (gràfic 24 i 26) i, solament una part (21%), manifesta el seu desig de canvi per la manca d'infraestructures o l'alta concentració de persones immigrades o d'ètnia gitana (gràfic 27). Aquesta concentració sembla, doncs, que té tendència a perpetuar-se i a reproduir-se en el temps.

GRÀFIC 24. T'AGRADA EL BARRI ON VIUS?

	Percentatge
Sí	78,6
No	24,4

El 54,8% viu en un habitatge de lloguer, un 30,9% en un habitatge de propietat i un 14,2% en un habitatge amb estatge gratuït (gràfic 28). Tenint en compte que per al conjunt de la població de la ciutat, l'any 2001³⁰ (darreres dades disponibles), el 73,4% residia en un habitatge de propietat, el 12,2% de lloguer i el 5,4% en un habitatge amb estatge gratuït, es constata que, entre els enquestats, hi ha una major proporció d'habitatge de lloguer i molt menor d'habitatge en propietat. Si recordem que la possessió d'habitatge és un dels indicadors del grau d'exclusió social, l'elevada concentració d'habitatge amb estatge gratuït i de lloguer entre aquestes persones emfatitza encara més el seu risc de decaure en situacions properes a l'exclusió.

GRÀFIC 28. RÈGIM DE TINENÇA DE L'HABITATGE

	Percentatge
Lloguer	54,8
Pròpia (compra)	21,4
Pròpia (herència)	9,5
Acollida residencial/pis tutelat	7,4
Viu a casa d'un parent	6,9

³⁰ Font: Idescat: <http://www.idescat.net>.

En el mateix període (any 2001) l'Idescat estima que a Catalunya hi ha un 5,9% de llars on conviuen cinc membres i un 2,6% on conviuen sis o més membres. Aquesta proporció s'eleva considerablement entre els usuaris de les entitats seleccionades, així, un 17,9% declaren conviure en llars de cinc membres i un 20,5% en llars de sis o més persones (gràfic 32 i 33). La concentració i l'amuntegament, indicador de situacions de risc social confirmen que són també característiques presents aquí, com evidencia aquesta noia que viu a l'habitatge dels seus pares.

Fa poc vaig estar buscant pis amb qui era la meva parella i al·lucinava, igual et demanaven 300 € al mes per un pis de 18 milions... Ja m'agradaria tenir un pis per a mi i la meva filla, però no puc.

E-. Quanta gent viviu al pis ara?

U-. Deu persones.

E-. Així, deus compartir habitació?

U-. Sí, tots compartim habitació, jo dormo amb la meva filla en una habitació doble, hi ha una cortina corredissa i a l'altra banda dormen les tres nenes. No hi ha intimitat. Hi ha dies que estic trista i vull estar sola i no puc." (E 10)

GRÀFIC 32. LLARS SEGONS EL NOMBRE DE PERSONES A CATALUNYA: 2001

	Percentatge	Percentatge acumulat
Sis o més	2,6	2,6
Cinc	5,9	8,5
Quatre	18,8	27,3
Tres	23,3	50,6
Dos	27,9	78,5
Una	21,5	100

Font: Idescat

GRÀFIC 33. QUANTES PERSONES CONVIUEN ACTUALMENT A LA SEVA LLAR?

	Percentatge	Percentatge acumulat
Sis o més	20,5	20,5
Cinc	17,9	38,4
Quatre	28,2	66,6
Tres	15,6	82,6
Dos	15,2	97,4
Una	2,6	100

Cal no oblidar, no obstant això, que la pervivència de llars de dos o més nuclis entre els enquestats (tot i que un 45,2% presenten una convivència nuclear) de vegades pot esdevenir al mateix temps una estratègia de lluita contra situacions d'exclusió (gràfics 34 i 35). De fet, la pèrdua d'aquestes xarxes poden conduir als casos més greus d'exclusió social, com pot ser el cas del següent entrevistat on l'alcoholisme i la pèrdua de les relacions familiars i socials el porten a la indigència:

Relacions familiars poques, a causa de quedar malament amb el meu germà. Jo sóc l'ovella negra de la família, quan els deien cap allí jo anava cap allà, quan s'ajuntaven per Nadal a casa de la meva germana, jo em quedava sol a Barcelona. Quan estava casat hi anàvem per Nadal, sempre començàvem molt bé amb el meu germà i mai acabàvem bé...

Amics, no. A mesura que he anat amunt i avall he vist que els amics se t'acosten per gorrejear-te...

Quan em vaig casar bevia, bevia com un carreter, però vaig deixar-ho durant set anys (...) i el 92, en divorciar-me, hi torno, anava treballant, no bevia en hores de feina, però en acabar i els caps de setmana (...) després de capa caiguda, vaig entrar a la Nestlé de substitució un estiu, vaig caure i em vaig trencar la *cavoide* i ja va ser la caiguda en picat, vaig tornar a l'alcohol, fins al 90 i escaig que començo a venir per Lleida a la fruita, segueixo amb l'alcohol, demanant, fruita, alcohol, tuberculosi, més alcohol... (E 7)

GRÀFIC 34. LLARS PROJECTADES PER AL 2003 SEGONS
ELS TIPUS DE LLARS. ESCENARI BAIX. CATALUNYA

	Percentatge	Percentatge acumulat
Família nuclear sense fills	21,6	21,6
Família nuclear amb fills	44,0	65,6
Llars amb dos nuclis o més	2,2	67,8
Família monoparental	9,6	77,4
Llars sense nucli familiar	2,5	79,9
Llars unipersonals	20,1	100

Font: Idescat

GRÀFIC 35. CONVIVÈNCIA

	Percentatge
Família nuclear	45,2
Família nuclear composta	26,2
Família monoparental (mare)	12,0
Família monoparental (pare)	2,5
Família unipersonal	2,3
Sense nucli familiar (residència, pis compartit...)	11,8

Si considerem el nombre de persones amb feina remunerada a la llar (gràfic 36) trobem un nombre elevat de llars (27%) on no hi ha cap membre amb aquesta condició. No obstant això, en la percepció que els enquestats tenen de la situació econòmica de la seva llar (gràfic 37), veiem que un 15% la qualifica de dolenta i un 0% de molt dolenta, davant del 30,8% que la qualifica de bona o molt bona. Si prenem en consideració la situació econòmica de la llar com un indicador del grau d'exclusió dels enquestats podríem dir que, segons la seva percepció, la major part no estan en una situació de risc elevat d'exclusió. Sens dubte, el cobrament de subsidis i prestacions (un 31,7% és perceptor o beneficiari de l'RMI i un 19,5%

rep una contraprestació del propi centre per la seva assistència) (gràfic 42) és primordial per pal·liar els casos més greus de carències. Corrobora aquesta afirmació el fet que solament el 23,1% manifesta com a problemàtica concreta a la seva llar la relacionada amb els ingressos econòmics amb què compten o la situació d'atur dels seus membres (gràfic 39). En general, la compaginació d'ingressos econòmics propis amb els ingressos provinents de subsidis o ajuts és viscuda amb força normalitat. També atorga consistència a la tesi que no hi ha una situació greu d'exclusió entre els enquestats.

Des del 92 fins al 98 que em donen l'RMI, vaig llogar un piset al carrer Nou. Pagava 25.000 pessetes de pis, en cobrava 47, anava trampejant... (E7)

GRÀFIC 36. QUANTES PERSONES TENEN FEINA REMUNERADA A LA SEVA LLAR?

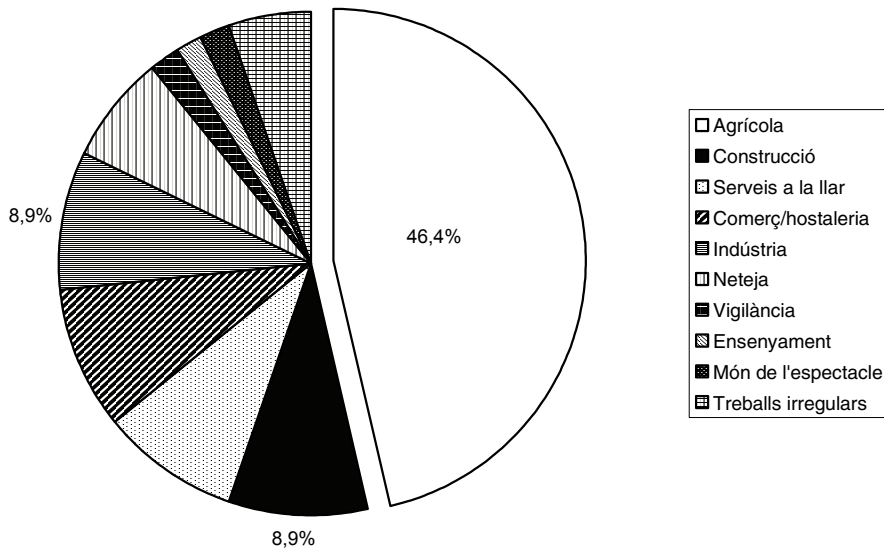
	Percentatge	Percentatge acumulat
0	26,8	26,8
1	31,7	58,5
2	26,8	85,4
3	12,2	97,6
4	2,4	100

GRÀFIC 37. COM CONSIDERA LA SITUACIÓ ECONÒMICA DE LA SEVA LLAR?

	Percentatge	Percentatge acumulat
Molt dolenta	0,0	0,0
Dolenta	15,4	15,4
Regular	51,3	66,7
Bona	28,2	94,9
Molt bona	2,6	97,5
NS/NC	2,5	100

De fet, entre les persones que manifesten haver gaudit d'algun tipus d'activitat remunerada, la distribució per sectors posa de manifest, com era d'esperar en aquest context geogràfic i productiu, que la gran majoria de feines que han realitzat els enquestats ha estat en el sector agrícola (gràfic 41) caracteritzat per una alta estacionalitat i sous relativament baixos. L'oportunitat d'aquests tipus de feina temporal i amb una oferta relativament abundant durant els mesos d'estiu pot ser una vàlvula d'escapament en situacions d'exclusió, feines que sovint realitzen tots els membres de la família. Explica, tanmateix que encara que hi ha un nombre elevat de llars amb cap membre assalariat, la percepció econòmica no és tan dolenta com cabria esperar. Remarquem també que el 36% dels usuaris no s'ha incorporat mai al món laboral, o sigui, que han passat directament d'ésser alumnes en una escola a ésser alumnes en una entitat de caire social; la funció preventiva i esmorteïdora que venim anunciant que aquestes realitzen de certes situacions d'exclusió social, queda palesa.

GRÀFIC 41. CINC ÚLTIMES FEINES QUE HAN REALITZAT EL USUARIS

La gran majoria dels usuaris afirma, a la fi, que els ha estat de força utilitat la seva estada a l'entitat, emfatitzant alguns la formació rebuda, altres l'assessorament o el suport personal. Posem, a tall d'exemple, unes quantes manifestacions al respecte:

GRÀFIC 42. COBRA ALGUN TIPUS DE SUBSIDI O PRESTACIÓ?

	Percentatge
Sense subsidi	36,6
PIRMI	31,7
Prestació del centre	19,5
Subsidi d'atur	9,8
Invalidesa	2,4

Per mi és com una família. Si tinc problemes, parlo amb ells... (E1)

Aquí em van ajudar molt (...) primer em van escoltar, això és molt important, perquè hi ha molts llocs on tenen actituds racistes o xenòfobes, és que ni importes. Primer és important que t'escoltin i després la informació, perquè de moltes coses jo no tenia ni idea (E 2)

Sí, m'han ajudat bastant, perquè hi havia tallers i podies parlar... una mica de tot. Hi havia català, castellà, bastant taller. Sí, m'ha ajudat bastant. No és el mateix nivell que un col·legi normal, però. (E5)

La percepció sobre la utilitat i posterior rendibilitat del seu pas pels diversos centres és, així, força elevada; un 81% considera que les activitats que en aquests realitza l'ajudaran en el moment de cercar feina (gràfics 46 i 47); solament una petita part (10%) verbalitza que hi assisteix com a contraprestació obligatòria de l'RMI (gràfic 44) i que els seus interessos futurs passen per continuar percebent algun tipus de subsidi o ajut social (7,1%) (gràfic 48). S'intueix, no obstant això, que la rotació i/o permanència dels usuaris per diferents activitats i/o per diferents centres és elevada, així un 45% ha participat anteriorment en altres programes d'inserció en aquesta o en una altra entitat (gràfic 45). L'acumulació d'activitats formatives, encara que rebin una contraprestació econòmica, retarda la seva incorporació plena al món laboral, els proporciona majors oportunitats futures de competir en aquest i alleugereix la pressió social, en no estar presents *de facto* com a demandants d'ocupació ni com a persones amb carències econòmiques elevades.

GRÀFIC 44. MOTIVACIÓ PER ESTAR AL CENTRE

	Percentatge
Li agrada estudiar	22,5
Aprendre un ofici	20,0
Trobar feina	15,0
Per aprendre l'idioma	10,8
Per no perdre el PIRMI	10,0
Passar el temps	5,2
Conèixer gent	4,8
Deixar la droga/alcohol	2,5
NS/NC	9,2

GRÀFIC 48. QUÈ PENSA FER QUAN ACABI AQUESTA FORMACIÓ?

	Percentatge
Buscar feina	76,2
Estudiar i treballar	4,8
Continuar amb el subsidi	7,1
NS/NC	11,9

Curiosament, tot i la utilitat i la millora d'oportunitats que —manifesten— atorga la formació que reben, el 47,6% dels enquestats considera no tenir cap dificultat especial per trobar i mantenir una feina, davant el 45,2% que considera que sí (gràfic 50); les dificultats específiques que indiquen estan relacionades amb la seva condició d'ètnia (ètnia gitana) o adscripció social (immigrants, 17,4%), categoritzacions més properes al concepte de marginació o "racisme cultural" (Aparicio); tot i que també sorgeixen consideracions gens diferenciades de les que expressa la població en general: manca d'experiència (26%), l'edat (17,1%), les dificultats de compaginar ocupació amb obligacions familiars (13%) o problemàtiques de salut (8,7%) (gràfic 51). En definitiva, l'autopercepció sobre la seva situació present i les seves expectatives futures estan poc allunyades de les que es vivencien en el conjunt de la població.

GRÀFIC 51. QUINA DIFICULTAT?

	Percentatge
Ser estranger/idioma	21,9
Manca de formació	21,5
Edat	17,4
Compaginar treball i família	13,0
Ser d'ètnia gitana	9,0
Problemes de salut	8,5
Manca d'experiència laboral	4,6
NS/NC	4,1

En el cas dels exusuaris entrevistats, la seva incorporació al mercat de treball ha tingut relativament èxit. En el moment de les entrevistes tots estaven treballant encara que en algun cas aquest treball és força precari. No podem dir, doncs, que hi hagi una manca de feina, sinó una manca d'estabilitat en aquesta, característica, d'altra banda, extensible a amplies capes de població, sobretot als joves i que, per tant, no seria una situació exclusiva dels col·lectius amb risc d'exclusió.

Considerem, finalment, que l'usuari *tipus* dels centres d'inserció sociolaboral a Lleida són, en gran part, joves nascuts a la ciutat, però amb un percentatge creixent de nous nadius. Resideixen majorment a les zones tradicionalment considerades més marginals de la ciutat, el Casc Antic i la Mariola. Tenen, però, una visió favorable del seu barri, hi estan arrelats i hi tenen establertes les seves xarxes familiars i d'ajuda mútua. Majoritàriament viuen en pisos de lloguer amb un nombre elevat d'habitants per pis. Encara que hi ha una quantitat considerable de llars sense cap membre assalariat, la percepció econòmica de la llar és de posició mitjana. A aquest fet, hi ajuden les feines temporals a l'agricultura i la rebuda de subsidis i ajuts diversos (un terç és perceptor/beneficiari de l'RMI). Tenen un nivell d'instrucció inferior a la mitjana i quasi la meitat ha participat en un altre o més programes de formació/inserció laboral. Pràcticament la totalitat consideren que estar al centre els serà d'utilitat en el moment de cercar feina, ja que majoritàriament manifesten la intenció de buscar-ne un cop acabin l'estada al centre, tot i que consideren que tenen certes dificultats específiques a l'hora de trobar-ne.

Podem dir que, en termes generals, el grau d'exclusió dels usuaris enquestats no és gaire elevat, mercès a les xarxes d'ajuda, les feines esporàdiques i els subsidis; el risc de caure en l'exclusió, però, és considerable en cas de canvi en la conjuntura econòmica. Els casos d'exclusió més severa corresponen a les persones que, afectades per algun tipus d'addició o toxicomania, per la facilitat amb què

es pot decaure en la indigència; i a l'ètnia gitana on, com alguns tècnics han manifestat, hi ha una cert grau d'autoexclusió i, per tant, de difícil inserció al mercat laboral:

El gitano en principi no vol tenir un contracte i va als serveis socials; cal que ens plantejem per què ve. Ell no està exclòs del món laboral, opta per una manera de viure i en principi utilitza aquests recursos que la societat li diu que pot utilitzar, però no està exclòs... (GD1 T3)

Consideracions finals

La ciutat de Lleida, comparteix el model d'economia de mercat i societat post-desenvolupada, característic dels estats europeus occidentals. En el si d'aquests estats coexisteixen situacions de gran excedència econòmica i agregació social amb situacions d'ingent penúria, properes a una situació de marginació i desafiliació social. Els exclosos existeixen segons un determinat tipus d'organització social que permet l'acumulació ingent de béns i recursos per una petita part del conjunt poblacional.

La normalitat amb què es viu aquesta dualitat a casa nostra manté una estreta relació amb les condicions sociopolítiques neoliberals existents, amb el llarg procés de crisi i reestructuració dels estats de benestar i —en opinió de Félix Tezanos (1999:118)—, amb la inèrcia generada per poderosos corrents “insolidaris” dins l'opinió pública, que explica que “moltes de les situacions de vulnerabilitat no comptin amb un marc adequat d'acció que propiciï un tractament afavoridor de la integració social”.

És en aquest sentit que hom afirma que els fenòmens d'exclusió social presenten actualment una base estructural, cosa que en dificulta la seva tasca de prevenció, tractament o eradicació.

El risc d'exclusió pren forma en les persones objecte del nostre estudi mitjançant uns nivells d'instrucció i habilitats sociopersonals menors, la cohabitació en famílies extenses en taxes molt més altes que la mitjana catalana, la concentració residencial en règim de lloguer en barris tradicionalment considerats marginals o d'alta conflictivitat social i una alta precarietat laboral.

Aquestes variables mantenen una alta correlació amb el Llistat d'Indicadors per avaluar “la naturalesa pluridimensional de l'exclusió social”³¹ que el Comitè de Protecció Social de la Unió Europea presentà al Consell Europeu d'Estocolm, celebrat el marc de 2001. Aquesta presentació era, a la vegada, fruit d'un encàrrec atorgat pel Consell Europeu de Lisboa de l'any 2000 que es marcà com a objectiu obtenir un millor coneixement dels fenòmens relacionats amb la pobresa i l'exclusió social i identificar la forma que prenen en els diferents estats membres. Entre el llistat d'indicadors presentat ocupen un lloc rellevant: “L'accés intermitent a l'ocupació, l'abandó prematur de l'ensenyança o el fet de no seguir cap mena d'educació o formació i viure en llars on la majoria dels seus membres no treballen.”

³¹ Disponible en línia: http://www.ue.eu.int/cps01_applications.

Aquestes circumstàncies es veuen, no obstant això, temperades a la ciutat per diversos factors:

- a) De forma privada per la protecció que proporcionen les xarxes familiars i relacionals dels propis subjectes, tret, d'altra banda, característic dels estats de benestar meridionals (Sarasa i Moreno, 1995)
- b) Dins el propi mercat laboral, caracteritzat per un tipus de model econòmic on coexisteixen un ampli sector primari que demana una gran quantitat de mà d'obra no qualificada de forma intermitent i un sector serveis que demana també aquest tipus d'ocupació. Aquests trets, juntament amb el manteniment d'unes baixes taxes globals d'atur, faciliten que part de la població anteriorment definida pugui compassar o alternar la percepció d'ajuts socials amb la realització de treballs estacionals, en moments de major carestia.
- c) De forma institucional, pels diferents subsidis, que permeten la transferència de renda directa, i els programes d'inclusió social que ofereixen les diferents administracions públiques. Aquests es complementen —i se substitueixen, de vegades— en els darrers anys amb la tasca que realitzen les entitats d'iniciativa social, també denominades del Tercer Sector de l'economia.

Distingim, entre aquestes, les entitats amb una dilatada trajectòria històrica en l'àmbit de l'atenció als membres més febles del conjunt social, i les entitats de formació més innovadora, que neixen amb l'objectiu d'atendre noves problemàtiques socials, les d'aquells sectors que conformen les "noves formes de pobresa". Dins de les primeres trobem entitats tradicionalment vinculades a estaments religiosos i un exemple simptomàtic de les segones és el d'una entitat que inicià les seves activitats en el món del lleure juvenil i a poc a poc amplià les seves actuacions envers la formació i acompanyament psicosocial de col·lectius de totes les edats i ètnies; és una bona mostra de la proximitat d'aquestes entitats amb les diferents problemàtiques socials actuals i de la seva capacitat de donar-hi una resposta amb rapidesa, de forma més o menys organitzada.

Tanmateix, les dimensions de les diferents entitats de la ciutat són també diverses. Les entitats més grans, de més envergadura i amb major nombre de persones contractades i/o voluntaris són més generalistes i adrecen les seves actuacions a diferents col·lectius, no tots en situació de precarietat econòmica o psicosocial; és freqüent també que l'abast de les seves actuacions sigui supralocal, autonòmic i fins i tot estatal i que el que hi trobem a la ciutat siguin delegacions o centres vinculats a grans organitzacions. Les entitats de creació més recent neixen amb vocació més específica i conformen, majorment, actuacions de menor abast, més específiques i dins l'àmbit local. Estivill (2003:68) considera, però, aquesta diferenciació inicial comuna dins el Tercer Sector i esmenta la gradació que la majoria d'entitats experimenten en el temps des d'una fase de cristallització embrionària envers la successiva articulació i diversificació sectorial que els duu cap a la combinació dels seus objectius de lluita contra l'exclusió amb una capacitat de gestió empresarial i d'oferta dels seus serveis en el mercat públic i el privat.

El factor, en tot cas, més comú a totes, que es manté també com a característica majoritària de totes les entitats del Tercer Sector dels països europeus meridionals (Ranci, 1995:189), és l'alta dependència financera dels organismes públics. Aquesta dependència, que el mateix autor anomena "estat ocult" (Ranci, 1995:211) és, a segons alguns autors (Pérez Díaz i López Novo, 2003) tolerada com a mal menor per les mateixes entitats, perquè els proporciona una certa "indulgència" envers els resultats parcials de les seves actuacions i, segons altres (Marbán Gallego, 2002), buscada majoritàriament pels organismes públics per garantir el control i la debilitat de les primeres.

Així, la manca d'autonomia en els recursos forma part permanent dels discursos i legítimes reivindicacions dels membres i representants d'aquestes entitats i, remarquem que aquest factor, de vegades, pot esdevenir un veritable escull per a aquestes, cal recordar, se sustenten de dotacions privades i aportacions voluntàries, en la posada en marxa d'algunes iniciatives ambicioses o en la continuïtat de les actuacions diàries que es realitzen envers la lluita contra l'exclusió sociolaboral. Actuacions més integrals d'acompanyament personals envers la plena inserció sociolaboral o, fins i tot, iniciar projectes de major envergadura envers aquesta inserció —com el de les empreses de treball protegit— no poden ésser realitzades per la manca d'un recolzament més íntegre, no sotmès a subvencions anuals, sinó a convenis de col·laboració més estables i de llarga durada. Aquest factor explicaria, doncs, que la pràctica totalitat de les entitats de la ciutat dugui a terme tasques que són amb més facilitat subvencionables (les relacionades amb la formació) i, en molt menor grau, s'aventurin a iniciar activitats més completes en els itineraris d'inserció social, de més difícil concreció, major durada, més costoses i de resultats més incerts.

Rodríguez Villasante (2001:3) emfatitza en aquest sentit:

Un tercer sistema de valors pot i ha d'actuar com a motor autònom, com a referent, per a un nou procés civilitzador, en el que cal entrar. Les motivacions que ens guien és que no volem ésser mercaders, ja que ens trobem més a gust vivint del nostre treball i de la nostra creativitat, i que tampoc no volem ésser prínceps, pel que fa als compromisos, burocràcies, etc. que comporta. I perquè preferim dinamitzar la societat des de les iniciatives de base creatives i plurals.

El tercer sistema presenta, doncs, la possibilitat i l'oportunitat de catapultar noves iniciatives civils, de recollir les "sinergies creatives" (Villasante, 2001:6) existents en la comunitat i generar alternatives als tractaments que tradicionalment s'han donat en la lluita contra la pobresa i l'exclusió social.

Les entitats presents a la ciutat mantenen fermament aquest esperit i aquest compromís; contribueixen a donar veu i projecció pública als interessos i demandes dels col·lectius desfavorits, esdevenen un element recordatori i generador alhora d'una consciència i d'uns valors socials (com la igualtat, la justícia, la solidaritat i la tolerància) en la societat lleidatana i ho duen a terme, majoritàriament,

amb gran esforç i dedicació dels seus recursos humans i tècnics; esforç no sempre degudament reconegut i recolzat des dels diferents agents socials i institucionals.

En aquesta línia GESES (2002:204) recorda les dificultats creixents que té tot l'aparell burocràtic i centralitzat de l'Estat per adaptar-se a les especificitats de la població i a la seva creixent heterogeneïtat. En aquest sentit, la tasca que realitzen les diverses entitats de caire social de la ciutat, tant les que identificàvem com més generalistes com les que atenen sectors de població més específics, arriben amb facilitat a aquests col·lectius i n'instrumenten mesures per tal de satisfer les diferents demandes que aquests plantegen. La dificultat principal segueix essent, no obstant això, que allò que persegueix l'Administració se sustenta sobre l'eficiència econòmica i allò que volen oferir les entitats se sustenta en l'eficiència social. L'Administració pretindrà una gestió eficient dels diners, mitjançant una quantificació de les tasques realitzades i dels resultats —també quantificats— obtinguts; per la seva banda, les entitats del Tercer Sector reivindiquen la importància de certes tasques de seguiment i acompanyament personal i deslligar les activitats que es realitzen de la seva rendibilitat econòmica i resultats més immediats.

Aquest procediment establert pot mantenir-se si aconsegueix mínimament els seus objectius en conjuntures —com la que ens trobem— de bonança econòmica i de situacions de risc d'exclusió lleus. Si es produís una circumstància de crisi econòmica generalitzada o les diferents vivències detectades a la ciutat denotessin, quantitativament i qualitativament, una major incidència de l'exclusió severa, resultarien insuficients i caldria pensar en un nou marc de relacions entre el sector públic i el Tercer Sector.

De fet, els usuaris es mostren, d'una banda, proclius a rebre activitats relacionades amb la formació, però aquestes, majoritàriament, van acompanyades d'un cert suport i seguiment individualitzat. La formació en si mateixa, com a adquisició de determinades habilitats i destreses ocupacionals és important per a la seva futura inserció estrictament laboral; si volem referir-nos, però, a la inserció social i laboral es fa imprescindible aquest esglaió més enllà, personalitzat i pròxim, que les entitats proporcionen als col·lectius que hem definit com de risc social; Estivill (2003:104) considera, en aquest sentit, en referència a les entitats sense ànim de lucre, que aquestes despleguen, d'una banda, "estratègies preventives" (les relacionades amb la formació o requalificació dels subjectes) i "estratègies pal·liatives i curatives", relacionades amb el fet de gestionar els efectes col·laterals de la precarietat.

Ni la formació ni l'acompanyament personalitzats proporcionen, però, ocupació de forma directa. Sembla, doncs, talment, que en el fons no es vol o no interessa la inserció laboral plena; es pretén encobrir un cert assistencialisme amb polítiques actives d'inserció que cerquen un manteniment econòmic, unes transferències monetàries de subsistència —allunyades, però, del concepte de renda ciutadana—; aquestes estan disfressades sota la filosofia liberal, amb polítiques actives laborals (*welfare*) i saben, en el fons, que són quasi impossibles, ja que en un mercat laboral molt selectiu seran difícilment acceptades.

Assenyalaríem finalment que, com bé afirma Romero González (1992:42), les situacions pròximes a l'exclusió que pateixen determinades persones i/o col·lectius es mantindran en els propers anys, ja que el model econòmic i social imperant en el món desenvolupat és "de suma zero", és a dir, es basa en el fet que "uns han de perdre perquè uns altres puguin guanyar" en una relació de tipus dialèctic i centrífug. Resulten il·lustratives, en aquest sentit, les dades de l'Enquesta sobre Presupostos Familiars de l'Institut Nacional d'Estadística, segons les quals el nombre de famílies que a l'Estat espanyol manifesten tenir "serioses dificultats" per arribar a final de mes ha augmentat d'un 10,5% a un 12,4% del primer al segon trimestre de l'any en curs; i, paral·lelament, s'ha incrementat també el nombre de famílies que manifesten poder estalviar a final de mes (d'un 14,4% a un 17,59%)³². Tanmateix, l'esperit solidari de la nostra societat es manifesta de forma molt desigual, i atenent a circumstàncies geopolítiques i filantròpiques a voltes paradoxals, com afirma Marisa Salazar, coordinadora dels Serveis Generals de Càritas, en unes declaracions al diari *El País* de 6 de desembre del present: "Les grans catàstrofes humanitàries commouen massivament a la població, però poca gent dóna diners per ajudar els immigrants o els drogodependents."

A la ciutat, els col·lectius que, de forma tradicional, reben assistència i ajut (les formes de pobresa tradicional) es mantindran, però coexistiran (potser en una competència pels recursos) amb les noves formes d'exclusió emergents, dins les quals el sector de la nova immigració es mostra com un focus potencial de risc.

Les entitats del Tercer Sector es mantindran i consolidaran també en les seves actuacions envers els membres més febles del conjunt social. El procés reestructurador de les estructures públiques de l'estat del benestar no permet entreveure cap altra possibilitat i, tanmateix hem indicat ja els avantatges econòmics, d'una banda, i socials, de l'altra, que aquestes permeten. No oblidem també que aquestes entitats reflecteixen i són l'exponent més ferm del dinamisme, l'afirmació comunitària, la contribució a la governabilitat social i la capacitat de sensibilització dels lleidatans envers noves problemàtiques i alhora de llur mobilització per proporcionar atencions a aquells que ho necessiten des de la societat civil. En són una bona mostra les noves entitats que sorgeixen per atendre i cobrir les atencions de noves problemàtiques socials. Estivill (2003:65) considera, en aquest sentit:

La societat civil s'està convertint en un dels protagonistes internacionals, nacionals i locals de l'acció contra l'exclusió social. S'obre camí entre l'Estat i el mercat en considerar que (...) ni el primer té el monopoli de la igualtat ni el segon el de la llibertat

Pertoca, doncs, a l'Administració pública el recolzar de forma suficient aquestes institucions i allò que realitzen. Considerem, però, que el caràcter finit dels recursos monetaris existents i el caràcter més imprevisible del nombre d'entitats i llur idiosincràsia fan preveure que aquesta no modificarà la seva forma d'arbitri (tradicional reivindicació de les entitats no lucratives), ja que, per tal de poder distribuir

³² Font: INE disponible en línia: <http://www.ine.es>.

més àmpliament i equitativament uns recursos —escassos per definició—, i poder, justament, donar resposta a noves demandes i necessitats de forma immediata, tendirà a mantenir l'actual manera de finançament contribuint, així, a perpetuar les dificultats internes pressupostàries que, també de forma tradicional, arrossegueu aquestes entitats.

Aquestes dificultats pressupostàries, alhora, poden dificultar l'escomesa d'estratègies més ambicioses i integrals de lluita contra l'exclusió social, per part de les entitats referenciades, fet que, conclouríem, reproduïx les mesures de tipus més assistencial i paliatiu envers el col·lectiu de risc i, en definitiva, redunda en una certa perpetuació d'aquests, ja que passen a ésser funcionals al propi sistema.

La clau resideix, doncs, en aquest punt, en permetre davant la inhibició —per activa o per passiva— de l'Administració pública que siguin les entitats del Tercer Sector les que estiguin al capdavant de la cerca de noves formulacions o actuacions noves per prevenir les noves formes d'exclusió presents a la nostra societat. Aquestes actuacions requereixen de finançament indubtablement, però allò que majoritàriament demanen les persones vulnerables és acompanyament i suport en un procés que reconeixen com a personal i individual, i les entitats analitzades són les millors situades i les que mostren major voluntat per realitzar aquesta tasca.

Bibliografía

- ABRAHAMSON, P. (1995): "Regímenes europeos del bienestar y políticas sociales europeas". A SARASA, S.; MORENO, L.: *El estado del bienestar en la Europa del Sur*. Madrid: CSIC, p. 113-153.
- ALBARRACÍN, J.L. (2004): "Els processos d'acompanyament laboral a les empreses d'inserció". *Parrac*, núm. 17, abril, p. 13-17.
- ALBERDI, I. (1999): *La nueva familia española*. Madrid: Taurus.
- ALONSO, L.E. (1997): "La reconstrucción de la solidaridad: la crisis del Estado del Bienestar y los dilemas de la ciudadanía". A *Acciones e Investigaciones Sociales* núm. 6, p. 13-51.
- ÁLVAREZ DE MON PAN DE SORALUCE, S. (1998): *El Tercer Sector. Retos y propuestas para el próximo milenio*. Madrid: Ministerio de Treball i Afers Socials.
- APPADURAI, A. (2001): *Après le colonialisme. Les conséquences culturelles de la globalisation*. París: Pagot.
- ARRIBA GONZÁLEZ DE DURANA, A. (2002): "El concepto de exclusión en política social". *Documento de trabajo 02-01*. Madrid: CISC.
- BARREIRO CAVESTANY, F.: *Situación del Tercer Sector y perspectivas de futuro*. Ponència presentada a la jornada sobre intercanvi d'experiències sobre formació contínua dels professionals del Tercer Sector. Madrid: FOREM, 3, 4 i 5 de novembre de 1999.
- BAUMAN (2001): *La sociedad individualizada*. Madrid: Cátedra.
- _____. (2003): *Comunidad. En busca de seguridad en un mundo hostil*. Madrid: S. XXI.
- BECK, U. (1998): *La sociedad del riesgo*. Barcelona: Paidós.
- _____. (2000): *Un nuevo mundo feliz. La precariedad del trabajo en la era de la globalización*. Barcelona: Paidós.
- _____. (2001): *Presente y futuro del estado de bienestar: el debate europeo*. Buenos Aires: Siempre.
- BERNUZ, M.J.; SUSÍN R. (2003): *Ciudadanía. Dinámicas de pertenencia y exclusión*. Logronyo: Universidad de la Rioja.

- CASTEL, R. (1992): "La inserción y los nuevos retos de las intervenciones sociales". A ÁLVAREZ-URÍA, F. (ed.): *Marginación e inserción*. Madrid: Endimión, p. 25-36.
- _____. (1997): *La metamorfosis de la cuestión social*. Barcelona: Paidós.
- CASTELLS, M. (1998): *La sociedad red*. Madrid: Alianza.
- CETC (2002): *Llibre Blanc del Tercer Sector Cívicosocial a Catalunya*. Departament de Presidència, Generalitat de Catalunya.
- CIRIEC (2000): *Economía social y empleo en la UE*. Madrid: Ministeri de Treball i Afers Socials.
- DE LA RED, N. (1993): *Aproximaciones al Trabajo Social*. Madrid: S. XXI.
- DOMINGO, J. et al. (2004): *Les persones sense llar a Lleida*. Lleida: Universitat de Lleida.
- DUBET, F.; MARTUCCELLI, D. (2000): *¿En qué sociedad vivimos?* Buenos Aires: Losada.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- ESTIVILL, J. (2003): *Panorama de la lucha contra la exclusión social. Conceptos y estrategias*. Ginebra: Oficina Internacional del Treball-SETP.
- FASSIN, D. (1996): "Marginalité et marginaux. La construction de la pauvreté urbaine en Amérique Latine" A PAUGANI, S. (dir.): *L'exclusion l'état des savoirs*. París: Éditions La Découverte, p. 263-271.
- FÉLIX TEZANOS, J. (1999a): *Tendencias en desigualdad y exclusión social*. Madrid: Sistema.
- _____. (1999b): "Tendencias de dualización y exclusión social en las sociedades tecnológicas avanzadas. Un marco para el análisis". A FÉLIX TEZANOS, J.: *Tendencias en desigualdad y exclusión social*. Madrid: Sistema, p. 11-54.
- _____. (1999c): "El contexto sociopolítico de los procesos de exclusión social".
- A FÉLIX TEZANOS, J.: *Tendencias en desigualdad y exclusión social*. Madrid: Sistema, p. 105-152.
- Fundació Bofill i Fundació Un Sol Món de Caixa de Catalunya. *La pobresa a Catalunya. Informe 2003*. Barcelona: Fundació Bofill i Fundació Un Sol Món de Caixa de Catalunya.
- Fundación Tomillo (2000): *Empleo y trabajo voluntario en las ONG de acción social*. Madrid: Ministeri de Treball i Afers Socials.
- GALEANO, E. (1998): *Patatas arriba. La escuela del mundo al revés*. Madrid: S. XXI.
- GARCÍA INDA, A. (2001) "Sobre participación, voluntariado y servicio civil". A *Rev. Documentación Social*, núm. 122, gener-març 2001. Madrid: Cáritas Española, p. 161-187.

- GARCÍA SERRANO, C.; MALO OCAÑA, M.A. (1996): "El comportamiento económico de los excluidos: un modelo para la política social". A DDAA, *Pobreza, necesidad y discriminación*. II Simposi sobre Igualtat i Distribució de la Renda i la Riquesa. Madrid: Fundación Argentaria i Ediciones Visor, p. 137-160.
- _____. (2002): "Mercado de trabajo, pobreza y exclusión social". A RODRÍGUEZ CABRERO, G. (coord.): *Apuntes sobre bienestar social*. Madrid: Universidad de Alcalá, p. 317-343.
- GAVIRIA, M.; LAPARRA, M.; AGUILAR, M. (1995): "Aproximación teórica al concepto de exclusión". A ÁLVAREZ-URÍA, F.: *Desigualdad y pobreza hoy*. Barcelona: Tallas, p. 133-200.
- _____. (1996a): "La integración". A ALMARA, J.: *Sociología para el Trabajo Social*. Madrid: Universitas, p. 429-448.
- _____. (1996b): "Sociología de la exclusión". A ALMARA, J.: *Sociología para el Trabajo Social*. Madrid: Universitas, p. 449- 483.
- GESES (2002): *Mimbres de un país*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- GIDDENS, A. (1999): *La tercera vía. La renovación de la socialdemocracia*. Madrid: Taurus.
- GIL VILA, F. (2002): *La exclusión social*. Barcelona: Ariel.
- GORZ, A. (1995): *Metamorfosis del trabajo*. Madrid: Sistema.
- GUTIÉRREZ RESA, A. (1993): *Cáritas Española en la sociedad del bienestar 1942-1990*. Barcelona: Hacer.
- _____. (1997): *Acción social no gubernamental: análisis y reflexiones sobre las organizaciones voluntarias*. València: Tirant lo Blanch.
- _____. (2000): *Rostros de la solidaridad*. València: UNED. Centro Francisco Tomás y Valiente.
- HABERMAS, J. (1975): *Problemas de legitimación en el capitalismo tardío*. Buenos Aires: Amorrortu.
- _____. (1988): *Ensayos políticos*. Barcelona: Península.
- HELLER, A. (1996): *Una revisión de la teoría de las necesidades*. Barcelona: Paidós.
- HERNÁNDEZ ARISTU, J.; OLZA ZUBIRI, M. (1998): *La exclusión social*. Pamplona: Eunate.
- HERRERA GÓMEZ, M. (1998): *El Tercer Sector en los sistemas de bienestar*. València: Tirant lo Blanch.
- IBÁÑEZ, J. (1986): "Perspectivas de la investigación social: el diseño en la perspectiva estructural". A GARCÍA FERRANDO, M.; IBÁÑEZ, J.; ALVIRA, F. (comp.): *El análisis de la realidad social*. Madrid: Alianza, p. 31-66.

- KRMPOTIC, C.S. (1999): *El concepto de necesidad y políticas de bienestar*. Buenos Aires: Espacio.
- KUHNLE, S. (1997): "La reconstrucción política de los estados del bienestar". A MORENO, L.: *Unión Europea y estado del bienestar*. Madrid: CSIC, p. 31-65.
- LAPARRA NAVARRO, M. (2002): "Una perspectiva de conjunto sobre el espacio social de la exclusión". A Moreno, L. (ed.): *Pobreza y exclusión: La "malla de seguridad" en España*. Madrid: CSIC, p. 53-78.
- LAPARRA, M.; AGUILAR, M. (1999): "Tendencias de la exclusión y las políticas de integración en España". A FÉLIX TEZANOS, J.: *Tendencias en desigualdad y exclusión social*. Madrid: Sistema, p. 187-228.
- _____. (2000): "Vías para profundizar en el conocimiento de los fenómenos de desigualdad y pobreza". A *Cuadernos de Gobierno y Administración*, núm. 2.
- _____. (2001): "Las empresas de inserción: algunas reflexiones para seguir avanzando". A PALLARÉS GÓMEZ, J. et al.: *Yacimientos profesionales para el Trabajo Social. Nuevas perspectivas de intervención*. Osca: Mira Editores, p. 35-62.
- LAPARRA, M., GAVIRIA, M.; AGUILAR, M. (1995): "Peculiaridades de la exclusión social en España: propuesta metodológica y principales hipótesis a partir del caso de Aragón". A DDAA, *Pobreza, necesidad y discriminación*. II Simposi sobre Igualtat i Distribució de la Renda i la Riquesa. Madrid: Fundación Argentaria i Ediciones Visor, p. 65-102.
- _____. (1998): "Aproximaciones a la exclusión social". A HERNÁNDEZ ARISTU, J.; OLZA ZUBIRI, M.: *La exclusión social*. Pamplona: Eunate, p. 19-49.
- LEWIS, O. (1972): *La cultura de la pobreza*. Barcelona: Anagrama.
- Llibre Blanc de l'Economia Social a Catalunya* (2001). Departament de Treball, Generalitat de Catalunya.
- LIPIETZ, A. (1997): *Elegir la audacia*. Madrid: Trotta.
- LUCAS, J. (de) (2001): "Las condiciones de un pacto social sobre inmigración". A FERNÁNDEZ SOLÀ, N.; CALVO GARCÍA, M.: *Inmigración y derechos*. Saragossa: Mira.
- MARBÁN GALLEGO, V. (2002): "Las ONG's en la lucha contra la exclusión". A MORENO, L. (ed.): *Pobreza y exclusión: La "malla de seguridad" en España*. Madrid: CSIC, p. 405-416.
- MARCHIONI, M. (1999): *Comunidad, participación y desarrollo. Teoría y metodología de la interacción comunitaria*. Madrid: Popular.
- MARTÍNEZ MARTÍN, M.I.; GONZÁLEZ GAGO, E. (2001): "Coexistencia de voluntariado y trabajo asalariado en las ONG de Acción Social". A *Documentación Social*, núm. 122, gener-març. Madrid: Cáritas Española, p. 85-105.
- MARTÍNEZ DE PISÓN, J. (2003): "Ciudadanía e inmigración". A BERNUZ, M.J.; SUSÍN, R.: *Ciudadanía. Dinámicas de pertenencia y exclusión*. Logronyo: Universidad de la Rioja, p. 75-96.

- MARTUCCELLI, D. (2002): "Integración y globalización". A DDAA: *Exclusión social y diversidad cultural*. Sant Sebastià: Gakoa, p. 42-67.
- MATEO PÉREZ, M.A.; PENALVA VERDÚ, C. (2000): "Per al mesurament de la desigualtat, pobresa i exclusió. Limitacions, propostes tècniques i alternatives". A *Revista Catalana de Sociologia*, Barcelona, 11, p. 13-32.
- MAX-NEEF, M. (1986): *Desarrollo a escala humana. Una opción para el futuro*. Suècia: Cepaur.
- Ministeri de Treball i Assumpte Socials (2003): *II Pla Nacional d'Acció per a la Inclusió Social del Regne d'Espanya 2003-2005*. Annex I: "Diagnóstico sobre la situación de la exclusión social en España"; Annex III: "Proceso de elaboración del II Plan nacional de acción para la inclusión social del Reino de España"; Annex IV: "Contribución del Fondo Social Europeo y de los programas comunitarios a los planes nacionales de acción para la inclusión social". Madrid: Ministeri de Treball i Afers Socials.
- MOIX, M. (1980): *El bienestar social ¿mito o realidad?* Madrid: Almena.
- _____. (1986): *Bienestar Social*. Madrid: Trivium.
- MONTES, P. (1996): *Golpe de estado al bienestar*. Barcelona: Icaria.
- MORELL, A. (2002): *La legitimación social de la pobreza*. Barcelona: Anthropos.
- MORENO, L.; SARASA, S. (1992): "Génesis y desarrollo del estado del bienestar en España". *Documento de Trabajo*, 92-13. Madrid: Instituto de Estudios Sociales Avanzados. CSIC.
- MORENO, L. (1997): *Unión Europea y estado del bienestar*. Madrid: CSIC.
- _____. (2000): *Ciudadanos precarios*. Barcelona: Ariel.
- MUÑOZ, M. (2003): *Los límites de la exclusión*. Madrid: Témpora.
- NAÏR, S.; GOYTISOLO, J. (2000): *El peaje de la vida*. Madrid: Aguilar.
- NAVARRO, V. (2000): *Globalización económica, poder político y estado del bienestar*. Barcelona: Ariel.
- NOGUERA, J.A. (2000): "La reestructuración de la política social en España". A ADELANTADO, J. (coord.): *Cambios en el estado del bienestar*. Barcelona: Icaria, p. 475-503.
- ORTÍ, A. (1986) "La apertura o el enfoque cualitativo o estructural: la entrevista abierta y la discusión de grupo". A GARCÍA FERRANDO, M.; IBÁÑEZ, J.; ALVIRA, F. (comp.): *El análisis de la realidad social*. Madrid: Alianza, p. 153-186.
- PÉREZ-DÍAZ, V.; LÓPEZ NOVO, J. (2003): *El Tercer Sector Social en España*. Madrid: Ministeri de Treball i Afers Socials.

- PIORE, M.; SABEL, M. (1990): *La segunda ruptura industrial*. Madrid: Alianza.
- _____. (1995): *Pla Integral de Lluita contra la pobresa i l'exclusió social*. Departament de Benestar Social. Generalitat de Catalunya.
- _____. (1999): *Pla de Lluita contra l'Exclusió Social a Navarra 1998-2005*. Pamplona: Ministeri de Benestar Social, Esport i Joventut del Govern de Navarra, febrer.
- RIFKIN, J. (1997): *El fin del trabajo*. Barcelona: Paidós.
- _____. (2000): *La era del acceso. La revolución de la nueva economía*. Barcelona: Paidós.
- RIVAS, M.J. (2000): *Manual de Treball Social*. València: Universitat de València.
- RIVERA, I. (2003): "Historia y legitimación del castigo. ¿Hacia dónde vamos?" A BERGALLI, R. (coord.): *Sistema penal y problemas sociales*. València: Tirant lo Blanch, p. 429-450.
- RHODES, M. (1997): "El futuro de la dimensión social europea". A MORENO, L.: *Unión Europea y estado del bienestar*. Madrid: CSIC, p. 143-167.
- RODRÍGUEZ CABRERO, G.; MONTSERRAT CODORNIU, J. (1997): *Las entidades voluntarias en España. Institucionalización, estructura económica y desarrollo asociativo*. Madrid: Ministeri de Treball i Afers Socials.
- RODRÍGUEZ CABRERO, G. (1997): "Por un nuevo contrato social: el desarrollo de la reforma social en el ámbito de la Unión Europea". A MORENO, L.: *Unión Europea y estado del bienestar*. Madrid: CSIC.
- _____. (1998): "Exclusión social y políticas de integración en Europa". A HERNÁNDEZ ARISTU, J.; OLZA ZUBIRI, M.: *La exclusión social*. Pamplona: Eunate, p. 79-98.
- _____. (2000): "La reestructuración del Estado del Bienestar en España y la estructura de la desigualdad". A ADELANTADO, J. (coord.): *Cambios en el estado del bienestar*. Barcelona: Icària, p. 7-19.
- _____. (2002a): "Tendencias de cambio en política social". A RODRÍGUEZ CABRERO, G.; SOTELSEK SALEM: *Apuntes sobre bienestar social*. Madrid: Universidad de Alcalá, p. 17-38.
- _____. (2002b): "El desarrollo de la política social en la Unión Europea. Una visión general". A RODRÍGUEZ CABRERO, G.; SOTELSEK SALEM: *Apuntes sobre bienestar social*. Madrid: Universidad de Alcalá, p. 103-114.
- RODRÍGUEZ VILLASANTE, T. (1995): *Las democracias participativas*. Madrid: HOAC.
- _____. (2001): "Los retos del Tercer Sector". Ponència presentada a les jornades *El Tercer Sector y su incidencia en el ámbito local*. Alacant, del 24 al 26 d'octubre.
- ROMERO, J.; PÉREZ, J.; GARCÍA, J. (1992): *Desigualdades y nueva pobreza en el mundo desarrollado*. Madrid: Síntesis.
- RUBÍ, C. (1992): *Introducción al Trabajo Social*. Barcelona: EUGE.

- RUIZ DE OLABUÉNAGA, J.I. (dir.) (2000): *El sector no lucrativo en España*. Bilbao: Fundación BBV.
- _____. (2001): "El voluntariado en España". A *Documentación Social*, núm. 122, gener-març. Madrid: Cáritas Española, p. 67-85.
- SANTOS ORTEGA, A.; POVEDA ROSA, M. (2002): *Trabajo, empleo y cambio social*. València: Tirant lo Blanch.
- SEN, A. (2000): *Desarrollo y libertad*. Barcelona: Planeta.
- SENNETT, R. (2000): *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Barcelona: Anagrama.
- _____. (2003): *El respeto*. Barcelona: Anagrama.
- SIMÓN ALFONSO, D.; MARTÍN ARANAGA, I. (1998): "De la sociedad del trabajo a la sociedad de exclusión". A HERNÁNDEZ ARISTU, J.; OLZA ZUBIRI, M.: *La exclusión Social*. Pamplona: Eunate, p. 291-304.
- SUBIRATS, J. (1992): "Modelos de políticas sociales". A MORENO, L.; PÉREZ, M.: *Política social y estado del bienestar*. Madrid: Ministeri d'Afers Socials, p. 67-78.
- SUSÍN BETRÁN, R. (2003): "El tratamiento de los ciudadanos pobres". A BERNUZ, M.J.; SUSÍN, R.: *Ciudadanía. Dinámicas de pertenencia y exclusión*. Logronyo: Universidad de la Rioja, p. 19-57.
- TAYLOR, S.L.; BOGDAN, R. (1994): *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- VILA, L. (1995): "Variables sociales y culturales para una política social meridional". A SARASA, S.; MORENO, L.: *El estado del bienestar en la Europa del Sur*. Madrid: CSIC, p. 239-259.
- WACQUANT, L. (2002): *Les presons de la misèria*. Barcelona: Edicions 84.
- WARNIER, J.P. (2002): *La mundialització de la cultura*. Barcelona: Gedisa.
- WIERIORKA, M. (1991): *El espacio del racismo*. Barcelona: Paidós.
- WOODS, A. (2000): *Les ONG européennes actives dans le domaine du développement. Etat des Lieux*. París: OCDE.

Annex 1: gràfiques

1. Enquesta tècnics

GRÀFIC 1. SEXE

	Percentatge
Home	25,0
Dona	75,0

GRÀFIC 2. ESTUDIS

	Percentatge
Secundaris complets	6,3
Grau mitjà	43,8
Grau superior	50,0

GRÀFIC 3. HA ESTAT ABANS VOLUNTARI/A EN LA MATEIXA ENTITAT?

	Percentatge
Sí	25,0
No	75,0

GRÀFIC 4. TIPUS DE CONTRACTE

	Percentatge	Percentatge acumulat
Fix/jornada completa	18,5	18,5
Fix/jornada parcial	19,1	37,6
Temporal/jornada completa	31,1	68,7
Temporal/jornada parcial	31,3	100

GRÀFIC 5. MOTIVACIÓ: PERQUÈ NO TROBO UNA ALTRA FEINA

	Percentatge
No	100

GRÀFIC 6. MOTIVACIÓ: PERQUÈ COMPARTEIXO LES FINALITATS DE L'ENTITAT

	Percentatge
Sí	62,5
No	37,5

GRÀFIC 7. MOTIVACIÓ: PER GUANYAR-ME UN SOU

	Percentatge
Sí	68,8
No	31,2

GRÀFIC 8. MOTIVACIÓ: PER AJUDAR L'ALTRI

	Percentatge
Sí	62,1
No	37,9

GRÀFIC 9. MOTIVACIÓ: PER OMLIR EL TEMPS DE LLEURE

	Percentatge
No	100

GRÀFIC 10. MOTIVACIÓ: PERQUÈ ÉS LA MEVA PROFESSIÓ

	Percentatge
Sí	62,5
No	37,5

GRÀFIC 11. MOTIVACIÓ: PERQUÈ HI TINC AMISTATS

	Percentatge
Sí	93,8
No	6,2

GRÀFIC 12. PRINCIPALS DIFICULTATS DE LA TASCA

	Percentatge
Manca de infraestructura/recursos/voluntaris	41,5
Poca constància dels usuaris/dificultats d'aprenentatge	12,2
Descoordinació/ equips inestables	9,8
Normativa/burocràcia	7,6
Manca de suport/valoració de la feina	7,2
Idiomàtics/culturals	7,0
Manca d'informació	4,9
Càrregues emocionals	4,7
Resultats poc visibles	2,6
Problemes de salut mental dels usuaris	2,5

GRÀFIC 13. PRINCIPALS GRATIFICACIONS DE LA TASCA

	Percentatge
Progrés dels usuaris	17,2
Feina dinàmica/motivadora	16,8
Afecte/agraïment dels usuaris	14,9
Satisfacció personal	12,8
Aprenentatge professional	12,6
Ajudar l'altri	10,7
Valoració social	4,5
Contacte amb altres cultures	4,3
Aconseguir insercions	4,1
La feina ben feta	2,1

GRÀFIC 14. TAXA D'ATUR A CATALUNYA. 2N TRIMESTRE DEL 2005

	Percentatge
De 16 a 24 anys	19,2
De 25 a 54 anys	7,5
De 55 anys i més	7,6
Total	6,1

Font: Idescat, a partir de les dades de l'enquesta de població activa de l'INE.

GRÀFIC 15. EN QUÈ CONSIDERES QUE LA TEVA ENTITAT CONTRIBUEIX MÉS A EVITAR QUE DETERMINATS COL·LECTIUS CAIGUIN EN L'EXCLUSIÓ?

	Percentatge
Formació	25,0
Suport emocional i acompanyament	20,8
Donar eines	16,8
Assessorament	16,6
Acompanyament en la inserció	8,3
Com a indicador de l'exclusió	4,4
Donar a conèixer un col·lectiu amb problemes	4,2
NS/NC	3,9

GRÀFIC 16. QUINA ACTIVITAT DE LES QUE REALITZA LA TEVA ENTITAT CONTRIBUEIX MÉS A PREVENIR L'EXCLUSIÓ SOCIAL?

	Percentatge
Formació	28,6
Itineraris/inserció laboral	19,2
Suport emocional i psicològic	18,8
Assessorament (jurídic, laboral ...)	14,3
Prestació de recursos econòmics	9,5
Tots	5,0
Treball amb famílies	4,6

2. Enquesta usuaris

GRÀFIC 17. SEXE

	Percentatge
Home	47,6
Dona	52,4

GRÀFIC 18. EDAT

	Percentatge
16-25	57,1
26-35	19,2
36-45	18,9
46-55	4,8

GRÀFIC 19. NIVELL D'INSTRUCCIÓ DE LA POBLACIÓ DE 10 ANYS I MÉS A CATALUNYA: 2001

	Percentatge	Percentatge acumulat
No sap llegir ni escriure	2,30	2,30
Primària incompleta	11,50	13,80
Estudis primaris	26,20	40,00
EGB complet	25,60	65,60
Formació professional	10,70	76,30
BUP i COU	11,00	87,30
Estudis de tercer grau	12,70	100

Font: Idescat.

GRÀFIC 20. NIVELL D'ESTUDIS FINALITZAT

	Percentatge	Percentatge acumulat
Analfabet	9,5	9,5
Primaris incomplets	31,0	40,5
Primaris complets	26,4	66,9
Secundaris	26,0	92,9
Grau mitjà	2,3	95,2
Grau superior	4,8	100

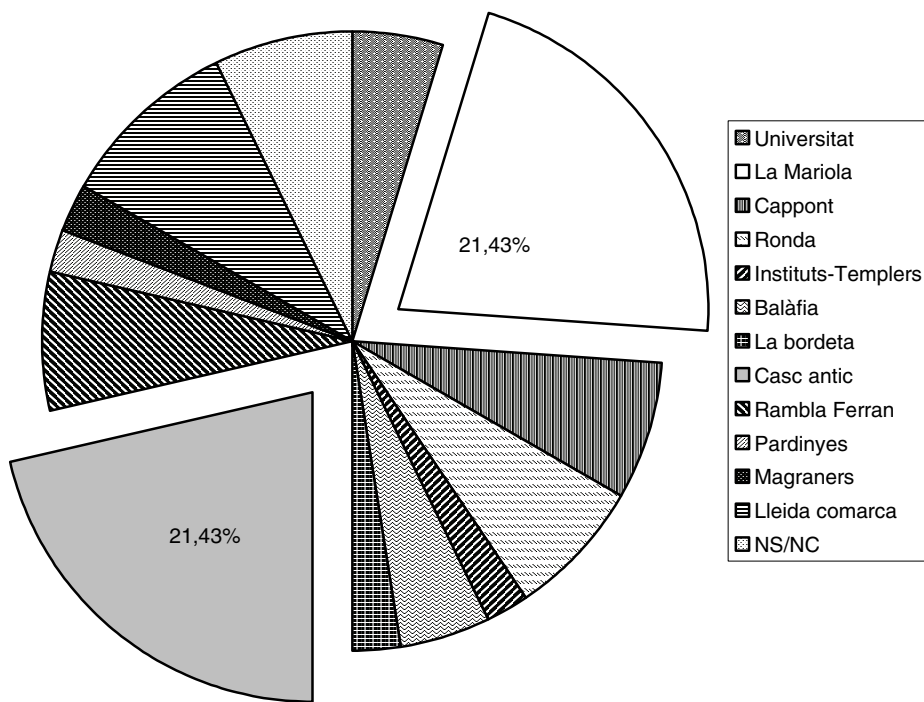
GRÀFIC 21. LLOC DE NAIXEMENT

	Percentatge
Lleida	47,6
Magrig	14,3
Resta de Catalunya	11,9
Resta d'Espanya	7,3
Amèrica del Sud	7,2
Subsaharià	6,9
Europa de l'Est	4,8

GRÀFIC 22. NOMBRE DE CANVIS DE RESIDÈNCIA

	Percentatge
0	59,5
1	21,4
2	7,1
3	5,0
4	4,6
5	2,4

GRÀFIC 23. LLOC DE RESIDÈNCIA

GRÀFIC 24. T'AGRADA EL BARRI ON VIUS?

	Percentatge
Sí	78,6
No	24,4

GRÀFIC 25. CREUS QUE ÉS UN BON LLOC PER VIURE-HI?

	Percentatge
Sí	78,6
No	16,7
NS/NC	4,8

GRÀFIC 26. PER QUÈ T'AGRADA?

	Percentatge
Barri tranquil	30,3
Hi té molts amics	21,4
Barri bonic/net	18,2
Barri cèntric	6,1
Perquè hi té família	3,0
NS/NC	21,0

GRÀFIC 27. PER QUÈ NO T'AGRADA?

	Percentatge
Vull anar a viure a un altre lloc	44,6
Molts immigrants/gitanos	34,2
Barri antic/manca d'infraestructures	21,2

GRÀFIC 28. RÈGIM DE TINENÇA DE L'HABITATGE

	Percentatge
Lloguer	54,8
Propi (compra)	21,4
Propi (herència)	9,5
Acollida residencial/pis tutelat	7,4
Viu a casa d'un parent	6,9

GRÀFIC 29. ESTAT CIVIL

	Percentatge
Solter/a	61,9
Casat/da	21,4
Divorciat/da-separat/da	11,9
Parella de fet	2,6
Vidu/a	2,2

GRÀFIC 30. TÉ FILLS?

	Percentatge
No	69,0
Sí	31,0

GRÀFIC 31. QUANTS FILLS?

	Percentatge
2	53,8
1	30,8
4	7,9
5	7,5

GRÀFIC 32. LLARS SEGONS EL NOMBRE DE PERSONES A CATALUNYA: 2001

	Percentatge	Percentatge acumulat
Sis o més	2,6	2,6
Cinc	5,9	8,5
Quatre	18,8	27,3
Tres	23,3	50,6
Dos	27,9	78,5
Una	21,5	100

Font: Idescat

GRÀFIC 33. QUANTES PERSONES CONVIUEN ACTUALMENT A LA SEVA LLAR?

	Percentatge	Percentatge acumulat
Sis o més	20,5	20,5
Cinc	17,9	38,4
Quatre	28,2	66,6
Tres	15,6	82,6
Dos	15,2	97,4
Una	2,6	100

GRÀFIC 34. LLARS PROJECTADES PER AL 2003 SEGONS
ELS TIPUS DE LLARS. ESCENARI BAIX. CATALUNYA

	Percentatge	Percentatge acumulat
Família nuclear sense fills	21,6	21,6
Família nuclear amb fills	44,0	65,6
Llars amb dos nuclis o més	2,2	67,8
Família monoparental	9,6	77,4
Llars sense nucli familiar	2,5	79,9
Llars unipersonals	20,1	100

Font: Idescat

GRÀFIC 35. CONVIVÈNCIA

	Percentatge
Família nuclear	45,2
Família nuclear composta	26,2
Família monoparental (mare)	12,0
Família monoparental (pare)	2,5
Família unipersonal	2,3
Sense nucli familiar (residència, pis compartit...)	11,8

GRÀFIC 36. QUANTES PERSONES TENEN FEINA REMUNERADA A LA SEVA LLAR?

	Percentatge	Percentatge acumulat
0	26,8	26,8
1	31,7	58,5
2	26,8	85,4
3	12,2	97,6
4	2,4	100

GRÀFIC 37. COM CONSIDERA LA SITUACIÓ ECONÒMICA DE LA SEVA LLAR?

	Percentatge	Percentatge acumulat
Molt dolenta	0,0	0,0
Dolenta	15,4	15,4
Regular	51,3	66,7
Bona	28,2	94,9
Molt bona	2,6	97,5
NS/NC	2,5	100

GRÀFIC 38. CONSIDERA QUE LA SEVA FAMÍLIA TÉ ALGUN TIPUS DE PROBLEMA?

	Percentatge
No	64,1
Sí	33,3
NS/NC	2,6

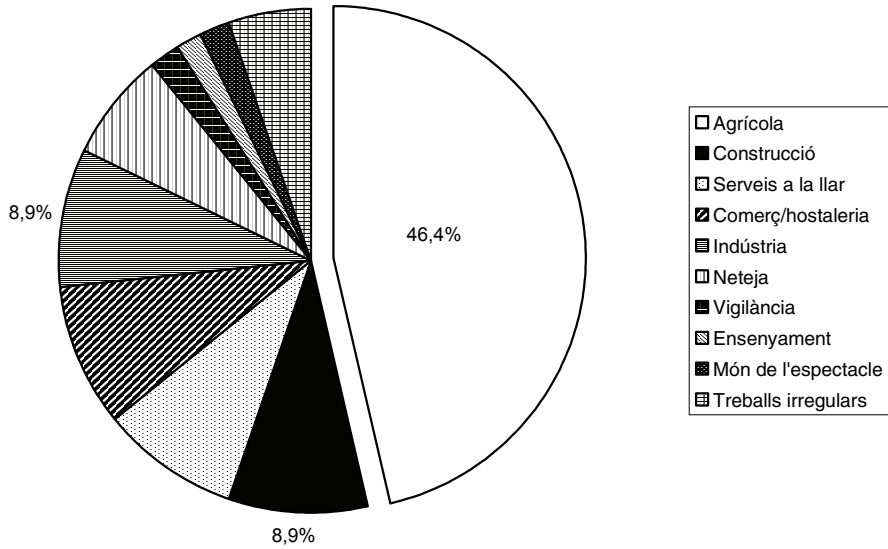
GRÀFIC 39. QUINA ÉS LA PRINCIPAL PROBLEMÀTICA DE LA SEVA FAMÍLIA?

	Percentatge
Problemes mentals/mèdics d'un membre de la família	46,2
Problemes econòmics/manca de feina	23,1
Compaginar horaris laborals i familiars	15,4
Problemes personals	7,8
NS/NC	7,5

GRÀFIC 40. NIVELL D'ESTUDIS FINALITZAT

	Percentatge	Percentatge acumulat
Analfabet	9,5	9,5
Primaris incomplets	31,0	40,5
Primaris complets	26,4	66,9
Secundaris	26,0	92,9
Grau superior	4,8	97,7
Grau mitjà	2,3	100

GRÀFIC 41. CINC ÚLTIMES FEINES QUE HAN REALITZAT ELS USUARIS

GRÀFIC 42. COBRA ALGUN TIPUS DE SUBSIDI O PRESTACIÓ?

	Percentatge
Sense subsidi	36,6
PIRMI	31,7
Prestació del centre	19,5
Subsidi d'atur	9,8
Invalidesa	2,4

GRÀFIC 43. COM HA OBTINGUT INFORMACIÓ D'AQUEST PROGRAMA D'INSERCIÓ?

	Percentatge
Al PIRMI	26,2
A altres centres de formació ocupacional/inserció	16,7
Amics	14,3
Família	11,9
Al propi centre	9,5
A l'escola	7,3
Assistent social	6,9
Propaganda	2,4
NS/NC	4,8

GRÀFIC 44.MOTIVACIÓ PER ESTAR AL CENTRE

	Percentatge
Li agrada estudiar	22,5
Aprendre un ofici	20,0
Trobar feina	15,0
Per aprendre l'idioma	10,8
Per no perdre el PIRMI	10,0
Passar el temps	5,2
Conèixer gent	4,8
Deixar la droga/alcohol	2,5
NS/NC	9,2

GRÀFIC 45. HA PARTICIPAR EN ALTRES PROGRAMES D'INSERCIÓ?

	Percentatge
No	52,4
Sí	45,2
NS/NC	2,4

GRÀFIC 46. HAVER ESTAT EN EL CENTRE L'AJUDARÀ A TROBAR UNA OCUPACIÓ?

	Percentatge
No	11,9
Sí	81,0
NS/NC	7,1

GRÀFIC 47. LA FORMACIÓ QUE REALITZA TÉ RELACIÓ AMB LES SEVES EXPECTATIVES LABORALS?

	Percentatge	Percentatge acumulat
Bastant	42,9	42,9
Molta	28,6	71,4
Poca	19,0	90,5
Genys	4,8	95,5
NS/NC	4,8	100

GRÀFIC 48. QUÈ PENSA FER QUAN ACABI AQUESTA FORMACIÓ?

	Percentatge
Buscar feina	76,2
Estudiar i treballar	4,8
Continuar amb el subsidi	7,1
NS/NC	11,9

GRÀFIC 49. CONSIDERA QUE TÉ POSSIBILITATS DE TROBAR UNA FEINA ESTABLE?

	Percentatge
No	26,2
Sí	40,5
NS/NC	33,3

GRÀFIC 50. CONSIDERA QUE TÉ ALGUN TIPUS DE DIFICULTAT PER TROBAR FEINA I MANTENIR-HI UNA ESTABILITAT?

	Percentatge
No	47,6
Sí	45,2
NS/NC	7,1

GRÀFIC 51. QUINA DIFICULTAT?

	Percentatge
Ser estranger/idioma	21,9
Manca de formació	21,5
Edat	17,4
Compaginar treball i família	13,0
Ser d'ètnia gitana	9,0
Problemes de salut	8,5
Manca d'experiència laboral	4,6
NS/NC	4,1

Es considera que les activitats encaminades a la inserció en el món laboral de les persones vulnerables, són una peça clau els mecanismes que, tant des de l'àmbit públic com el privat, es poden instrumentar per prevenir les diferents formes d'exclusió social present avui en el si de les nostres societats. El text pretén aportar una anàlisi sobre les diferents estratègies que s'articulen en la lluita contra l'exclusió sociolaboral a la ciutat de Lleida des de les diferents entitats del 'Tercer Sector', de les eines i metodologies que utilitzen i dels objectius que persegueixen.

Universitat de Lleida
Centre de Cooperació Internacional

LA PAERIA

Ajuntament de Lleida

Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament

 Generalitat
de Catalunya